

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**RUSYA FEDERASYONU OKULLARINDA
İSLÂMÎ DİN EĞİTİMİ
(YÜSEK LİSANS TEZİ)**

Zakir ŞADMAN

BURSA -2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**RUSYA FEDERASYONU OKULLARINDA
İSLÂMÎ DİN EĞİTİMİ
(YÜSEK LİSANS TEZİ)**

Zakir ŞADMAN

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

BURSA -2019

T.C

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 701421050 numaralı Zakir ŞADMAN'nın hazırladığı “Rusya Federasyonu Okullarında İslâmî Din Eğitimi” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 09/ 09/ 2019 günü 14.00-15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin / çalışmasının (Başarılı / Başarısız) olduğuna (Oy Birliği/ ~~Oy Çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

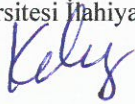
İmza

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Kom. Başkanı)

Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

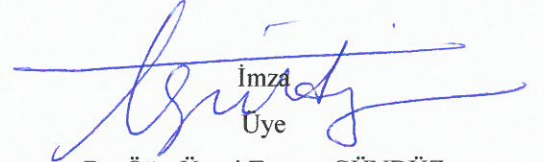

İmza

Üye

Dr. Öğr. İslam MUSAYEV

Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Turgay GÜNDÜZ

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

09/ 09/ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: "Rusya Federasyonu Okullarında İslami Din Eğitimi"

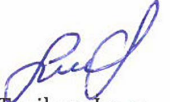
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 92 sayfalık kısmına ilişkin, 27/08/2019 tarihinde şahsım tarafından 26.08.1019 adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Zakir ŞADMAN

Öğrenci No: 701421050

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Eğitimi

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

(Adı, Soyad, Tarih)

Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Rusya Federasyonu Okullarında İslâmî Din Eğitimi**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

09/09/2019

Adı Soyadı: Zakir ŞADMAN
Öğrenci No: 701421050
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Din Eğitimi
Statusü: Yüksek Lisans

ÖZET

Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı:	Din Eğitimi
Tezin:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	xii+92
Mezuniyet Tarihi: /..... /2019
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ

RUSYA FEDERASYONU OKULLARINDA İSLÂMÎ DİN EĞİTİMİ

Sovyetler Birliğinin 1992 yılında dağılması ve Rusya Federasyonunun kurulmasıyla başlayan demokratikleşme sürecinde ülkedeki dinî kurumların ve özellikle Ortodoks kilisesinin çabalarıyla “*Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar*” kanunu kabul edilmiştir. Ülkede bulunan geleneksel dinlerin ve bu bağlamda İslami din eğitiminin de önü açılmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte Rusya Federasyonu okullarında başlayan genel anlamda Din eğitimi ve özellikle İslami din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler ve tartışmalar bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için Rusya’daki İslam ve din eğitiminin tarihsel gelişimi anlatılmıştır. Bu minvalde ülkede bulunan Müslümanların nüfusu, İslami eğitim kurumları, devlet okullarındaki din dersi müfredatı, öğrencilerin sayıları ve vb. istatistik bilgiler verilmiştir. Bu çalışma yapılırken yazılı kaynakların yanı sıra, Rusya’da bulunan resmi ve gayri resmi kurumlarla çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2012-2013 eğitim öğretim yılı itibarıyla okullarda din dersinin seçmeli zorunlu hale getirilmiş olmasına rağmen ders konularının daha verimli hale gelmesi için çalışmalar devam etmekte olup dolayısıyla konu hala güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya’sı, Sovyetler Birliği, Rusya Federasyonu, Okullarda Din Eğitimi, Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları, İslâmî Din Eğitimi, İslam Kültürünün Esasları.

ABSTRACT

Name and Surname: Zakir ŞADMAN
University: Bursa Uludağ University
Institution: Institute of Social Sciences
Field: Department of Philosophy and Religious Studies
Branch: Religious Education
Degree Awarded: Master of Arts
Total Page Number: xii+92
Degree Date: /..... /2019
Supervisor: Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ

ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION AT RUSSIAN FEDERATION SCHOOLS

In the process of democratization, which started with the dissolution of the Soviet Union in 1992 and the establishment of the Russian Federation, and with the efforts of mostly religious institutions in the country and especially the Orthodox church the law of "Freedom of Conscience and Religious Institutions" was adopted. Those developments paved the way for traditional religions in the country and in this context Islamic religious education. These development of religious education in general and the developments and debates in Islamic religious education, which started in Russian Federation schools, form the basis of this study. For a better understanding of the subject, the historical development of Islamic and religious education in Russia is explained. In this context some statistical informations is given, such as population of Muslims in the country, Islamic educational institutions, religious schools curriculum in public schools, the number of students and so on. In addition to written sources, various interviews were conducted with official and informal institutions in Russia. Although from 2012-2013 academic year the elective compulsory religion course has been made elective in schools, studies are continuing to make the course subjects more efficient and therefore the issue is still up to date.

Key Words: Post-Soviet, Russian Federation, Religious Education, Principles of Religious Culture and Secular Ethics, Islamic Religious Education, Principles of Islamic Culture.

ÖNSÖZ

Eğitim-öğretim tarihi açısından bakıldığında tüm devletler ve toplumlar eğitime gösterdikleri katkı ve önemle değerlendirilmektedir. Bu bağlamda toplumların kültürleri, dinî düşünceleri ve ritüelleri genel eğitim ve öğretim kapsamına alındığı zaman gelişmişlik arz etmektedir. Bu gelişmişliği tarihi süreçte Çar Rusya'sından itibaren günümüze kadar Rus toplumunun eğitim-öğretiminde görülmektedir. Sadece Rus Ortodoks Hıristiyanları değil, Rusya coğrafyasında yaşayan Müslüman toplumlar da bu uygulamadan yararlanmaktadır.

Çar Rusya'sı döneminden Bolşeviklere kadar toplumdaki Müslümanlar İslami eğitim-öğretimden yararlanmaktaydı. Bolşevik ihtilalinden itibaren ülkedeki tüm dinî merkezler, eğitim-öğretim kurumları, cami, kilise, sinagog vs. kanunen ortadan kaldırılmıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, günümüz Rusya Federasyonu Çar Rusya'sındaki eğitim-öğretim kültürünü geliştirerek uygulamaya başlamıştır. Ülkede yaşayan Müslüman toplumların çocukları Rusya devlet okullarında zorunlu "İslam Kültürünün Esasları" dersleri görmektedirler. Görüldüğü kadarıyla Rusya Devlet'i, ülkede yaşayan Müslümanların dinî eğitim-öğretim problemlerini devlet olarak çözmeye çalışmaktadır. Bunun için ilkokullardan itibaren, medrese, üniversite ve bilim akademisi gibi eğitim-öğretim kurumları açarak millileşme politikası gütmektedir.

Bu kapsamda ele aldığımız "Rusya Federasyonu Okullarında İslami Din Eğitimi" adlı çalışmanın birinci bölümünde, Rusya hakkında genel bilgiler verildikten sonra, Rusya'da İslamiyet'in durumu ve buna bağlı olarak din eğitiminin tarihsel gelişimi anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Sovyetler sonrası Rusya Federasyonu'nda dinî gelişmeler, din devlet ilişkisi, anayasadaki din ve vicdan hürriyeti, Rusya Federasyonu eğitim sistemi, okullardaki din eğitimi dersleri, Müslümanların yaşadıkları bölgeleri, nüfusu, ırkları, Resmi İslâmî Eğitim ve Dinî Kurumları hakkında bilgiler ele alınmıştır. Tezin üçüncü bölümü ise İslam Kültürünün Esasları derslerinin uygulanması, ders kitabının hazırlanması, içeriği, sonuç ve öneri kısmıyla tamamlanmıştır.

Tezin her aşamasında bilgisinden ve fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ hocama, tavsiye ve önerilerinden faydalandığım Dr. Öğr. Üyesi. Turgay GÜNDÜZ hocama, çalışma boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
M.	: Miladi
DİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınevi

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU	2
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	3
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA TOPRAKLARINA

İSLÂMÎYETİN GİRİŞİ VE YAYILIŞI

I. RUSYA FEDERASYONU HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	6
A. RUSYA COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	6
1. Coğrafi Konumu	6
2. Nüfusu ve Etnik Yapısı	7
B. SİYASİ DURUMU	8
1. İdari Yapısı.....	8
II. RUSYA COĞRAFYASINA İSLÂM'IN GİRİŞ VE YAYILIŞI	9
A. FETİH HAREKETLERİ AÇISINDAN RUSYA	9
B. BÖLGEDE OLUŞAN DEVLETLER AÇISINDAN RUSYA VE İSLAM	11
1. İdil Bulgar Hanlığı	11
2. Altın Orda Devleti.....	12

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAMIN KABULÜNDEN SONRA BÖLGEDEKİ İSLAMİ
DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

I. SSCB ÖNCESİ İSLÂM VE DİN EĞİTİMİ	15
A. İDİL BULGAR HANLIĞI VE İSLÂM.....	16
1. Medrese ve Okullar	16
2. Din Eğitimine Katkıları.....	17
B. ÇARLIK RUSYASINDA MÜSLÜMANLARIN DURUMU VE İSLÂMÎ DİN EĞİTİMİ	19
1. Rusların Ortodoks İncancını Kabul Etmeleri.....	19
2. Müslümanlara Ortodoks İncancını Kabul Ettirme Baskıları	20
C. PUGAÇEV İSYANI ve MÜSLÜMANLARA TANINAN HAKLAR	21
1. Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi ve Müftülüklerin Kurulması	22
2. Kırım Müftülüğü	23
3. Güney Kafkasya Sünni ve Şîî Müftülükleri	23
D. ÇARLIK DÖNEMİ İSLÂMÎ EĞİTİM	24
1. Camiler ve Eğitim Merkezleri.....	27
2. Çarlık Dönemi Kuran'ı Kerim Tercüme Çalışmaları.....	28
II. SSCB HÜKÜMETİNİN DİN POLİTİKASI	28
A. MÜSLÜMANLARA VERİLEN VAATLER VE GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER	28
B. DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİNİN ENGELLENMESİ	31
C. MEDRESE VE EĞİTİM MERKEZLERİNİN KAPATILMASI	32
III. SSCB SONRASI İSLAM VE DİN EĞİTİMİ	35
A. SSCB SONRASI RUSYA FEDERASYONU'NDA DİNİ GELİŞMELER	35
1. Bölgelere Göre Müslümanların Nüfusu	36
2. Din - Devlet İlişkisi.....	37
3. Dönemin Anayasasında Din ve Vicdan Hürriyeti.....	38
B. RESMÎ İSLÂMÎ KURUMLAR	38
1. Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi	39
2. Rusya Müftüler Konseyi	40
3. Kuzey Kafkasya Müslümanları Koordinasyon Merkezi.....	41

4. Rusya Federasyonu Müslümanları Dinî İdaresi	42
5. Rusya Asya Kısmı Müslümanları Dinî İdaresi	42
6. Başkurtistan Müslümanları Dinî İdaresi	43
7. Dağıstan Müslümanları Dinî İdaresi	44
8. Tataristan Müslümanları Dinî İdaresi	44
C. İSLÂMÎ EĞİTİM KURUMLARI.....	45
1. Moskova İslam Enstitüsü	46
2. Rusya İslam Enstitüsü	47
3. Rusya İslam Üniversitesi	48
4. Diğer Eğitim Merkezleri	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU OKULLARINDA İSLAMİ DİN EĞİTİMİ

I. RUSYA FEDERASYONU EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	52
A. İLKOKUL EĞİTİMİ	53
B. GENEL ZORUNLU TEMEL EĞİTİM	53
C. TAMAMLAYICI ORTA TEMEL EĞİTİM.....	54
D. MESLEKİ EĞİTİM	54
E. LİSANS ve LİSANÜSTÜ EĞİTİM.....	54
Grafik 1: Rusya Federasyonu Eğitim Sistemi.	55
II. DİN KÜLTÜRÜ VE SEKÜLER AHLÂKIN ESASLARI DERSİ.....	55
A. MODÜLLERİN UYGULANDIĞI PİLOT BÖLGELER.....	57
1. Din Dersi Seçimi ve Uygulanması.....	59
a. Genel Hükümler.....	60
b. Ders Seçimi	60
c. Veli Toplantısı	61
e. İstisnai Durumlar	62
2. 2013- Yılına Göre Bölgedeki Din Dersi Seçimi Dağılımı	63
3. Öğretmenlerin Belirlenmesi ve Eğitilmesi.....	64
4. Öğretmen El Kitabı	65
5. Anne Baba El Kitabı	65
6. Ders Hakkında Bilgiler	66
III. İSLAM KÜLTÜRÜNÜN ESASLARI KİTABININ BÖLÜMLERİ.....	70

A. İSLAM KÜLTÜRÜNÜN ESASLARI KİTABININ İÇERİĞİ.....	70
1. Rusya Bizim Vatanımız	70
2. İslam'ın Beşiği	71
3. İslam Peygamberi Hz. Muhammed.....	71
4. Peygamberliğin Başlangıcı.....	72
5. Hz. Peygamberin Mucizevi Yolculuğu	72
6. Hicret.....	72
7. Kur'an ve Sünnet	73
8. Allaha İman.....	74
9. Kutsal Kitaplar. Allah'ın Elçileri	74
10. Kıyamet Günü ve Kadere İman.....	75
11. Müslümanın Vazifeleri	75
12. Allah İbadet.....	75
13. Ramazan Ayında Oruç	76
14. Allah Yolunda Sadaka	77
15. Mekke'ye Yolculuk: Hac	77
16-17. Öğrenci Çalışmaları	77
18. Rusya'da İslâm Tarihi	78
19. İslâm'ın Ahlaki Değerleri	79
20. İyilik Yapmak.....	79
21. Dostluk ve Yardımlaşma.....	80
22. İslam'da Aile.....	80
23. Ebeveynler ve Çocuklar	80
24. Büyüklere Karşı Tutum ve Davranışlar	81
25. Gelenekler ve Misafirperverlik	81
26. Eğitimin Faydaları ve Değerleri.....	82
27. İslam ve Bilim	82
28. İslam Sanatları.....	83
29. Müslümanların Bayramları	83
30-34. Vatan Sevgisi	84
SONUÇ VE ÖNERİLER	86
KAYNAKÇA.....	88

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Slav ırkının en geniş topraklara sahip olduğu Rusya coğrafyası tarihten günümüze birçok etnik yapı ve inanışları bünyesinde barındırmasıyla kendine özgü bir yaşam biçimine sahip olmuştur.

Rusya'nın siyasi ve sosyo-kültürel hayatını tanımak ve anlayabilmek için onun geçmişte ve günümüzde İslamiyet ile olan münasebetlerine de göz atmak gerekir. Söz konusu ilişkilere baktığımızda dört dönem öne çıkmaktadır. 1) İdil Bulgar Hanlığı ve Altın Orda Devleti, 2) Rusya Çarlığı, 3) Sovyetler Birliği, 4) Rusya Federasyonu.

Rusya coğrafyasına yönelik ilk fetih hareketleri Halife Hz. Ömer döneminde Abdurrahman b. Rebî komutasındaki İslam ordularının Kafkasya bölgesine girmesiyle başlamıştır. Bölgenin fetih edilmesiyle İslam dinî hızla yaygınlaşmasıyla başlamıştır. İlk fetihlerden yaklaşık üç asır sonra bu coğrafyada bulunan İdil Bulgar Hanlığı ve Altın Orda devleti İslam dinini kabul ederek birer İslam devleti haline gelmişlerdir. Bu devletlerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte, gerek devlet gerekse Müslüman tüccarlar tarafından Cami, medrese, mektepler vb. eğitim merkezleri yaptırılmıştır. Bu medreselerden nice tanınmış Süleyman bin Davud es-Saksini as-Suvari, Kıssa-i Yusuf eserinin müellifi Kul Gali gibi filozof ve din adamı yetiştiğini günümüze kadar ulaşan tarihi kaynaklarda görmekteyiz.

Moğol istilaları, Çarlık Rusya'sı ve Komünizm dönemleri, İslam ve Müslümanlar açısından Rusya'nın en karanlık devirleri olarak sayılabilir. Zira bu dönemlerde İslam'ı yok etme çabaları neticesinde din eğitimi ve dinî hayata ciddi zararlar verilmiştir. Öyle ki tarihî öneme sahip nice eserler, dinî kurumlar yok edilmiş, din adamları itibarsızlaştırılmış veya sürgün edilmiş ve hatta idam edilmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinde siyasi ve ekonomik alanda meydana gelen demokratikleşme ve liberalleşme eğilimleri, halkın sosyal ve dinî hayatını da etkilemiştir. Bu bağlamda 25 Ekim 1990 da "*Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar*" kanunu kabul

edilmiştir. Bu kanunla farklı dinlere mensup olan vatandaşların dinî faaliyetlerine, ibadethane ve dinî eğitim veren kurumların açılmasına, ayrıca dinî içerikli kitap, dergi vb. ihtiyaç duyulan materyalleri ihraç ve ithal edilmesine izin verilmiştir.

1992 yılından itibaren halkın özellikle de Ortodoks kilisesinin din eğitimi talebi üzerine devlet okullarında tercihli din derslerinin programa konulması sağlanmıştır. 2012-2013 eğitim öğretim yılında ise din eğitimi devlet okullarında zorunlu seçmeli ders olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Söz konusu halkın ve kilisenin talepleri sonrasında çeşitli din mensuplarının din eğitimi taleplerine çözümler sağlayacak yasal ve hukukî düzenlemeler getirilmişse de hâlâ üstesinden gelinmesi gereken problemlerin olduğu da bir gerçektir. Bu problemler,

1. Rusya'daki İslami din dersinin, diğer din dersleri içerisindeki yeri nedir?
2. Devlet okullarında İslami din dersine ayrılan süre öğrenciler için yeterlidir?
3. Devlet okullarında verilen İslami din dersinin müfredatı, öğrencilerin kendi dinlerini öğrenmeleri için yeterli ve uygun mudur?
4. Din eğitimi dersine giren öğretmenlerin almış oldukları eğitim düzeyi ve yeterlik durumları nedir?
5. Benzer şartlara sahip ülkelerin tecrübelerinden de yararlanarak halen yaşanan din eğitimi problemlerinin üstesinden nasıl gelinebilir?

Yukarıda belirtmiş olduğumuz sorular tezimizin problemlerini oluşturmaktadır. Çalışmamızın içerisinde bu sorulara cevap verilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Günümüzde birçok Batılı devleti, din eğitimi konusunda kayda değer bir mesafe kat etmeyi başarmasına rağmen, devlet destekli ateizm ideolojisinden 1991 yılında kurulmasıyla, Rus Ortodoks Kilisesinin gündeme getirdiği devlet okullarındaki din derslerinin İslami din eğitim konusunun tarihsel gelişimi, yaşanan gelişmeler, tartışmalar, analizler v raporlar bu çalışmada ele alınmıştır. Devlet okullarında İslami din eğitiminin hangi hukukî zemin üzerinde şekillendiği ve “İslam Kültürünün Esasları” ders kitabının içeriği çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İbadet, ahlaki kurallar ve inanç, kısacası imana dayalı değerlerin tümü kuşkusuz dinin bütününe oluşturmaktadır. Ayrıca bir toplumun veya bir milletin sürekliliğinin sağlanması, yine o dinin ortaya koyduğu ilkelerin benimsenmesiyle ilintilidir. Bu nedenle din, insanlığın vazgeçilmez bir unsuru olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Dinî inanç ve anlayışlar, beşeriyetin yaşam biçimini, düşünce tarzını, başkalarına karşı sergileyecekleri tutum ve davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla bir toplumun tarihini ve yaşamını doğru zeminde değerlendirebilmek, o milletin benimsediği inanç biçimini, ona atfettiği değerler çerçevesinde anlamakla mümkündür.

Rus toplumunun son yüz yıldan bu yana yaşadığı acı tecrübe, din olgusunu yok saymak suretiyle bir yere varılamayacağı tüm açıklığıyla ortaya koymuştur. Bunun bilincinde olan Rus siyasal yapısı yeni dönemde dinle/kiliseyle ikili ilişkiler içerisinde olmaya ve toplumu manevi açıdan eğitmeye önem atfetmektedir.

Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinde Moskova Patrikliği, 1990'lı yılların ortalarından itibaren devlet okullarında din eğitimi konusunu gündeme getirmiştir. Rusya Federasyonu'nda okullarda din eğitimi konusu bugün itibarıyla güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Devlet okullarındaki din eğitimi adına yaşanan olumlu gelişmelerin tespiti yanında yapılması gerekenlere ilişkin bir vizyon geliştirilmesi ve resmî kurumlar tarafından ileriye dönük uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Rusya'daki din eğitiminin yakın geçmişi yanında mevcut durumu ve gelecek ihtiyaçları üzerine çalışmaların yapılması önemli bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. İşte bu araştırma, böyle bir amaca matuf olarak hazırlanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI

Araştırmada esas olarak kaynak taraması ve literatür incelenmesi metodu kullanılmıştır. Ayrıca resmî kurumlarla görüşme ve yazışma yoluyla da bazı resmi veriler elde edilmiştir. Literatür konusunda araştırmada Rusça ve Türkçe kaynaklardan faydalanılmıştır.

Kaynak taraması ve literatür incelemesi yapılırken, Türkiye Diyanet Vakfı İsam Araştırmaları Merkezi, Uludağ Üniversitesi Kütüphanesinin yanı sıra Rusya Milli Kütüphanesi ve Rusya Devlet kütüphanelerden istifade edilmiştir.

Rusya Federasyonundaki Din eğitimi ile ilgili konularda Marat MURTAZİNA'nın "Основы Исламской Культуры" (İslam Kültürünün Esasları) adlı kitabından istifade edilmiştir. Çalışmanın tarihi süreci ile ilgili kısmını ise Şir Muhammed DUALI'nın Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri adlı eseri ve Ramazan ŞEŞEN'in İbn Fadlan Seyahatnamesi kitabından faydalanılmıştır. Ayrıca Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığının okullardaki din dersi ile ilgili konularda <http://orkce.apkpro.ru/> adlı web sayfasından istifade edilmiştir.

Okullardaki İslami Din Eğitimi ile ilgili güncel bilgilere Moskova İslam Enstitüsü Dekanı ve hocalarıyla irtibat kurularak sağlanmıştır.

Böylece, söz konusu görüşmeler esnasında elde ettiğimiz bilgi ve görüşler sayesinde, ülkedeki din ve din eğitimi alanındaki artıları ve eksikleri ile birlikte genel tabloyu görebilme, çalışmamıza düzen ve bütünlük kazandırma ve mevcut sorunların çözülmesine yönelik önerilerde bulunabilme elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA TOPRAKLARINA İSLÂMÎYETİN GİRİŞİ VE YAYILIŞI

I. RUSYA FEDERASYONU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. RUSYA COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu tarih boyunca dünya siyasetinde önemli yere sahip olmuştur. Bu coğrafyada kurulan Hunlardan Moğollara, Altın Orda Devletinden Rus İmparatorluğuna, son olarak da Sovyetler Birliği gibi güçlü devletler dünya tarihinin akışında kendilerinden söz ettirmişlerdir. Her ne kadar Rusya, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra belli sosyal ve ekonomik krizler ile karşı karşıya kaldıysa da dünya ekonomisi ve siyasetinde önde gelen devletlerden biri olmaya devam etmektedir.¹

1. Coğrafi Konumu

Rusya, Avrupa'nın doğusunda, Asya'nın kuzeyinde yer alan 14 ülkeyle sınır komşusu olması hasebiyle sınır uzunluğu bakımından dünyada birinci sırada gelir. Yüz ölçümü 17.098.246. km²'dir. Bu kadar geniş olan ülke Asya kıtasının büyük bir bölümüyle, Doğu Avrupa topraklarının bir kısmını kapsamaktadır. Rusya Federasyonu'nun tabii özelliği incelendiğinde üç önemli hakikat göze çarpar; birincisi, dünyanın en geniş ülkesi olmasına rağmen topraklarının %70'i yerleşim alanına dönüşmemiştir. İkincisi topraklarıyla denizleri kuşatan en geniş bir "kıta ülkesi" olduğudur. Sonuncusu ise diğer ülkelerdeki gibi dağlık ve yükseklik olmaktan ziyade, daha çok ormanlık ve yeşil ovalara sahip bir ülkedir. Rusya Federasyonu'nun umumi olarak iklimi kışları aşırı soğuk ve yazları sıcak ve kurak geçen kara iklimidir. Bununla beraber geniş toprakların hepsinde aynı iklim görülmez. Bu bakımdan Rusya dört iklim bölgesine ayrılabilir: Kuzeyden güneye olmak üzere Soğuk-Tundra, Nemli Ormanlık, Sıcak ve Çöl ile Astropikal İklim kuşaklarıdır. Kutup bölgesine yakın yerlerdeki Soğuk-Tundra iklimi; uzun, kuru ve şiddetli bir kışa sahiptir. Yazları sıcak ve oldukça kısadır. Dünyadaki ormanlık arazinin üçte biri buradadır. Bu ormanlar ülke yüzölçümünün yaklaşık yarısını meydana getirir. Güneye doğru

¹ Mustafa Kütükçü, *Rusya'da İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015, s. 13.

gidilince sıcak kuşağa gelinir. Burada hava sıcaklığı oldukça yumuşaktır. Ülke yüzölçümünün %18'inde çöl iklimi hüküm sürer.²

Rusya Federasyonu toprakları, doğal kaynaklar bakımından çok zengindir. Ancak iklim koşulları ve toprak özellikleri, doğal zenginliklerin çıkarılması konusunda zorluklar yaratmaktadır. Doğal kaynakları içerisinde en göze çarpanları petrol, doğalgaz, kömür, kereste ve birçok stratejik önemi haiz minerallerden oluşmaktadır. Rusya Federasyonu, madenler bakımından çok zengin bir ülkedir. Dünyanın ikinci büyük kömür üreticisi olan ülkede Kuzbass, Karaganda, Donbass ve Perçora'da büyük kömür yatakları vardır. Doğu Sibirya'da demir, altın, mika, kurşun, çinko, bakır, grafit, alüminyum ve elmas önemli madenlerdir. Volga-Ural bölgesinde ve Sibirya Ovasındaki Tyumen alanında petrol çıkarılmaktadır. Ayrıca ülkenin birçok bölgesinde doğal gaz yatakları bulunmaktadır. Bütün madenleri ülke için yeterli miktarda çıkarılırken, sadece kalay üretimi yetmemektedir.³

2. Nüfusu ve Etnik Yapısı

2002 yılı verilerine göre ülkede 145 milyon insan yaşamaktadır. Dünyanın en büyük toprak parçasına sahip bir ülkesi olmakla beraber, farklı ırk ve kültürleri de bünyesinde barındırmasıyla dikkat çekmektedir. Nüfusun %83'lük bölümü etnik açıdan Rus kimliğine sahiptir. Geri kalan %17'lik kesim ise yüzden fazla dilde konuşulduğu yaklaşık 160 civarındaki etnik gruptan oluşmaktadır. Bu etnik gruplar içerisinde %4'lük oranla en kalabalık nüfusu Tatarlar oluştururken ikinci sırada %3'lük bir oranla Ukraynalılar gelmektedir. Dinî kimlik bakımından Rusya nüfusunun büyük bir kısmını Ortodokslar %66 oluştururken, Müslümanlar %6 bir oranla ikinci sırada bulunmaktadır. Nüfusun %3 bölümünü ise diğer dinler ve geri kalan %25 kesimini de agnostikler ve ateistler oluşturmaktadır⁴.

² İstanbul Okan Üniversite Web Sayfası, <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/962/rusya/> (01.10.2019)

³ Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık. 2007, s. 13-16.

⁴ Şir Muhammed Dualı, "Rusya Federasyonu'nda Din Eğitimi Meselesi", *İstanbul, A.V.İ.D.*, C. 2, S.1. 2013, s. 221-222.

B. SİYASİ DURUMU

1. İdari Yapısı

Tarihi süreç içerisinde yönetim şekli değişik adlar altında; çar, imparator, genel sekreter ve devlet başkanı şeklinde kendini göstermiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 1993 yılında Rusya Federasyonu (RF) Anayasası halk oylamasıyla kabul edilmiştir. Rusya, başkanlık sistemiyle idare edilen, kendi anayasaları ile yasama ve yürütme organlarına sahip 21 cumhuriyet, 9 eyalet (Kray), 46 bölge (Oblast), 2 federal statüye sahip şehir (Moskova ve St. Petersburg) 5 özerk bölgeden (Avtonomnaya Oblast/Avtonomny Okrug) oluşan, 83 idari birimli bir federasyondur. Devlet başkanı aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı ve Güvenlik Konseyinin başkanıdır. Devlet başkanı meclisi feshetme yetkisine sahiptir.⁵

Başbakan, anayasa gereğince Devlet Başkanı tarafından atanmakta ve yine Devlet Başkanının onayını alarak hükümeti oluşturmaktadır. Hükümetin göreve başlaması için Başbakanın Duma'dan (Parlamento)güvenoyu alması gerekmektedir. Anayasa uyarınca yürütme erkinin başı konumundaki Devlet Başkanı, altı yılda bir halk tarafından seçilmektedir. Başbakan başkanlığındaki hükümet yürütme yetkisine sahiptir. Anayasaya göre yasama organı olan Federal Meclis çift kamaralıdır. Alt meclis Devlet Duması'dır (Parlamento) ve 450 milletvekilinden oluşmaktadır. Duma için milletvekilleri 4 yıllığına seçilmektedir. Üst meclis olan Federasyon Konseyine, Rusya Federasyonunun her federe unsurunun temsili ve yürütme organlarından birer temsilci olmak kaydıyla ikişer temsilci katılmaktadır.⁶

⁵ Emin Atasoy, "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri" *Bursa, U.Ü. F.E.S.B.D.*, S. 19 (2010/2), s. 187.

⁶ Kütükçü a.g.e. s. 25.

II. RUSYA COĞRAFYASINA İSLÂM'IN GİRİŞ VE YAYILIŞI

A. FETİH HAREKETLERİ AÇISINDAN RUSYA

Hız. Peygamber döneminde başlayan ve Hız. Ebubekir ile devam eden fetih hareketleri, Hız. Ömer döneminde daha da genişlemiş, Batıda Endülüs, Doğuda ise Maverannehir ve Kafkaslara kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda günümüz Rusya sınırları içerisinde yer alan Derbent⁷ İslam'la tanışan ilk şehir olmuştur.

Derbent'in ticaret yolları üzerinde bulunması, stratejik değerini artırmıştır. Derbent geçitlerinin önemini bilen Hız. Ömer Surâka b. Amr, Abdurrahman b. Rebîa, Hüzeyfe b. Esîd, Bükeyr b. Abdullah ve Habîb b. Mesleme idaresindeki orduların bölgeye doğru harekete geçmelerini emretmiştir. M. 643 yılında bunlar arasında bölgeye ilk ulaşan Abdurrahman b. Rebîa oldu. Başta Kıpçaklar ve Ermeniler olmak üzere farklı etnik toplulukların yaşadığı bu bölgenin idarecisi Şehriyar, (Şehr-i Zad) Müslümanlarla barış talebinde bulundu. Abdurrahman b. Rebîa cizye ve haraç karşılığında teklifi kabul etti.⁸ Hız. Ömer devrinde yapılan bu anlaşma uzun sürmemiştir. Sınır çatışmaları şeklinde meydana gelen çarpışmalar Hız. Osman döneminden itibaren iyice şiddetlenmiştir. Her iki ordu zaman zaman birbirlerine karşı üstünlük sağlamışlardır⁹. Hız. Osman'a karşı baş gösteren isyan ve takip eden olaylar sonucu İslam dünyasının iç bunalıma sürüklenmesi ile uzun süre Kafkasya'ya sefer düzenlenememiştir.¹⁰

Bölgeye en önemli fetih harekâtı M. 652-53. yılında Selmân b. Rebîa el-Bahilî kumandasındaki 4 bin kişilik ordu ile Erran, Beylekan, Berda'a üzerinden Derbent Geçidi'ni (Bâbu'l-ebvâb) aşarak o zamanki Hazar başşehri Belencer'e olmuştur.¹¹ Daha

⁷ Günümüz Rusya Federasyonu'na bağlı, Dağıstan Özerk Cumhuriyetinin sınırları içerisinde ve Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde, bulunan Derbent şehri hakkında, Arap kaynakları, buranın Farslar tarafından "kapalı kapı, geçit, sınır karakolu" anlamına gelen "Derbend" adıyla anıldığını kaydettikleri gibi ayrıca burayı yine Arapça "kapı, kapılar" veya "karakol" mânasında "el-Bâb", "el-Ebvâb" sonraları "Bâbülebvâb" ve "Bâbülhadi" (demir kapı) adlarıyla da belirtmişlerdir. Saleh Muhammed oğlu Aliey "Derbend" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı İslam Araştırmalar Merkezi (İSAM), 1994, C. 9. s. 164.

⁸ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-2 (Hülafe-i Râşidin Dönemi)*, İstanbul: Yayınevi, Ensar, 2014: s. 129-130.

⁹ Mehmet Çoğ, "Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2007, C. II, S. 2, s.151.

¹⁰ Mustafa Demirci, "Abbasiler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler VIII-IX Yüzyıl", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, S. 5, s. 109.

¹¹ Demirci, *a.g.m.* s. 109.

sonra, M. 733. yılda Hişam b. Abdilmelik Said b. Emir Harşiniyi büyük bir orduyla Hazarların üzerine yollamıştır. Said, hem geçtiği yolun üzerinde bulunan düşmanları hem de Derbende geldikten sonra karşılaştığı düşman ordularını bertaraf ederek bölgenin yeniden emniyet ve istikrara kavuşmasını sağlamıştır. Hişam b. Abdilmelik M. 734. yılda Ermenistan, Azerbaycan ve Şirvan bölgelerinin yönetimini kardeşi Ebu Müslime vererek Dağıstan'a gönderdi. Ebu Müslim bu bölgelerde önemli işlere imza attı. Ebu Müslim bölgeye hâkim ve kadılar tayin ederek yerli halkın İslam dininin temel ve esasları konusunda bilgilendirilmesini emretmiştir. Ebu Müslim daha sonra Kaytak, Taberseran, Tav ve Avar gibi Dağıstan'ın diğer bölgelerine de seferler düzenleyerek bu bölgelerde yaşayan halkların da İslam'a girmesini sağlamıştır. Sonra bu bölgelerde de cami ve mescitlerin imar faaliyetlerine başlayan Ebu Müslim buralarda yaşayan halkların da İslâmî konularda bilinçlenmesine ve eğitilmesine büyük önem vermiştir. Şehri idare edebilmek için yedi mahalleye ayırdı ve her mahalle için de Hazar mescidi, Filistin mescidi, Dimeşk mescidi, Hamas mescidi, Kayseriyye mescidi, Cezayir mescidi, Musul mescidi olmak üzere her mahalleye birer mescit inşa ettirdi.¹²

Derbent 'in ilk fethi 652 yılında gerçekleşiyse de bu fetih kalıcı olmadı. Fakat yöre, 796 yılından itibaren artık Müslüman dünyasının bir parçası haline geldi. Bölge, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçukluların hâkimiyetine girdi. XI-XIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkaslarda hüküm süren Kumanlar (Kıpçaklar), Dağıstan'a da girerek buraların Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Bunu, İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı, Timurlular, Şirvanşahlar, Safeviler izledi. Yöre, 1578-1606 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Daha sonra burada tekrar Safeviler egemen oldu. Dağıstan, XVII. yüzyılın başından itibaren İranlılar, Ruslar ve Osmanlılar arasında nüfuz mücadelesine sahne oldu. İlerleyen yıllar içinde Rusya bölgeye hâkim olmaya çalıştıysa da yerel güçlerin çok ciddi direnişleriyle karşılaştı. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren bölgede Rusya'ya karşı mücadelede Nakşî tarikatı yörede büyük nüfuz kazanmıştır. Tarikatın bu konumu, bugün de yöredeki siyasi faaliyetlerin anahtarı konumunu muhafaza etmektedir. Önce İmam Mansur (ö.1794), ardından Gazi Muhammed (ö.1832), daha sonra da destanlaşan mücadelesiyle Şeyh Şamil, bu direnişe önderlik etti. 1918 yılında Osmanlıların desteğiyle Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adı altında bağımsız bir devlet kuruldu.

¹² Abbaskulu Bakihanov, *Gülüstani-İrem*, Baku: Berpa Yayınları, 1951, s. 64.

Fakat Mondros mütarekesi neticesinde bölgedeki askerlerini tahliye eden Osmanlı hükümeti, desteğini çekince 1920 yılında Kızıldordu tekrar Dağıstan'a girdi ve 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Şu anda bölge, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet statüsündedir.¹³

B. BÖLGEDE OLUŞAN DEVLETLER AÇISINDAN RUSYA VE İSLAM

1. İdil Bulgar Hanlığı

Rusya coğrafyasına Kafkasya bölgesinden sonra İslam'ın ikinci yayılma noktası olan İdil (Volga) hakkında, Rus, Alman, Fransız, İngiliz, Türk, Arap ve Fars tarihçileri başta olmak üzere çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bölgede İslam dininin gelişmesine ilişkin ilk bilimsel araştırma XVIII. yüzyılın Rus araştırmacılarının önde gelen tarihçisi ve devlet adamı olan Vasiliy Tatışev'in (1686-1750) tarafından gerçekleştirilmiştir. Aslında, Tatışev 'den önce, bölgede XI–XII. yüzyıllarda tarih okulları oluşmaya başlamış, bu okulların en parlak temsilcilerinden biri olan Yakup ibn Numan “Bulgaristan Tarihi kitabını yazmış ancak bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Konuya ilişkin ek geniş bilgiyi aktaran İbn Fadlan Bulgarların yaşayışlarından, adetleri, ahlakları, ülkelerin özelliği, ekonomileri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Harezmlielerin etkisiyle onların Hanefi mezhebinde olduklarına işaret eder. Hükümdarın ve halkın eski adetlerinin bir kısmını korumalarına karşılık, samimi Müslüman olduklarını ortaya koyar.¹⁴

İdil Bulgarları coğrafi konumlarının da etkisiyle ticarete önem vermişlerdir. İdil-Bulgar tüccarlarının Hazar ülkesi, Harezm ve Samani ülkelerinde Müslüman tüccarlarıyla yoğun ilişkileri, buna mukabil olarak İdil Bulgar bölgesine gelen Harezmli tacirlerle alakaları sayesinde, onlar arasında İslâm kültürü ve dinî yayılmaya başlamıştır. Bu gelişim 900'lerde İdil Bulgarları arasında İslam dininin önemli ölçüde yayılması neticesini doğurmuştur. İslamiyet'in Volga bölgesine daha ziyade Orta Asya'dan gelmiş olması lazımdır, çünkü Arap coğrafya edebiyatında Hârezmli tacirlerin İdil Bulgar ülkesini sık sık ziyaret

¹³ Ziya Musa Buniyatov, “Dağıstan”, *D.İ.A.*, , C.VIII, İstanbul: 1984, s. 404-406.

¹⁴ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamsi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016, s. VII.

ettiklerine bildirilmektedir. Bu döneme ait (İbn Fadlan öncesi) en eski kayıtlar İdil Bulgarları, camileri ve mektepleri olan tüccar ve çiftçi bir kavim olarak göstermektedirler. Volga Bulgarlarının Bağdat Hilafetiyle resmi ilişkileri ise şu şekilde olmuştur.¹⁵

İdil Bulgarların İslam dinini resmi din olarak kabul etmeleriyle ilgili, İbn Fadlan'ın ve diğer bazı kaynakların anlattıklarına göre M. 912 yılı civarında bu günkü Kazan şehrinin güneyinde bulunan İdil Bulgarları hükümdarı İlteper Almış b. Silki Müslümanlığı kabul etti. (Müslüman olduktan sonra Almış Han, ismini Emir Cafer b. Abdullah olarak değiştirmiştir) Bu sırada İdil Bulgarlar Yahudi Hazarlara haraç vermekteydiler, onların baskısı altındaydılar. İdil Bulgar hükümdarı İlteper Almış b. Silki Hazar baskısına karşı Halifenin desteğini sağlamak istiyordu. M. 921 yılına doğru Abdullah b. Baştu El Hazarî başkanlığında Halife Muktedir'e bir elçilik heyeti gönderdi.¹⁶ Halifeden İslam dinini öğretecek din adamları, saltanat alametleri, Hazarlara karşı yapılacak bir kale için harcanacak para istedi. Bağdat halifesi İdil Bulgar Hükümdar'ının talebini geri çevirmedi. Taleplerinin yerine getirilmesi için elçilik heyeti hazırlandı. Ayrıca İbn Fadlan'ı din adamlarına başkanlık etmesi, Halifenin, vezirin ve kendisinin mektuplarını okumak, hediyeleri takdim etmekle görevlendirdi. Söz konusu heyet M. 922'de İdil Bulgar ülkesine ulaştı. Heyet İlteper Almış b. Silki tarafından karşılandı. İşte bu tarihten itibaren Bulgar ülkesi, Abbasi halifeliğine bağlı bir Müslüman yurdu, Bulgarlar ise Doğu Avrupa'da İslâm dininin temsilcileri olmuştur. İdil Bulgar Türkleri İslam'ı kabul ettikten sonra İslam kültür ve medeniyetiyle kaynaşmış ve bu çerçevede ticarî ilişkiler en üst düzeye çıkmıştır. Bu durum bölgenin mevcut kültür ve medeniyetinin gelişmesine ve İslamlaşmasına imkân hazırlamıştır.¹⁷

2. Altın Orda Devleti

İdil Bulgar hanlığının, Moğolların istilacı seferleri neticesinde Cengiz Hanın torunu Batu Han tarafından ortadan kaldırılmasıyla birlikte yerine Moğol imparatorluğuna bağlı Altın Orda devletinin temelleri atılmıştır. Bu yeni devletin kurulmasıyla, daha önce

¹⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk – İslam Devletler Tarihi*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 68-69.

¹⁶ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamsi*, s. 1.

¹⁷ Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamsi* s. VII.

İdil Bulgar Hanlığı döneminde oluşmuş olan İslam kültürü büyük bir kırılma dönemi yaşamıştır. Yaklaşık yarım asır devam eden bu kırılma dönemi Özbek Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte tekrar İslâm medeniyeti canlanmaya başlamıştır. Özbek Han'la devam eden bu süreç, Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle Altın Orda Devleti bir İslam devleti haline gelmiştir.¹⁸

İslâmiyet, özellikle Özbek Han zamanında Altın Orda'nın hâkim olduğu sahalarda hızla yayılmıştır. Hükümdarlarla devletin ileri gelenleri saraylarında ve malikânelerinde âlimleri, şeyhleri, seyitleri ve hocaları barındırmıştır. Birçok şehirde halkın ibadetlerini yerine getirebilmeleri ve İslâm dinini öğrenmeleri için camiler, medreseler ve tekkeler inşa edilmiştir. Açılan bu medrese ve okullarda dönemin hükümdarı Berke Han başta olmak üzere saray ahalisi ve Müslüman halk, Kur' an-ı Kerim ve Hadis vb. alanlarda din eğitimi almışlardır.¹⁹

¹⁸ Mehmet Saray. "Altın Orda Hanlığı". *D.İ.A.*, İstanbul: 1989, C. II, s. 538-539.

¹⁹ G. N Garustoviç. Srednevekoviyeye Avtorı O rasprostarneni İslama v Uluse Djuçi, *Vestnik Akademii Nauk*, Kazan: 2012, C.XVII, s. 57-58.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMIN KABULÜNDEN SONRA BÖLGEDEKİ İSLAMİ DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

I. SSCB ÖNCESİ İSLÂM VE DİN EĞİTİMİ

İslam Dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetleri, başlangıçtan beri üzerinde ehemmiyetle durulan konulardan birini teşkil ediyordu. Bu ehemmiyeti biz Hz. Peygamberin, hicretin ardından inşa edilen Mescid-i Nebevî’de namaz için kullanılan bölümün yanında eğitim ve öğretim faaliyetlerine yer (Suffe) ayırmasında görebilmekteyiz.

Hulefâ-yi Râşidin döneminde eğitim ve öğretim faaliyetleri, Hz. Peygamber devrine göre biraz daha gelişmiş olarak yine camilerde yapılmaktaydı. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde gerek Medine’de gerekse yeni fethedilen bölgelerde inşa edilen camiler aynı zamanda birer eğitim merkezi işlevine sahipti.²⁰

Aynı şekilde, Hz. Ömer döneminde fethedilen Derbent’te de cami en önemli eğitim ve öğretim merkeziydi. Eğitim görmek isteyen halk, içinde Kur’an ve Hadis derslerinin verildiği bu camilere müracaat ediyordu. Camilerde öğretim ile meşgul olan ilk muallimler Kur’an’ı okuyup – yazabilen Kurrâ adındaki kimselerdi. Dolayısıyla bölgenin fethedilmesi ile birlikte bu neviden muallimler (öğretmenler) gönderilmiş ve cuma günleri camilerde tertiplenen toplantılara katılmaları için halka emir verilmiştir.²¹

Cami ve bünyesinde verilen İslami eğitim öğretim, daha sonra sistematik hal alarak varlığını küttap²² ve medreselerle devam ettirmiştir. Bu eğitim merkezleri şehirlerin ve bölgelerin kültürel alt yapılarını oluşturan başlıca kurumlardı. Bölge, coğrafi konumunun kendisine sağladığı olumlu imkânlar, ya da bağlı olduğu uygarlığın kendisine olan ihtiyacı doğrultusunda siyasî ve ekonomik açıdan gelişip serpilirken sözü edilen bu kültürel kurumları da tesis etmiştir.²³

²⁰ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye” *D.İ.A.*, İstanbul: 2010, C. XXXIX, s. 516.

²¹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989 C.I, s. 266-267.

²² Bir nevi sıbyan mektebi veya anaokuluna verilen ad.

²³ Ali Kayayev, *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan-Dağıstan Bilginleri Biyografileri*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 19.

A. İDİL BULGAR HANLIĞI VE İSLÂM

Rusya coğrafyasında İslamiyet'in girmesiyle birlikte Derbent'den sonra gerek tüccarlar gerek süfiler, gerekse İslam'ın içerdiği mükemmel esasları sebebiyle İdil Bulgar hanlığı da İslamiyet'i seçmiştir. İdil Bulgar hanlığı eğitim ve kültür açısından İslamiyet'in merkezi konumunda olan Buhara, Bağdat, Belh, ve benzeri bölgelerden uzak olmasına rağmen, ülkeler arasında sürekli bilgi alışverişi olmuştur. Böylece kısa süre içerisinde İslam kültürü bölgede kolayca yayılmıştır. Daha önce birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapan İdil Bulgarlar Hanlığı, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da İslami eğitim sistemini benimseyerek gerek medrese gerekse mektepler kurarak bölge halkına okuryazarlık ve İslam dinin temelleri öğretilmiştir.²⁴

1. Medrese ve Okullar

Daha önce ifade edildiği gibi İslamiyet'i kabul ettikten sonra İdil Bulgar Hanlığı İslami esasları ve bu anlayışa dayalı eğitim sistemini yaygınlaştırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Böylece büyük kitlelerin yaşadıkları bölgelerde camiler, okullar ve medreseler inşa etmiştir. X. yüzyıl İslam yazarları, İdil şehrinde 10.000 fazla Müslümanın yaşadığını ve 30 adet mescit bulunduğunu söylemektedirler. Arap dünyası ve Orta Asya'nın İdil Bulgarları için özel bir önemi vardı. Zira İslamiyet buralardan yayılıyordu. Dinle birlikte İdil Bulgarlarına İslam âleminin bütün kazanımları da sızıyordu. Müslüman tüccarlar genellikle ticaretle tebliğ faaliyetlerini birleştiriyorlardı.²⁵

Müslüman tüccarlar, ilim adamları, tarikat ehli vb. kişilerin yoğun çabalarıyla kısa süre içerisinde açılan, okul ve medreselerde dinî ilimlerle birlikte, Astronomi, Astroloji, Tıp, Kimya, Hukuk ve Coğrafya gibi bilim dallarında eğitim verilmekteydi. Bölgede ki bu eğitim kurumları Süleyman bin Davud es-Saksini as-Suvari, Ebul Ala Hamid ibn İdris el Bulgari, Burhaneddin İbrahim bin Yusuf el Bulgari, Kıssa-i Yusuf eserinin müellifi Kul Gali gibi günümüze kadar isimleri ve eserleri ulaşmış olan bilim adamları yazarlar,

²⁴ İskander İzmayılov, “İslam i Musulmanskaya Kultura v Voljskoy Bulgarii”, Kazan: Ruhil Yayınları, 2006, C. II. s. 556.

²⁵ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, s. 163.

filozoflar ve İslam âlimleri yetiştirmiştir. Ayrıca İslam'ı öğrenmek amacıyla İslam dünyasının başlıca merkezlerine öğrenciler gönderilmekteydi. Bu eğitim ve kültür faaliyetlerinin sonucu alınmış ve kısa zaman içerisinde din bilimlerinde de İdil Bulgar âlimlerin şöhreti ülke dışında da duyulmaya başlamıştır.²⁶

İbn Rüsteh'in anlatımlarına göre, ilkokullarda genellikle müezzinler ve imamlar ders veriyorlardı. Burada Kur'an-ı Kerim'i ve Hadis kitaplarını okuyup İslam dininin gereklerini öğrenmek için okuma-yazma öğretiliyordu. İdil Bulgarları İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu dinin gereklerini bilmek için okuma-yazma öğrenmeye gayret sarf ediyorlardı. Tarihi kaynaklara göre İslam öncesi, İdil Volga Bulgar devletinin yazısı Runik Türkçe idi. İslam'ın yaygınlık kazanmasıyla ve etkisiyle Arap alfabesi eski runik alfabenin yerini almıştır.²⁷

2. Din Eğitime Katkıları

Bulgarların Müslüman olmasıyla çevresindeki ülkelere ve topluluklara da İslam dininin yayıldığı görülmektedir. İrşad Gafarovun anlatımlarında, *Eski Zamanların Anlatısı* yazarı 986 yılında İdil Bulgarlarından bir grup elçinin Kiev Kinyazı Vladimir'e geleerek kendisini İslam dinine davet ettiğini nakletmektedir.²⁸

Eğitime büyük katkılarda bulunan isimlerden biri de Mikail Baştı'dur. Onun çabalarıyla bölgede M. 865-882 yıllar arasında 42 mektep, M. 882-900 yıllar arası ise 180 mektep açılmıştır. Toplamda 35 yıl içinde 222 mektep faaliyet göstermiştir. Bulgar devletinde orta ve yükseköğretim okulları yanında medrese olarak adlandırdıkları okullar faaliyetini göstermiştir. Bu medreselerden mezun olanlar eğitimlerine Semerkant, Buhara, Belh ve Bağdat, gibi doğunun bilim ve kültür merkezlerin de eğitimlerini devam ettiriyorlardı. Bu medreselerde en zeki ve yetenekli öğrenciler seçilir ve eğitim görürlerdi.

²⁶ İskander İzmayılov, a.g.e. s. 555-556.

²⁷ İrşad Gafarov, *Ot İstokov k İstine Kultura i Obrazovaniye v Bulgarii İstoriya Voljskoy Bulgarii i Kazanskogo Hanstvo na Perekryostke mneniy*, Kazan: İdel-Press Yayınevi, 2012, s. 68.

²⁸ Gafarov, a.g.e, s. 68.

Mesela ünlü Arap âlimi Ebu Hamid el Garnati kendi oğlunu bu medreselere eğitim görmesi için getirmiştir. Ünlü tarihçi Yakup ibn Numan el Bulgari de bu medreselerden mezundur. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.²⁹

XIII. yüzyılın ortalarına kadar yüksek bir kültür ve medeniyetin temsilcisi olarak müreffeh bir şekilde varlığını sürdüren İdil Bulgar Devleti, 1236 yılında Moğol orduları tarafından istila edilmiş ve böylece bu devletin varlığı sona ermiştir. İdil Ural bölgesini işgal eden Moğollar burayı önce Büyük Moğol Hükümdarlığına bağlı olarak idare etmiş, daha sonra da bölgede kendi bağımsızlığını ilan ederek Altın Orda Devletini kurmuştur.³⁰

İdil Bulgar Hanlığının dağılmasının ardından kurulan Altın Orda Devleti, Moğol hükümdarı Berke Han'a kadar Müslümanlarla ticari ve askeri alanlarda var olan iletişim-leri, Berke Han'ın İslam dinini kabul etmesiyle, dinî, ilmi ve kültürel alanlarda da gelişmiştir.

Kaynaklarda, Altın Orda Devletinin İslami din eğitimi ile ilgili faaliyetleri konusunda detaylı bilgiye rastlanmazken, sadece Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı İbn Battûta'nın (M. 1368-69) seyahatnamesinde, Altın Orda Devletinin hükmetmiş olduğu diğer bölgelerde olduğu gibi Günümüzde Rusya sınırları içinde bulunan yerlerde de Hanefi ve Şafi mezhebine bağlı fetva veren Kadıların ve hocaların bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca Camiler, Tekkeler, Medreselerin faaliyet göstererek İslamî ve dünyevi ilimlerin okutulduğu bildirmiştir.³¹

Altın Orda Devletine bağlı bulunan ancak, devletin dağılmasının ardından bölgede bağımsız bir şekilde tezahür eden, Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, ve Astrahan Hanlığın'da Rusların istilasından önce İslami ve dünyevi ilimlerin okutulduğu çok sayıda cami ve medreseler mevcuttu. Fakat bu cami ve eğitim merkezleri, IV. İvan'ın Kazan'ı istilasıyla yağma ve tahrip edilerek, büyük çoğunluğunu ortadan kaldırılmıştır.³²

²⁹ Gafarov, a.g.e., s. 70.

³⁰ Mileuşa Yusipova, “İdil-Ural bölgesinde Hristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma”, (Yüksek Lisan Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. s 24.

³¹ Ebu Abdullah Muhammed ibn Battuta Tanci, İbn Battuta Seyahatnamesi C.I, çev., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 464.

³² İsmail Türkoğlu, “Kazan Hanlığı”, (DİA), İstanbul: 2002, C. 25, s. 138.

B. ÇARLIK RUSYASINDA MÜSLÜMANLARIN DURUMU VE İSLÂMÎ DİN EĞİTİMİ

1. Rusların Ortodoks İnancını Kabul Etmeleri

Doğu Avrupa coğrafyasında Slav kavminin bir kolu olan Rusların varlığı Kiev Derebeyliği döneminde daha da bilinir olmuştur. Hıristiyanlığın Kiev ve Novgorod şehri civarında yaygınlık kazanmasından önce bölge halkının putperest olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Başta Rus kroniği (Eski Zamanların Anlatısı) olmak üzere çeşitli kaynaklar, Rus paganizmi hakkında bizlere detaylı bilgi vermektedir. Bu bilgiler ışığında Rus Paganizminin son derece karışık kültür ve öğretilerden müteşekkil bir inanç sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede birçok puta inandıkları ve onların heykellerini dikerek tapındıkları bilinmektedir.

Dönemin yöneticisi Kinyaz Vladimir bazı siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı mevcut pagan geleneğine bağlı kalarak birtakım değişiklikler hayata geçirmesine rağmen istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bu nedenle paganizmden feragat ederek yeni bir din arayışı içerisine girmiştir. Kinyaz Vladimir'in din değiştirme arzusunu duyan diğer inanç mensupları Kiyev derebeyliğini ziyaret ederek kendi dinlerine davet etmişlerdi.³³

Farklı inançlara mensup elçilerin ziyaret etmelerinin ardından tebaasını toplayan Kinyaz Vladimir, hangi dinî benimseyecekleri konusunda istişare etmesi sonucunda, İslâm ve Hıristiyanlığın araştırılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine 10 kişiden oluşan bir heyeti, İdil Bulgar Müslümanlarını, Katolik Alman bölgesini ve son olarak İstanbul'a Katolik Hıristiyanlığını araştırmak için göndermiştir. Tüm bu dinlerin insanlar üzerindeki etkilerini analiz ederek geri dönen elçiler, İslam coğrafyasında, kötülük ve üzüntünün hat safhada olduğunu ve nice mesnetsiz iftiralar atarak anlatmışlardır. Katoliklerle ilgili herhangi bir eleştiriye yer vermeseler de Katolik öğretisinde hiçbir iyi taraf görmediklerini ifade etmiş ancak Ortodoks inancına gelince, elçiler bu inançtan etkilenerek son derece olumlu tariflerde bulunmuşlardır. Tarihçiler Kinyaz Vladimir'in din seçme konusunu elçilerin tutumuna bağlasalar da çeşitli tarihi kayıtlar

³³ Şir Muhammed Dualı, "Paganizmden Hıristiyanlığa Rusların Din Değiştirme Nedenleri", *Tokat, G.O.Ü.İ.F.D.*, C.I, S.1. (2013), s. 67.

bu sürecin farklı evrelerden geçtiğini göstermektedir. M. 988 yılında Hristiyanlığı kabul eden Vladimir, toplumun önem verdiği pagan ilahlarının konumunu zayıflatmak ve halkın gözünde itibarını sarsmak için pagan ilahını bir atın kuyruğuna bağlatmış ve kayalıklarda sürükletmiştir. Vladimir halkın bir kısmının gönüllü olarak Hristiyan olmalarını sağlamış, gönüllü olarak Hristiyanlığı kabul etmeyenleri vaftiz olmaları için Poçayne nehri kenarına toplanmalarını emrederek, nehir kenarına gelmeyenlere karşı düşmanlık besleyeceğini açık bir şekilde beyan etmiştir. Böylelikle Kiev Slav ahalisinin büyük bölümü dayatmayla da olsa vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılmışlardır.³⁴ Böylece Vladimir'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle Rus halkı da Hristiyan dinini kabul etmiş oldular.

2. Müslümanlara Ortodoks İnançını Kabul Ettirme Baskıları

Hristiyanlığı kabul eden ve benimseyen Ruslar, IV. İvan döneminde M. 1552'de Kazan'ı ele geçirince Rus Devleti tarihinde ilk defa Müslüman tebaaya sahip oldu. Daha sonra Astarhan (1556), Sibir (1598), Kāsım (1681), Kırım (1783) hanlıklarının ortadan kaldırılması, 1810'lu yıllarda Kafkasya'nın ve 1847-1881 yılları arasında Türkistan'ın işgali Rusya'daki Müslümanların sayısını arttırdı. Bu işgaller neticesinde özellikle Kafkasya ve Kırım'dan Osmanlı topraklarına büyük göçler yaşandı, boş kalan İslâm topraklarına Ruslar ve Ukraynalılar yerleştirildi. Çarlık döneminde ele geçirilen bölgeler ve bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetin kalıcı hale gelmesi için kimi başarılı kimi başarısız çok yönlü politikalar geliştirdiği görülmüştür. Bu politikalardan biride M. 1555'te kitlesel Hristiyanlaştırma hareketidir. Bu politikanın gittikçe sertleşmesiyle Hristiyan olmayı reddeden Müslümanlar Moskova surlarının dışına çıkarılırken binlercesi kendi istekleriyle Sibiryaya ve Türkistan'a gittiler. Geride bıraktıkları topraklar ise Ruslara dağıtıldı.³⁵

Bütün baskılara rağmen İdil-Ural bölgesinde Hristiyanlığı kabul eden Müslüman sayısının bir türlü istenilen düzeye yükseltilememesi üzerine M. 1654'de Rusların dışındaki farklı milletlerin din değiştirmelerine karşılık 15 ruble ödenmeye başlandı. Ayrıca

³⁴ Şir Muhammed Dualı, *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din- Devlet İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık 2014, s. 34-37

³⁵ İsmail Türkoğlu, "Ülkede İslâmiyet", *D.İ.A.*, İstanbul: 2008, C. XXXV, s. 265

Hristiyan olan Tatar beylerine çeşitli imkânlar sağlanırken Hristiyan olmayanlara ise ölümlerinde kendilerine yalnız Hristiyan akrabalarının mirasçı sayılacağı gibi çeşitli baskılar uygulanmıştır.³⁶

Bu baskılar neticesinde Tatar zenginlerinden bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmişlerse de bunlar Müslümanlar tarafından dışlanmışlardır. M. 1720-1791 yılları arasında çıkarılan çeşitli kanunlarla Rus olmayıp Hristiyanlığı kabul eden halkı askerlik hizmetinden ve üç yıl vergiden muaf tutularak onların vergileri de Ortodoksluğu kabul etmeyen Müslümanlardan tahsil edilmiştir. M. 1731-1764 yılları arasında “Yeni Din Değiştirenler Komisyonu” adlı bir kuruluşa bağlı misyoner ve askerler vasıtasıyla, köylere baskınlar düzenlenmiş, Müslüman mezarlıkları, cami ve evler tahrip edilmiş, dinî kitaplar toplanarak yakılmıştır. 1742’de çıkarılan bir kanunla Kazan’daki 536 camiden 418’i tahrip edilmiştir. Hristiyanlığı kabul etmeyen köylülerin bir kısmı hapse atılarak, işkenceye maruz bırakılmış bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Neticede görünüşte dahi olsa, İdil-Ural bölgesinde diğer din mensuplarından toplam 406.792 Rus olmayan Çuvaş, Tatar, Mordov, Çeremiş, Umdurt Hristiyan olduğunu bildirmek zorunda kalmıştır.³⁷

C. PUGAÇEV İSYANI ve MÜSLÜMANLARA TANINAN HAKLAR

Müslüman ve Rus olmayan halka yönelik yapılan baskı ve zulümler çarlık döneminde de devam etmiştir. Çariçe II. Katerina döneminde, Yemelyan Pugaçev önderliğinde başta köylüler, işçiler ve diğer alt tabakaya mensup kitlelerin özgürlük ve eşit şartlarda yaşama hakkı talep ederek başlattıkları isyana, bölgede yaşayan Müslümanlarda katıldılar. Bu durum onların rejime karşı sürekli bir tehlike oluşturacağını ortaya koyunca II. Katerina, dinî ve dünyevî haklardan mahrum bırakılan bu insanlara bazı hakların verilmesi gerektiğini kanısına vararak Müslümanlara yönelik bazı olumlu adımlar atmıştır.³⁸

³⁶ Türkoğlu, a.g.m. C. XXXV, s. 265.

³⁷ Türkoğlu, a.g.m. C. XXXV, s. 265.

³⁸ Türkoğlu, a.g.m. C. XXXV, s. 265-266.

1. Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi ve Müftülüklerin Kurulması

Müslüman tebaayı ilgilendiren en önemli değişikliklerden biri olan Orenburg Mahkeme-i Şeriyesinin kurulması da iç ve dış zorlayıcı faktörlerin daha etkin rol oynadığı gelişmelerden biridir. Çariçe II. Katerina devrinde Kırım'ın Rusya dâhil olması, Kazak bozkırlarına ve Kafkasya'ya doğru ilerleyişin önemli aşamalara gelmesi, İslam dinî ve müesseselerine yönelik düşmanca tavrın yerini hoşgörü veya dinî toleransa bırakması sonucunu doğurdu. Müslüman tebaanın sayısının artmasıyla Çarlık iç siyasetini onları, dik-kate alarak düzenlemek zorunda kalmıştır. Kırım'ın Rusya'ya ilhakı sırasında bölgede Rus yönetimine karşı ortaya çıkan hoşnutsuzlukların dinî ve kültürel hayata müdahale olmayacağına dair vaatlerle yatıştığı gözlemlenmesi siyasi açıdan içyapıda böyle bir yaklaşımın faydalı yönünü göstermiştir.

Müslüman kavimlerin yoğun olarak yaşadığı Kazak bozkırları ve Türkistan yönünde ilerlemek ve özellikle burada kalıcı olmak açısından Rusya'nın İslam dinine düşman olmadığını göstermesi önemli idi. Söz konusu bölgelerde Rusya'ya düşman ulema ve tarikat şeyhleri bulunmaktaydı ki, onların Rusya aleyhine çalışmalarını dengeleyecek bir din görevlisi kadrosu gerekli idi. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi adıyla bir müftülük kurulması uygun bulunmuştur. II. Katerina tarafından, 22 Eylül 1788 tarihli fermanla Simbirsk ve Ufa Genel Valisi Baron İgelstrom'a Ufa'da Rusya'daki bütün din görevlilerinin, Kırım hariç olmak üzere, bağlı olacağı bir dini idare kurulması emri verilmiştir. Bu fermanla müftülük vazifesine Muhammed Can Hüseyinov'un atanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. İdare heyetini oluşturmak üzere Kazan Tatarlarından iki veya üç mollanın daha belirlenerek görevlendirilmesi de emredilmiştir.³⁹

Yukarıda belirtildiği üzere II. Katerina tarafından, 1788 tarihli fermanıyla, 1789 de bir adet caminin dahi bulunmadığı ve çok az sayıda Müslümanın yaşadığı Ufa şehrinde Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi adıyla bir müftülük kuruldu.⁴⁰

Sorumluluk alanı çok geniş olmakla birlikte yetkileri tam belirlenmeyen bir kurum olarak ortaya çıkan Mahkeme-i Şeriye 1830'lu yıllara gelindiğinde bir müftü ve üç

³⁹ Alper Alp, "Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi", Akademik Bakış, *A.H.B.V.Ü.E.F.D.*, C.XVII, S. 13. (2013), s. 119-120.

⁴⁰ Liliya Baybulatova, Radik İshakov. *İslamskiye İnstitutu v Rossiyskoy İmperii*. Kazan: Tatar K. N. Yayınevi, 2007. s. 35.

kadından oluşan idare heyeti ile kendisine bağılı bölgelerde imamların sınava tabii tutulup atanması, nüfus kayıt defterlerinin tutulması ve hükümet ile Müslüman tebaa arasında irtibatın sağlanması gibi görev ve yetkilerle nihaî şeklini almıştır.⁴¹

2. Kırım Müftülüğü

Kırım işgal edildiğinde II. Katerina 1783 tarihli fermanla bölgenin Müslüman ahalisinin mal varlıklarının, ibadethanelerinin ve dinî inançlarının korunacağına dair teminat vermiştir. Bu kapsamda hanlık müftüsü de görevinde kalmıştır. Ancak 1794 tarihli ferman ile yeni bir dinî idare kurulmuştur.⁴² Kazasker Seyid Mehmed Efendi Kırım Müftülüğüne, yardımcılığına da Abdurrahman Efendi atanmıştır. Ayrıca Çarlık açısından güvenilir ve sadık kimselerden atanan beş kişi ile müftü başkanlığında Kırım Müslümanlarının din görevlilerinden sorumlu dinî idare teşekkül etmiştir. Ancak bu dinî dairenin de görev ve yetkileri tam olarak belirlenmemiş, şeklen mevcut ancak işlevleri açısından atıl bir kurum olarak kalması tercih edilmiştir.⁴³

3. Güney Kafkasya Sünni ve Şii Müftülükleri

Kırım Savaşı sonrasında Rusya için Kafkasya'daki en önemli mesele Şeyh Şamil hareketinin ortadan kaldırılması ve bölgede Müslümanlarında kabul edeceği yönetim sisteminin kurulması olmuştur. Rusya Devlet Şurası'nın tasarımı kabul etmesinden sonra 5 Nisan 1872 tarihinde imparator II. Aleksandr'ın kararı onaylamasıyla Tiflis merkezli Güney Kafkasya Sünni ve Şii Müftülükleri kurulmuştur⁴⁴.

Buna göre Güney Kafkasya'da Şii ve Sünni mezheplerinin dinî işlerinin yürütülmesinden Müftülük, Vilayet Meclisleri, Kadılar ve Mollalar sorumlu olmuşlardır. Yüksek kademeli din görevlileri ise şeyhülislâm, müftülük üyeleri, meclis üyeleri ve kadılardan

⁴¹ Alper Alp, a.g.m., s. 124-126.

⁴² Dimitriy Arapov, *İmperatorskaya Rossiya i Musulmanskiy Mir*, Moskva: Natalis Yayınevi, 2006, s. 29.

⁴³ Alper Alp, a.g.m., s. 120.

⁴⁴ Dimitriy Arapov, *Sistema Gosudarstvennogo Regulirovania İslama v Rossiyskoy imperii (poslednaya tret XVIII-nachalo XX vv.)*, (Doktora Tezi), Moskva: M. V. Lomonosov adına Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi, 2004, s. 127-132.

oluşmaktaydı. Şeyhülislam Şii dinî idareye başkanlık ederken, Sünnî dinî idarenin başkanı Müftü unvanını taşıyordu.⁴⁵

Din görevlisi olma şartları da belirlenmiştir. Her bir kademedeki din görevlisinin sınavları geçerek elde edebileceği şahadetname sahibi olması gerekliydi. Sınav düzeni ve şartları Kafkasya Genel Valisi tarafından belirlenmekteydi. Mahalle imamlığı için 22 yaşını, daha üst görevler için 30 yaşını doldurmuş olmak gerekliydi.⁴⁶

Güney Kafkasya şeyhülislamı ve müftüsü Kafkasya Genel Valisi tarafından önerilip İçişleri Bakanlığının da görüşleri doğrultusunda Çar tarafından atanırdı. Şii ve Sünnî Dinî İdarenin üyeleri Kafkasya Genel Valisi tarafından belirlenirdi. Vilayet meclislerinin başkanları ve üyeleri dinî idarenin de görüşü alınmak kaydıyla valiler tarafından belirlenirdi. Kadılar da vilayet meclislerinin görüşleri dikkate alınmak suretiyle vali tarafından atanırdı. Mahalle imamları halk tarafından seçilir vali tarafından onaylanırdı. Her mahalle için bir imam öngörülmele birlikte ahali sayısı fazla olan yerlerde birden fazla imam olabilir, bunlardan biri baş imam sayılırdı. Mahalle imamının giderleri mahalle halkı tarafından karşılanmaktaydı⁴⁷.

D. ÇARLIK DÖNEMİ İSLÂMÎ EĞİTİM

XIX. yüzyılın ortalarına kadar mektep ve medreselerde düzenli bir eğitim sistemi olmayıp, hatta eğitim süreleri bile farklılık göstermekteydi. Muallimlerin çalışma sistemi “*Ben neyi biliyorsam onu da öğretirim*” şeklinde idi. Buna rağmen Mektep ve Medreselerin maddi imkânlarını sağlayan halk, bu eğitim sisteminden memnundu. Neredeyse Müslüman nüfusun olduğu her yerde mescit ve medreseler inşa edilmiş, bu mektep ve medreselerde eğitim veren muallimler görevlendirilmiştir.⁴⁸

Mekteplerde imamlar tarafından Müslüman çocuklara okuma yazma ve din bilgisi eğitimi verilmekteydi. Yerel kadıların gözetimi altında olmak kaydıyla, onlar mescit bünyesindeki mekteplerde ve diğer dinî medreselerde Rusya hükümeti için zararlı ve kabul

⁴⁵ Alp, a.g.m., s. 121.

⁴⁶ Alp, a.g.m., s. 121.

⁴⁷ Alp, a.g.m., s. 122.

⁴⁸ Tim Aminov, Vladislav Benin, “Musulmanskoe Obrazovaniye v Dorevolusinnoy Başkirii”, *Obrazovaniye i Nauka*. Ufa: Moskovskiy Dvor, 2006, S. 3, s. 120.

edilemez mevzuların ele alınmaması konusunda gerekli kontrolleri yapmakla yükümlüdürler. Mescitlerin bünyesinde yeni mektepler, ihtiyaçlar doğrultusunda vilayet meclislerinin önerisi ve valinin onayı ile açılabilirdi. Ancak bu mekteplerin giderleri dinî idareye ait gelirler ile hayırsever Müslümanların yardımlardan karşılanmaktaydı⁴⁹.

Müslümanlar XVIII. yüzyılın sonlarında bu okullardaki eğitim sisteminin yetersiz gördüklerinden gözlerini orta Asya'nın İslam eğitim müesseselerine çevirmişlerdir. Buhara'nın medreseleri ve dinî okulları onuncu yüzyıldan beri doğu Müslüman dünyasında önemli yere sahipti. Bu medreselere Müslüman gençler eğitimlerini tamamlamak için gönderilmişlerdir. Bununla beraber talebeler Orta Asya okullarında kullanılan basmaka-lıp, orta çağ skolastik metotlardan tatmin olmamaya başlamışlardı. On dokuzuncu yüzyılın başında Volga'dan seçkin Tatar din adamı Abdul Nasir Kursavi (1775- 1813) Buharalı din adamlarının anlaşılması güç sistemlerine karşı itirazlarda bulunmuştur.

Tatarların kendilerine ait kültürel kalkınmasına yönelik yeni bir devir açmış olan ilk modern Tatar tarihçi ve reformcusu Şehabeddin Mercani (1815- 1889), Buhara'da on iki yıl kaldıktan sonra 1849 yılında ülkesine dönmüş ve Volga bölgesinde Müslüman okullarının gelişmesi için çok emek vermiştir. O, Kur'an'ın ve Müslümanlığın skolastik öğrenimi yerine daha az teorik fakat daha çok pratik eğitime yer vermiştir. Rus dilini öğrenmenin Müslümanlara zarar vereceği düşüncesine karşı çıkmış, Rus dilinin öğretilmesi İslam dinine zararlı olmadığı gibi, aksine Müslümanların İslamiyet'i anlamalarına ve kültür seviyelerinin artmasına yardım edeceğini vurgulamıştır.⁵⁰

XIX. yüzyılın ortasında Tatarları arasın da eğitim ile birlikte matbaa da önemli ilerleme kaydetmiştir. Müslümanların kültür hayatının gelişmesi için sorumlu olan Müslümanların ileri gelenleri okulların ve camilerin yapılması ve kitap basmak için geniş yardım yapmıştır. Müslümanlar ikinci Chatherine'nin emirnamesinden sonra elde ettikleri özgürlük sayesinde ilk defa Müslümanlığa ait dini kitaplarının basılmasına dair izin almışlardı. M. 1802 de Kur'an da dâhil olmak üzere bu kitaplardan 14.300 adet basılmıştı. Elli yıl sonra 1853- 1859' da yalnız Kazan Üniversitesi Tatar Türkçesiyle 326.700 adet Kur'an

⁴⁹ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii*, s. 387-388, Alper Alp, a.g.m., s. 123.

⁵⁰ Serge Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, çev., Prof. Dr. İzzet Kantemir,. Ankara: İpek Matbaası, 1971, s. 39-40

Kerim ve diğer kitapları basmıştır. 1854- 1864 yılları arasında ise Tatarlar tarafından basılan kitap sayısı bir milyonu geçmiştir. Tatar Müslümanlarının idaresindeki okulların sayısı kısa sürede artış göstermiştir. 1844 yılında Kazan da dört medrese, Volga ve güney Urallar dâhil olmak üzere 1.859 Tatar mektebi (camide mollalar tarafından idare edilen ilkokul) vardı. Bunlardan 408'i Kazan'da idi.⁵¹

Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan Rus-Japon savaşı (1904-1905) ve ardından meydana gelen 1905 Rus İhtilâli büyük değişikliklere yol açtı. Rusya Müslümanlarının önde gelen temsilcileri 1905-1917 yılları arasında dinî, siyasî ve içtimaî haklar elde etmek üzere toplantılar düzenleyip önemli kararlar aldılar. Rus İmparatorluğu'nun İslam ve din özgürlüğünün genişletilmesi politikası, yeni bir eğitim sisteminin oluşmasıyla sonuçlandı. Bu dönemde Ülfet, Nur, Vakit, Şûrâ, Ahbâr, Beyânülhak, Yıldız, Kuyaş, Kazan Muhbiri, An, Turmuş, İdil gibi çok sayıda yayın organı ve yeni usulde eğitim veren okullar açıldı; özellikle Kırım'da Gaspıralı İsmâil tarafından başlatılan "*Usûl-i Cedîd*" mektepleri ülkenin her tarafına yayıldı.⁵² Müslümanların yeni eğitim sistemleri Rus yetkilileri endişelendirmekteydi, çünkü bu eğitim sisteminde Dinî derslerle birlikte laik disiplinler öğretilmekte ve bu eğitim sisteminin kökleri Türkistan ve Kırımı dayanmaktaydı.⁵³

Gaspıralı'nın millî maarif reformu Rusya İmparatorluğu'nun diğer Müslüman bölgelerinde olduğu gibi onun vatanı olan Kırım'da da genç bir milli aydınlar zümresinin ortaya çıkmasına hizmet etti. "*Usul-i Cedid*" mekteplerinin yanı sıra milli bir "sınıflar üstü bir sınıf" yetiştirmesine çok önemli katkılarda bulunan bir başka eğitim kaynağı da 1871'de Akmesic'te Rusya hükümeti tarafından açılmış olan Tatar Öğretmen Okulu idi. Bu okul, aslında Kırım Tatarları arasında Ruslaşmış bir zümre meydana getirebilmek için kurulmuştu. Ancak buradan mezun olan birçok talebe okulun kuruluş amacından çok farklı dünya görüşleriyle hayata atıldı.

Bölgenin eğitim alanındaki en önemli gelişmelerden biride 15 Kasım 1906'da yeni eğitim sisteminin uygulandığı "Galia" medresesinin açılması oldu. Bu Medresede uygulanan eğitimin içeriği, sadece dinî eğitim değil aynı zamanda genel mesleki eğitim veren

⁵¹ Zenkovsky, a.g.e., s. 46.

⁵² Türkoğlu, a.g.m., s. 265.

⁵³ Olga Khalidova, "Religioznaya Politika Rossiyskogo Gosudarstva", *Vestnik İnstituta*, Mahaçkala: İnstitut İstorii Arkheleogii i Etnografii, 2014, S. 1, s. 108-115.

kurum olduğunu görebiliriz. Galiya Medresesi, diğer Çar devletinin eğitim kurumlarından kalite olarak çok farklı değildi. 1906-1920 yılları arasında yaklaşık 1.500'in üzerinde mezun vermiş, bunlardan sadece 35 veya 37'si din görevlisi olarak vazife almış, geri kalan kısmının ise öğretmen, bilim adamı, yazar, sanatçı ve benzeri alanlarda çalıştığını görmekteyiz. XIX yüzyılın sonlarına doğru, evlerde ve eski usul eğitim veren medreselerde aldıkları eğitimden memnun olmayan Müslüman kadınların talepleri üzerine, yeni usulde eğitim veren medreseler ve mektepler açıldı. 1907 yılında Ufa'da zengin Müslüman kadınların oluşturduğu hayır kurumları faaliyet göstermeye başladı. Bu hayır kurumlarının üstlendikleri görevlerden birisi de Müslüman kadınların eğitim almaları için yaptırılan mektepleri ve medreseleri finanse etmektir. Bu hayırseverler sayesinde sadece Ufa'da Müslüman kadınların eğitim alabilecekleri beş yeni okul açıldı. Bu okullarda 440 öğrenci ve bu öğrencilere eğitim veren 14 öğretmen mevcuttu. Müslümanların gelişmesinden rahatsızlık duyan Rus hükümeti 1911'de bazı okulları ve gazeteleri kapattı; pek çok aydını Türkçülük ve aşırı İslâmcılık suçlamasıyla sürgüne ve hapse gönderdi.⁵⁴

1. Camiler ve Eğitim Merkezleri

Mektep ve medreseler doğrudan müftülüğün denetiminde olmayıp İçişleri Bakanlığına bağlıydı. Ancak eğitim kurumlarındaki personel, din görevlisi sayıldığından müftülük onlardan sorumluydu. 1874'te mektep ve medreseler Halk Eğitim Bakanlığına bağlandı⁵⁵.

Rusya'daki 1897 tarihli Genel Nüfus Sayımına göre (Buhara ve Hiva Hanlığı hariç) Rusya'nın Avrupa bölgesinde 3,5 milyon, Sibirya'da 126.000, Orta Asya'da yaklaşık 7 milyon ve Kafkasya'da 3,2 milyon olmak üzere 13,6 milyon Müslüman nüfusu yaşamaktaydı. XX. yüzyılın başlarında Orenburg Mahkeme-i Şeriyesinin sorumluluğunu taşıdığı bölgelerde, 6081 cami bulunmaktaydı. Bu camilerde 13328 imam, müezzin, hatip ve benzeri hizmetleri yürüten din görevlileri vardı.⁵⁶

⁵⁴ Aminov, a.g.m., 120.

⁵⁵ Alp. a.g.m., s.124-125.

⁵⁶ Baybulatova, İshakov, a.g.e., s. 35.

2. Çarlık Dönemi Kuran'ı Kerim Tercüme Çalışmaları

Mektep ve medreseleri Halk Eğitim Bakanlığına bağlayarak Müslümanları ve din eğitimi üzerindeki kontrolleri sıkılaştırarak kontrol altında tutmaya başlayan Rus Çarlığı, doğudan gelecek her türlü bilgi akışını önlemek için, Doğu politikası bağlamında Müslüman Doğu hakkında da sistematik, bilimsel araştırmanın başlamasına neden olan bir dizi girişimlerde bulunmak zorunda kaldı. I. Petro'nun emriyle 1716 yılında St. Petersburg'da "Muhammed'in Kuran'ı veya Türk Kanunu" adıyla Kur'anı Kerim Rusçaya çevrilmiş ve basılmıştır. Kimin tarafından tercüme edildiği bilinmemekle birlikte (bazılarına göre Dmitry Kantemir ya da Petr Vasilyeviç Postnikov'un) Fransız Andre du Ryer'in eserinin tercümesidir. Yalnız bu tercümeyi yapan kişi du Ryer'in hatalarını tekrarlamakla kalmamış bu hataları ikiye katlamıştır.⁵⁷

Rusya'da yapılan ilk Kur'an tercümesi halen Petersburg Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve XV-XVII. yüzyıllar arasına ait olduğu belirtilen Arap harfleriyle Belarusça yazılmış bir tercümedir. Aynı Fransızca eserden M. I. Verevkin tarafından 1790'da başka bir tercüme daha yapıldı. Ardından birkaç defa daha basılan bu çalışma Batı dillerinden Rusça'ya çevrilen en iyi tercümelere biridir.⁵⁸

II. SSCB HÜKÜMETİNİN DİN POLİTİKASI

A. MÜSLÜMANLARA VERİLEN VAATLER VE GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER

1917'de Bolşevik Devrimi'nin patlak vermesi, Rusların kendi aralarında ve Ruslarla Müslümanlar arasında bir iktidar mücadelesine neden oldu. 1917 Şubat'ında kurulan geçici Bolşevik hükümeti Ekim ayında Komünist rejimini iktidara getirdi. Resmi olarak Komünist Parti doktrini tüm sömürge halklarının kendi kaderlerini belirleme hakkını kabul etti ve bu konuda güvence verdi. 1917'de Joseph Stalin başkanlığında kurulan Milliyet

⁵⁷ Faima İsrailova, "Rusya'da Kur'an Çalışmaları", *Erciyes, Ü.İ.F.D.*, S. 17 (2013), s. 38-39, Efim Rezvan, *Koran i ego mir*, St. Petersburg: Petersburgskoye Vostokovedeniye Yayınevi, 2001, s. 391.

⁵⁸ Türkoğlu, a.g.m. s. 267.

İşleri Komiserliği ile kültürel ve siyasi özerlik konularında ilk defa düşünölmeye başlanmıştı.⁵⁹

Stalin'in teşviki üzerine 20 Kasım 1917 de Bolşevik hükümeti, egemenliği altında bulunan Müslömanlara bir tebliğ yayınladı. Bu tebliğ, Müslömanların dinî ve milli hislerine hitap ediyordu. Bu tebliğde: *“Dünya insanların esir eden zorba yağmacıların hükümlerliliği sona ermektedir. Rus ihtilalinin darbeleri altında köleliğin ve esirliğin eski sistemi çökmektedir. Yeni bir dünya, eziyet çeken ve yeni yeni hür bırakılan insanların dünyası doğmaktadır. Bu ihtilalin başında Rusya'daki Müslömanlar, Kırgızlar ve Orta Asya ile Sibirya'nın şartları, Ttarnskafkasya'nın Türkleri ve Tatarları, Kafkasya'nın Çeçenleri ve Dağıstanlıları, camileri ve ibadethaneleri yıkılan bütün bu insanların inançları ve alışkanlıkları, Çarlar ve Rusya'nın zalimleri tarafından ayak altında çiğnenmişti. Şimdiden sonra alışkanlıklarınızın, ulusa ve kültürel kuruluşlarınızın hür şeref ve haysiyetine dokunulamaz olduğu beyan edilmiştir. Milli haytanızı hür ve engel olunamaz şekilde tanzim edin. Artık bunu yapmak hakkınız. Sizin haklarınızda da, Rusya'daki bütün halkın hakları gibi ihtilal ile ihtilalin organları tarafından - işçi, asker ve köylü delegelerin Sovyetleri, bu İhtilali destekleyin, bu sizin memleketinizdir... Doğunun Müslömanları olan İranlılar, Türkler, Araplar ve Hindular - Avrupa'nın yağmacılıkla geçinen soyguncuları tarafından canları, malları, anavatanları ve hürriyetleri, spekülasyon konusu olanlar, bugünkü savaşa başlayan bozguncular tarafından toprakları gaspedilenler... Sancaklarımız, dünyanın bütün ezilen baskının hürriyete kavuşmasını taşıyor”* deniliyordu.

Bu beyanatların boş sözlerden ibaret olmadığını ispat etmek için Stalin bazı etkili adımlar atmıştır. Örneğin, Petrograd şehrindeki kraliyet kütüphanesinde bulunan Hz. Osman döneminde yazılmış Kuran'ı Kerimi Müslömanlara iade etmiştir. Aynı şekilde Tarihi Tatar abidelerinin Kazan'daki Prenses Suyumbeka kalesini ve Orenburg'daki tarihi Kerwan Sarayını mahallî Ulusal Müslöman komitelerine devretmiştir.⁶⁰

Sovyet hükümeti var oluşunun ilk yıllarında İslam'a ve diğer dinlere karşı göstermiş olduğu hoşgörölü tutumu uzun sürmedi. 23 Ocak 1918'de Moskova'da, Halk Komii-

⁵⁹ İra Lapidus. *İslam Toplumları Tarihi 19. Yüzyıldan Günümüze*, çev., Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldızoğlu, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2010, C. 2, s. 390-391.

⁶⁰ Zenkovsky, a.g.e., s. 248-249.

serleri Konseyi'nin “Kilisenin devletten, okulun da Kiliseden ayrılması” ile ilgili kararnameyi kabul edildi. Kararnameye göre tüm devlet, kamu ve özel din eğitimi veren eğitim kurumlarında din eğitimi verilmesi yasaklandı. Öte yandan, dinî inançlara karşı hoşgörölü olduklarını formalite de olsa göstermeye çalışıyorlardı. İslam, Ortodoks Hıristiyanlığı ile eşit derecede muamele görüyor, Bolşevikler, Müslümanların İslâmî geleneklerine, cami ve medreselerine hiçbir şekilde müdahil olmayacaklarını vurguluyorlardı.⁶¹

Dağıstan Halklarının Olağanüstü Kongresi'nde 13 Kasım 1920'de Halk Komiseri Başkanlığını yürüten Stalin, şunları söyledi: *"Sovyet hükümeti karanlığın insanların düşmanı olduğunu biliyor. Bu nedenle daha fazla okul (laik, ulusal) ve yerel dillerde hükümet organları oluşturulması gereklidir. Bu şekilde Sovyet hükümeti Kafkas halklarını eski Rusya'nın attığı bu tahammül edilemeyen, karanlık ve cehaletten çekip çıkarmayı umuyor"*.

"Dağıstan halkları arasında şeriatın ciddi bir önem taşıdığını, Komünistlerin ise şeriata karşı olduklarını söylüyorlar. Rus Sovyet Sosyalist Hükümet adına bu söylentilerin yalan olduğunu beyan ediyorum".

"Dağıstan'da Yargının Şeriata göre hüküm vermesinde hiçbir sakınca görmüyorum ve yanlış bir şey yok".

Birkaç gün sonra, bir kez daha Kongrede konuşan Stalin, *"Sovyet hükümeti şeriata savaş açmayı düşünmüyor"* beyanatında bulundu.⁶²

Ulusal Müslüman komünizm Programına çok sayıda Müslüman liderler ilgi gösterdi. 1917 ile 1920 yılları arasında Tatarlar, Kafkasyalılar ve Türkistanlılar arasından birçok siyasi isim Komünist Parti'nin saflarına katıldı. Bu kişiler komünizmde bağımsızlık, özerklik ya da en azından eşitlik için bir fırsat gördüler. Başka bir deyişle, partiye girişleri, felsefî ve hatta ekonomik doktrinin samimi bir kabulünden ziyade politik bir taktikti.

⁶¹ Sobraniye uzakoneni i rasporajeni raboçego i krestyanskogo pravitelstva 1917-1918 g. No-18 Say 263. Kararname, <http://istmat.info/node/28408> (23.07.2019).

⁶² İosif Vissarinoviç Stalin Polnoye Sobraniye Soçineniy, Moskva: 1920. C. 4, s. 155. <https://petroleks.ru/stalin/4-71.php> (23.07.2019).

Rus Bolşevikleriyle olan tüm anlaşmazlıklara rağmen, yeni Müslüman komünistler partiye kabul edildi ve ilk on yıl boyunca bütün Müslüman cumhuriyetlerde önemli bir rol oynadı. Müslümanların fikirleri ve siyasal programları çoğunlukla yeni sistemle çelişmesine rağmen, Sovyet hükümeti yetkilileri stratejileri ve çıkarları nedeniyle Müslümanlara katlanmak zorunda kaldılar. Komünist Partisinin Ulusal Müslüman komünizmin programına karşı çıkan, Tatar Sultan Galiev, Galimcan İbragimov, Türkistanlı (Özbek) Abdurrauf Fıtrat, Feyzullah Hocayev, Kazak Turar Rıskulov, Ahmet Baytursun, Dağistanlı Hacı Muhiddin Efendiyev ve Azeri Nariman Narimanov gibi Müslüman komünistler de vardı. 1928'den sonra Stalin onları tamamen ortadan kaldırmaktan çekinmedi ve Nariman Narimanov dışında 1928-1935 yılları arasında hepsi çeşitli işkenceler görerek öldürüldüler.⁶³ Bu kıyım birkaç yıl sonra binlerce Müslüman aydınının idama ve sürgüne gönderilmesine yol açtı.⁶⁴

B. DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİNİN ENGELLENMESİ

1924 yılında ulusal cumhuriyetlerin oluşumu laikleştirme yönünde yeni bir Sovyet teşebbüsüne ortam hazırladı. Bu teşebbüs uzun süreli bir etkiye sahip oldu. 1923'te kilise ve devlet ayrılığı yeniden ilan edildi. 1923 ve 1928 yılları arasında dinî organizasyonların kendi başlarına veya ortak mülkiyet haklarına sahip olmalarını engellemek, çok büyük dinî bağışlara el koymak, dinî mahkemeleri iptal etmek ve dinî eğitimi ortadan kaldırmaya yönelik yeni yasalar kabul edildi. Bir bakanlık, vakıfların kontrolünü tümüyle üstüne aldı ve 1930 yılı itibariyle bu vakıflar yasal olarak tümüyle ortadan kaldırılmış oldu. Mevcut durum birçok İslam ülkesinde yaşananlara benzemektedir. Kadılar ve yasal mahkemeler bir süre için Müslümanların çokeşlilik, mehir ve yasal işlemleri içeren davalarına bakmaya devam ettiler. Şeriatın Sovyet yasalarına ters düşen kısımları aşama- aşama geçersiz sayıldı ve pratikte Müslümanlar Rus mahkemelerine başvurmayla mecbur bırakıldılar. 1926'da şeriat mahkemeleri gönüllü kuruluşlara indirgendiler ve 1927'de neredeyse tümüyle ortadan kaldırıldılar. Yaklaşık aynı zamanlarda İslâmî okullar da kapanmaya zorlandılar. Bu tedbirler Militan Ateistler Birliği tarafından şiddetli din karşıtı propagandayla birlikte yürütüldü, bu propagandalar Tanrı inancına, Kur'an inancına, namaz ve

⁶³ Aleksandr Benigsen, *Musulmane v SSSR*. Paris: YMCA-PRESS Yayınevi, 1983, s. 22-24.

⁶⁴ Türkoğlu, a.g.m., s. 265-266.

oruca karşı saldırıları da içeriyordu. 1929'da Müslüman dinî liderler tutuklandılar. Pek çoğu öldürüldü ve Müslüman dinî idaresi kapatıldı.⁶⁵

1929'dan sonra Sovyet makamları Arap alfabesini Latin alfabesi ile değiştirmeye başladılar. Moskova'dan gelen bu politik hamle, özellikle Tatarlar ve Orta Asya Müslümanlarının ciddi direnişiyle karşılaştı. Ancak bir dizi Müslüman aydınlar tarafından da onaylandı. 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesi tüm Müslüman dillerine tanıtıldı. Latin alfabesi, okuryazarlığa karşı mücadeleyi büyük ölçüde kolaylaştırdı ve Sovyet yetkililerinin Müslüman halkların kültürel ve dinî alanına müdahale şansını artırdı. 1939 yılına gelindiğinde Müslüman halkların, “Ruslarla yakınlaşması için yapılmıştır” açıklaması dışında herhangi bir açıklama yapılmayarak Latin alfabesi Kiril alfabesiyle değiştirildi. Stalin'inin bu kararı Müslümanlar için son derece ciddi bir tehlike olmasına rağmen, açık direniş göstermediler. Kiril alfabesinin kullanımı Rus dilinin öğretimini kolaylaştırdı. Sovyet Hükümetinin bu hamlesi Rus kültürünün Müslüman halkların dil ve kültürünün asimilasyonuna yönelik en önemli adımını atmış oldu.⁶⁶

Sovyetler döneminde hükümetin gerçekleştirdiği dine karşı propaganda doğrultusunda tüm ülke çapında din eğitimi ve öğretimi yok denecek kadar azaltıldı. Sovyetler Birliği döneminde eğitim sistemi, “Sovyet İnsanı Yetiştirme” amacına yönelik olarak şekillendirildi.⁶⁷ Sovyet insanı, hükümetin belirttiği standart özelliklere sahip, din ve milli geleneklerden arınmış, Komünizmi amaç edinen, yüksek ahlaklı, devlete ve Sovyet ideolojisine bağlı insan olmalıydı. İşte Sovyet rejiminin genel eğitim ve ideolojik yaplanması bu gibi amaçlara hizmet ediyordu.

C. MEDRESE VE EĞİTİM MERKEZLERİNİN KAPATILMASI

Sovyetler Birliğinin İslam'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarma yolundaki stratejisini aşama-aşama gerçekleştirdiğini görebilmekteyiz. İlk aşamada İslam'ı Müslümanların hayatından tamamen çıkarmak ve dinsiz bir toplum oluşturmak isteyen

⁶⁵ Lapidus, a.g.e., s. 393.

⁶⁶ Benigsen, a.g.e., 38.

⁶⁷ Ali Yıldız Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, Erzurum: *İ.L.T.E.D.*, S. 44, (2015/2), s. 229.

Sovyetler Birliği, 30.000 civarında cami kapatmış veya yıktırmıştır. Emekçi ve işçi sınıfının dışındaki âlim, molla, din adamı, toprak ağası, dükkân sahibi vb. emekçi kesimden olmayan herkesi basit suçlamalar ile ya öldürmüş ya da mal varlığına el koyup Sibiryaya sürgün etmiştir. Aynı zamanda din eğitimini de engellemek için camilerin yanında yer alan medreseler Sovyet yetkilileri tarafından kapatılmıştır.⁶⁸

Dönemin tanınmış Rusya Merkez Müftüsü Rızaeddin Fahreddinov, 1930 yılının başlarında, M. Kalinin'e Müslümanların yaşadıkları sıkıntıları ve onlara uygulanan zulümleri dile getirdiği yazısında, Rusya bölgesinde bulunan 12.000 camiden 10.000'ninin kapatıldığını yazmıştır. Kapatılan bu camiler genellikle kültür merkezleri, devlet dairesi, fabrika ve okullara dönüştürülmüştür⁶⁹.

Sovyet yönetimi dinî kurumları kapatmakla kalmamış, insanların hayatından dinî çıkarmak için "Allahsızlar Kulübü" 'ateistler üniversitesi' gibi eğitim kurumları açmıştır. Din aleyhinde konferanslar, yayınlar, camiye giden Müslümanlara herkesin önünde hakaret, oruç aleyhinde propaganda, gençleri dinsizlik esaslarına göre yetiştirme ve dinî özel gün ve bayramları ortadan kaldırma gibi faaliyetler, uygulanan metotların bazılarını teşkil ediyordu. Komünist ideoloji güdümlü ve dinsizliği prensip edinmiş bu eğitim sistemi aslında toplumu rejime karşı her türlü aykırı davranışın bastırılmasını hedefliyordu. Sovyet eğitim sisteminde belirlenen ateist hedefler doğrultusunda, ilk ve ortaöğretim okullarında sürekli din aleyhinde yayınlar, broşürler dağıtılıyor, ateizme ikna odaları ve sergi köşeleri, öğrencileri sorgulama gibi faaliyetler her zaman uygulamada olan din karşıtı propaganda yöntemleriydi. Aile içinde bir şekilde dinle bağlantılı ahlaki öğretiler öğrenen bir öğrenci, okula geldiğinde tamamen din karşıtı propagandaya tabi olmakta, bir Müslüman evladı devletin baskısıyla tabiri caiz ise ikiyüzlü bir hayat sürmeyi daha çocukluğundan öğrenmekteydi. Bazen okullara teftiş amaçlı gelen uzmanlar rastgele bir sınıfa girip dinle ilgili sorular sorar ve kimin ailesinde İslâmî ibadetlerin yapıldığı hakkında sinsice yöntemler kullanarak bilgi almaya çalışırdı. Böylece okul öncesi eğitim kurumlarında, ilk ve ortaöğretim okullarında çocuklar ve gençler tamamen dinden soyutlanmış

⁶⁸ Musahan, a.g.m., s. 229.

⁶⁹ B. Sultanbekov, Mikheil Odinson, "Neskolko Epizodov İz Jisni Muftiya", *Nauka i Religiya*, Moskova: Znaniye Yayınevi, 1990, No 1, s. 3.

ateist eğitim sistemine tabi tutulmuştur. Eğitimciler çocukların ve gençlerin tam manasıyla ateist olması için bu yöndeki bilimsel ve deneysel çalışmalarını, araştırmalarını devlet desteğiyle düzenli bir şekilde yayınladılar.⁷⁰

Sovyet rejimi yoğun çabalara rağmen, halkın fikriyatından dinî itikadı ve ibadetleri söküp atamadı. Bu defa dinî kontrol etmek ve Müslümanları istediği şekilde eğitebilmek ve şekillendirebilmek için din adamı yetiştiren iki İslâmî eğitim kurumunun faaliyete geçmesine izin verdi. Bunlardan birincisi, 1945'ten beri faaliyette olan Buhara'daki Mîr-i Arab Medresesidir. Orta düzeyde beş ve yedi yıl süreli din eğitimi veren Mîr-i Arab Medresesi, 1535 yılında kurulmuş olup Ekim ihtilalinden sonra kapatılmış, 1952 yılında ise yeniden faaliyete açılmıştır. Mîr-i Arab Medresesi'nde elli kadar öğrenci öğrenim görmekte olup, her yıl buradan on kadar öğrenci mezun olabilmekteydi. Medrese mezunlarından bazılarının Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi'ne kabul edildikleri de görülmüştür. Çeşitli müşahedeler göstermiştir ki, bu okulda eğitim pek yüksek seviyeli olmayıp, medrese ne İslâm hukukuna vâkıf kadı ve müftüler, ne de dinî en ince noktalarına kadar bilecek ulema sınıfı yetiştirecek güçte idi. Medresede eğitim almak isteyen öğrencinin her şeyden önce Sovyet istihbarat Teşkilatı KGB'den onay alması zorunluydu. İkinci dinî eğitim kurumu ise, yüksek düzeyli İslâmî Medrese olan Taşkent'teki İmam İsmail el-Buhari Medresesidir. Yüksekokul düzeyinde ve bir İslam Enstitüsü seviyesinde olan İmam İsmail el-Buhari medresesi 1958 yılında faaliyete geçmiştir.⁷¹ Açıldıktan iki yıl sonra 1960 yılında öğrenime ara veren ve 1972 yılında yeniden eğitim-öğretime başlayan İmam İsmail el-Buhari Medresesi'nde öğrenim süresi dört yıl olup, otuz kadar öğrenci eğitim görüyordu. Buradan mezun olanlardan bazıları Mısır, Suriye ve Libya gibi ülkelerdeki İslâmî İlimler fakültelerine gönderiliyor orada ihtisas eğitimi görüyorlardı. İmam İsmail el-Buhari medresesi mezunları Sovyetlerdeki Diyanet İşleri Başkanlıklarında istihdam edilmiş ve müftülük seviyesindeki din görevlisi olarak hizmet vermiştir.

⁷⁰ Musahan, a.g.m., s. 220-231.

⁷¹ Jo-Ann Gross. "Resmî ve Resmî Olmayan İslâm Tartışması: Sovyet Orta Asya'sında Tasavvuf", çev., Abdurrezzak Tek, *Bursa, U.Ü.İ.F.D.*, C.13, S. 1, (2004), s. 282.

III. SSCB SONRASI İSLAM VE DİN EĞİTİMİ

A. SSCB SONRASI RUSYA FEDERASYONU'NDA DİNİ GELİŞMELER

1985 yılından itibaren M. Gorbaçov'un ortaya attığı "Yeniden Yapılanma" politikası ile Sovyetler Birliği içerisindeki baskı altındaki mevcut dinlerde yeniden canlanma ve değişimler başladı. 1988 yılı Rus Ortodoks Kilisesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yılın 29 Nisan'ında Stalin'den bu yana ilk kez Rus Ortodoks Kilisesinin yönetim kadrosu Patrik Pimin başkanlığında ülke liderleriyle bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Gorbaçov, tarihi süreç içerisinde bazı hataların yapıldığını, ancak hükümetin yeni bir vicdan özgürlüğü kanunu üzerinde çalıştığını ve bundan böyle inananların kendi inançlarını özgürce ifade edebileceklerini belirtmiştir. Bu tarihten itibaren kilise, Sovyetler tarihinde hiçbir zaman sahip olmadığı özgürlüğüne kavuşmuştur.⁷²

Bu görüşmede Gorbaçov'un devlet tarafından dine karşı yapılanların hata olduğunu kabul etmesi ve telafi sözü vermesi, Sovyetlerde yaşayan Müslümanları da harekete geçirmiştir. Bu bağlamda 4 Şubat 1989 yılında Özbekistan ve Tacikistan'ın önde gelen dinî liderleri ve ilahiyatçıları toplanmışlardır. Bu toplantıda Orta Asya ve Kazakistan Müftüsü Şemseddin Babakhanov'un dinsiz iktidarın yanında olması ve İslam'la bağdaşmayan alışkanlıklarının bulunmasını öne sürerek görevden alınmasını talep etmek için "Barak Han" Medresesinin idari binasının önünde protesto etmişlerdir.

Özellikle bu ayaklanmayı devletin bastırmaya çalışmayıp tam aksine dönemin Özbekistan Komünist Partisi I. Sekreteri İslam Kerimov'un Müslümanları muhatap alarak talep edildiği üzere Şemseddin Babakhanov'un yerine "Barak Han" Enstitüsü'nün direktörü Sodik Muhammad Yusuf'u göreve getirmesi toplumu memnun etmiştir. Bu gelişmeden bir ay sonra, 1989 yılının mart ayında, Rusya'nın Kafkasya bölgesi dinî idaresini de tetiklemiş ve benzeri bir krize yol açmıştır.⁷³

⁷² Dualı, a.g.e., s. 236-237.

⁷³ Roman Silantev, *Noveşşaya İstoriya İslama v Rossii*, Moskova: Algoritm-Kniga Yayınevi, 2007. s. 31.

1. Bölgelere Göre Müslümanların Nüfusu

2002 yılı resmi nüfus sayım verilerine göre ülkede yaşayan Müslüman nüfus 14,5 milyon olduğu halde, 2006 yılına gelindiğinde ise bu rakam yasadışı göçü de hesaba katmadan hesaplandığında 15 milyonu aşmış olabileceği öngörülmekteydi. Rusya Federasyonu Müslümanları Merkezi Dini İdaresi, Müslümanların ülkede resmi verilerin çok üstünde olduğunu sadece Azerbaycan'dan gelerek yerleşen ve çalışanların sayısı 1.5- 2 milyon, Orta Asya'dan da yaklaşık 2 milyon civarında Müslümanın Rusya Federasyonu'nun değişik bölgelerinde yaşadıklarını ve toplamda 20 milyon Müslümanın var olduğunu bildirmektedirler.⁷⁴

Rusya'da yaşayan Müslümanları bölgesel olarak dikkate aldığımızda Tatar- Başkurt ve Kuzey Kafkasya olarak ikiye ayırabiliriz. Tataristan, Başkurtistan, Güney Ural ve Sibiry'a'nın bazı bölgelerinde yaşayan Tatarlar, 5.5 milyon nüfusuyla en büyük Müslüman etnik grup olarak bilinmektedir. Genel olarak Müslüman Tatar nüfusu Rusya Federasyonu'nun her bölgesine dağılmış durumdadır. İkinci büyük Müslüman nüfusu olarak 1.6 milyon ile Başkurtlardır. Ancak, Rusya'nın en büyük ikinci Müslüman ırkı olarak, 1.5 ile 2 milyon arasında bir sayıya ulaştıkları tahmin edilen Azeriler olabileceğini de söylenmektedir. Rusya Müftüleri konseyi başkanı Ravil Gaynuddi'ne göre, sadece Başkent Moskova da 2 milyon üzerine Müslümanın yaşamaktadır.

Resmi olmayan verilere göre Kuzey Kafkasya genelinde yaklaşık 6 milyon Müslüman yaşamaktadır. Bölgede 1,3 milyon nüfusuyla ilk sırada Çeçenler gelmektedir. Çeçenlerin yalnızca 800.000'i Çeçenistan'da geri kalanının ise Rusya'nın farklı bölgelerin de dağınık bir şekilde yaşadığı bilinmektedir. Genel olarak Kuzey Kafkasya'daki Müslüman nüfusun yaşadıkları bölge ve özerkliklere bakacak olursak; İnguşetya - %98, Çeçenistan - %96, Dağıstan'da - %94, Kabardina Balkarya - %94, Karaçay Çerkezya - %63, Başkurtistan - %54.5, Tataristan - %54, Adigey - %21, Astrahan bölgesi - %26 Osetya - %21, Orenburg bölgesi - %16.7, Khanty Mansi Özerk Bölgesi - %15, Ulyanovsk bölgesi - %13, Çelyabinsk - %12, Tyumen bölgesi - %10.5, Kalmıkia - %10 – 9 orana sahip

⁷⁴ Sreda İssledovatel'skaya Slujba, Atlas Religiy i Nasionalnstey Rossii, <http://sreda.org/arena>. (24.07.2019).

olduğu bilinmektedir.⁷⁵ Bu veriler bize Müslümanların Rusya Federasyonunun bütün bölgelerinde var olduğunu göstermektedir.

2. Din - Devlet İlişkisi

2013 yılında Rus Milletvekili Yelena Mizulina Ortodoksluğun devlet dinî olması ve özel statüler verilmesi yönünde meclise teklifte bulundu. Bu teklife dönemin Devlet başkanı Dmitry Medvedev başta olmak üzere diğer dinlerin temsilcileri, Rusya'nın çok dinli laik bir devlet olduğunu belirterek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Konuyla ilgili katıldığı bir televizyon programında açıklama yapan Başkan Medvedev, ülkede din ve vicdan özgürlüğü olduğunu, din konusunda herkesin istediği şekilde tercihte bulunabileceğini ve anayasada herhangi bir dine özellikle atıfta bulunmanın kabul edilemez olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir.

Din- Devlet ilişkisi 1993 yılında kabul edilen Rusya Federasyonu Anayasasının ilgili maddelerine binaen şekillenmiştir. İlgili maddelerde din ve devlet ilişkisini aşağıdaki şekilde tanzim etmektedir:

“Rusya Federasyonu Laik devlettir. Hiçbir din resmi ve zorunlu değildir. Tüm dinler devletten ayırılır ve kanun karşısında eşittir”.

Bir kişinin ve vatandaşın hak ve özgürlükleri, başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlal etmemelidir.⁷⁶

Devlet, cinsiyet, ırk, milliyet, dil, köken, mülk, resmi statü, ikamet yeri, dine karşı tutum, inanç, kamu kuruluşlarına üyelik gibi diğer koşullara bakılmaksızın, her kişinin ve vatandaşın hak ve özgürlüklerinin eşitliği konusunda garanti verir. Vatandaşların haklarının sosyal, ırksal, ulusal, dilsel veya dinsel bağlılık temelinde sınırlandırılması yasaktır.⁷⁷

Din Devlet ilişkisi bağlamında Rusya devletinin dinî yapılara karşı tutumunu değerlendirdiğimizde, Rusya Federasyonu'nun daha önce var olan yapıların aksine devletin

⁷⁵ Sreda İssledovatelskaya Slujba, Atlas Religiy i Nasionalnstey Rossii, www.sreda.org/arena (24.07.2019).

⁷⁶ Kütükçü, a.g.e., s.170-173.

⁷⁷ Federalny Zakon o Svobode Sovesti i o Religioznıx obedineniyax Ot 26.10.1997 g. N 125-FZ.

bünyesinde bulunan geleneksel dinlere karşı olumlu bir tavır sergilemiştir. Bu bağlamda yukarıda zikrettiğimiz anayasaları çıkartmak suretiyle dinî yapılar arasında eşitlik ve özgürlük sağlayarak dinî kurum ve yapıların önünü açmıştır.

3. Dönemin Anayasasında Din ve Vicdan Hürriyeti

Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecinde siyasi ve ekonomik alanda meydana gelen demokratikleşme ve liberalleşme eğilimleri halkın sosyal ve dinî hayatını da ister istemez etkilemiştir. Din olgusunu yok saymak suretiyle bir yere varılamayacağı anlaşılmıştı. Bu minvalde 25 Ekim 1990 da "*Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar*"⁷⁸ kanunu kabul edildi. Yeni yasa tüm dinlere mensup olan vatandaşların dinî organizasyonlar, ibadethaneler, din eğitimi veren eğitim kurumları açmasına, ayrıca dinî içerikli kitap, dergi ve benzeri ihtiyaç duyulan materyalleri, ihraç ve ithal etme hakkı kazandırdı. Bilhassa Rusya Müslümanları adına önemli gelişmelere sebep olmuş, yıllarca bastırılmaya çalışılan dinî geleneklerin yeniden canlanmasına olanak sağladı. SSCB döneminde kapatılmış olan camilerin bir kısmı ibadete açıldı. 25 Ekim 1990 da "*Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar*" kabul edilen kanunda, eksiklikler ve açıklar olduğu gerekçesiyle 1993 yılı ve 1997 yıllarında "*Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar*" kanununda değişiklik ve düzenlemeler yapıldı⁷⁹.

B. RESMÎ İSLÂMÎ KURUMLAR

1985 yılından itibaren SSCB'de yeniden yapılanma politikası ile Ortodokslar, Yahudiler gibi Müslümanların da dinî özgürlükleri genişlemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak 1985 yılından itibaren mescitlerin yeniden inşasına, 1990 yılından itibaren ise yeni Müftülük teşkilatlarının kurulmasına müsaade edilmiştir.

Günümüz Rusya Federasyonundaki 21 Cumhuriyetten 7'sind yani Tataristan, Dağıstan, Başkurtistan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardina-Balkarya ve Karaçay-Çerkez

⁷⁸ Zakanodatelstva o Svobode Sovesti i o Relegioznax obedineniyax. Ot 26.09.1990 g. N 1689-1- FZ.

⁷⁹ Federalnyy Zakon O Svobode Sovesti i o Religioznix obedineniyax. Ot 26.09.1997 g. N 125-FZ.

özerk Cumhuriyetlerinde yaşayan insanların çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmektedir. Rusya Federasyonu'nda İslâmî organizasyonlar genel olarak, Moskova merkezli Rusya Müftüler Konseyi, Ufa merkezli Rusya Müslümanları Dinî idaresi ve Karaçay Çerkez merkezli Kuzey Kafkasya Müslümanları Koordinasyon Merkezi olmak üzere üç büyük dinî kuruluş bünyesinde örgütlenmiş vaziyettedir.⁸⁰ Bu kuruluşlar yapısı ve işlevi bakımından devletten bağımsızdırlar. Bu kurumların faaliyet alanları ile ilgili aşağıda detaylı bir şekilde temas edilecektir.

1. Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi

Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi (RMMDİ), 4 Aralık 1789 yılında Çariçe II. Katerina'nın emriyle Ufa'da kurulan Orenburg Müslüman Ruhani Meclisinin devamı olarak benimsendiğinden en köklü İslâmî kuruluş olarak bilinir. Tarihi süreçte farklı isimlerle faaliyet gösteren bu kurum, 2000 yılından bu yana "Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi" olarak çalışmalarına devam etmektedir. (RMMDİ) Çalışma Alanı Kuzey Kafkasya hariç Rusya'nın tüm bölgelerini kapsamaktadır. Meclisin, başkanlık divanı, müftüler kurulu, âlimler şurası gibi organları vardır. Başkan, meclis tarafından süresiz olarak seçilir. RMMDİ'nin 1980'den günümüze yöneticisi Müftü Talgat Safa Tacuddin'dir.

Rusya'nın değişik bölgelerinde RMMDİ'ye bağlı 25 bölgesel müftülük, 600'ü Başkurtistan'da olmak üzere yaklaşık 2.500 civarında çeşitli faaliyetler yapan cami-mescit, dernek, kültür merkezleri, eğitim merkezleri bulunmaktadır. Bölgesel yöneticilerine müftü unvanı verilmektedir. Bölgelerdeki müftüler görevlerine RMMDİ başkanlık divanının tavsiyesi üzerine baş müftü tarafından atanmaktadırlar. Şehir, semt, kasaba ve köylerde mahalli dinî organizasyonlar olarak "mahalleler" kurulmakta, bu mahalleleri ise imam-hatipler yönetmektedir. RMMDİ bünyesindeki tüm din adamları görevlerine süresiz olarak atanmaktadırlar.

Ufa merkezli Rusya İslam Üniversitesinin kurucusu olan RMMDİ, İdil Bulgar Hanlığının İslam'ı resmen kabul edişinin yıl dönümü olarak binlerce kişinin katılımıyla

⁸⁰ Kütükçü, a.g.e., s.169.

her yıl Tataristan'ın Bulgar şehrinde kutlamaları yapılan "Bulgar Kutlamaları" programının baş organizatörlerindedir.⁸¹

2. Rusya Müftüler Konseyi

Merkezi Moskova'da bulunan Rusya Müftüler Konseyi (RMK) 1996 tarihinde kurulmuştur. Yaptığı ilk toplantıda başkanlığına aynı zamanda Rusya Federasyonu Müslümanları Dinî İdare Başkanı olan Müftü Ravil Gaynutdin seçilmiştir. Konseyin amacı, bölgesel dinî idarelerin çeşitli konularda koordinasyonunu sağlamak, tabandan gelen bilgiler doğrultusunda ortak bir kanaat oluşturmaktır. Kısa tarihine rağmen konsey, ulusal ve uluslararası faaliyetleri başlatarak etkisini göstermiştir. RMK'nin başkanı beş yıllık bir süreyle seçilmektedir.

RMK, Rus politik elitinin İslam konusunda kanaatlerinin oluşmasında ve kamuoyunun doğru bir şekilde bilgilendirilmesinde etkin rol oynamaktadır. Ayrıca, RMK ile birlikte resmi otoriteler nezdinde, Rusya Müslümanlarının seslerini daha iyi duyurmaya başladıkları söylenebilir. Konseyin çatısı altında 1400'den fazla yerel dinî organizasyon bulunmaktadır.

RMK, sosyo-kültürel faaliyetler ile ilmî çalışmalara büyük önem vermekte ve bu çerçevede uluslararası Kur'an-ı Kerim yarışmaları tertiplemekte, ramazan çadırları (Şatör Ramadana) kurmakta, Kutlu Doğum faaliyetleri organize etmekte, ayrıca, birçok forum ve konferansa ev sahipliği yapmaktadır. Bunların haricinde Müslüman iş adamları arasında birliktelik sağlamak, yaptıkları işlerden kamuoyunu bilgilendirerek ekonomik hayata canlılık kazandırmak ve helal ürünlere dikkat çekmek için her yıl düzenli olarak Helal Expo Fuarı organize edilmektedir. Ayrıca yaz tatilini değerlendirme amaçlı 2012 yılında Saratov şehri sınırları içinde başlayan Müslüman Çocuk Kampı da ülkenin farklı şehirlerinden yüzlerce çocuğun bir araya geldiği, dinî ve sosyo-kültürel faaliyetlerin yapıldığı önemli bir programa dönüşmüştür. Bütün bunlar Müslümanlarca yoğun ilgi ve takdirle karşılanmakla birlikte devlet tarafından da desteklenmektedir.

⁸¹ Kütükçü, a.g.e., s.169, Sentralnoye Duhovnoye Upravleniye Musulman Rossii, <http://cdum.ru/about/> (28.04.2019).

RMK'nın önemli faaliyet alanlarından birisi de aile ve kadınlarla ilgili olanıdır. Bu alanda daha verimli ve sistematik çalışmak için kadın birlikleri kurulmuştur. Tataristan Müslüman Kadınlar Birliği (TMKB), Rusya'nın önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olup, Aralık 2005'te kurulmuştur. Kısa sürede halkın teveccühüne mazhar olan, özellikle bayanlar ve gençler arasında popülaritesi artan kuruluş, Tataristan'ın birçok şehrinde şubelerini açmayı başarmıştır. Bayanların eğitim, ahlâk ve kültürel seviyelerini geliştirerek onların sosyal yaşama aktif katılımlarını sağlama ve annelik müessesesini destekleme amaçlı kurulmuştur.

Kuruluş, bayanlara ve aileye yönelik seminer ve konferanslara paralel, televizyon ve radyo programları da yapmaktadır. Ayrıca evlenecek gençleri hayata hazırlamak için "Evlilik Okulu" merkezi, evlenmek isteyenlerin tanışıp kaynaşacağı "Hanuma" kültür merkezi, aile içinde çıkan problemlere çözüm bularak aileyi muhafaza etme amaçlı sosyal ve kültürel alanda birçok etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır.

TMKB, Rusya Müftüler Konseyinin himayesinde, 200 civarında bayan delegenin katılımıyla 2012'de Moskova'da yaptığı bir toplantıda Rusya Müslüman Kadınlar Birliğinin kurulmasına karar vermiştir. Birliğin başkanlığına aynı zamanda TMKB başkanlığını da yürüten Naile Ziganşina seçilmiştir. RMK çatısı altında kurulan birliğin, Tataristan tecrübesini bütün Rusya'da yaymaya çalıştığı söylenebilir.⁸²

3. Kuzey Kafkasya Müslümanları Koordinasyon Merkezi

Merkez, 1998'de dönemin Çeçenistan Müftüsü Ahmed Kadırov'un inisiyatifiyle bölge müftüleri arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kuzey Osetya ve Alanya, Dağıstan, Karaçay-Çerkez, İnguşetya, Çeçenistan (2012 yılında üyelikten ayrılmıştır), Kabardey-Balkar ve Kalmıkya Dinî İdarelerinin üye olduğu bir kurumdur. Kuruma üye müftülükler kendi içlerinde muhayyerdirler ve başkanı beş yılda bir seçilir.

⁸² Kütükçü, a.g.e., s. 170-173, Sovyet Muftiev Rossii, <https://muslim.ru/> (26.06.2019)

Merkezin başkanlığını 2003'ten beri Karaçay-Çerkez Müftüsü İsmail Berdiyev yapmaktadır. Moskova'da temsilciliği bulunan merkezin, 2012 tarihi itibarıyla çatısı altında olan organizasyon sayısı, 174'ü Çeçenistan'da olmak üzere 1213'tür.⁸³

4. Rusya Federasyonu Müslümanları Dinî İdaresi

Rusya Merkezî ve Avrupa Bölgesi Müslümanları Dinî İdaresi adıyla Şubat 1994'te kurulan dinî idarenin günümüzde çatısı altında bulunan organizasyon sayısı 400'ün üzerindedir. 1994 yılından bu yana çıkan "İslâm Minberi" adlı aylık bültene sahiptir.

Rusya Federasyonu Müslümanları Dinî İdaresinin (RFMDİ) karar organı, idarenin bünyesindeki organizasyonların temsilcilerinin katıldığı meclistir. Yürütme ise başkanlık divanının görüşü alınarak başkan tarafından gerçekleştirilmektedir. Başkan, kurumun tüzüğüne göre beş yıllığına meclis tarafından seçilir. RFMDİ, özel yükseköğretim kurumu statüsünde 2012 yılına kadar Moskova İslâm Üniversitesi olarak bilinen, Moskova İslâm Enstitüsünün kurucusudur. Rusya Müftüler Konseyini oluşturan en büyük dinî idaredir.⁸⁴

5. Rusya Asya Kısmı Müslümanları Dinî İdaresi

1999 yılının Şubat'ında bugünkü ismine kavuşan müftülük, 1997 yılında Tobolsk şehrinde "Sibirya ve Uzakdoğu Müslümanları Dinî İdaresi (Duhovnoye upravleniye musul'man Sibiri i Dalnego Vostoka) ismiyle kurulmuştur. Kuruluşundan günümüze başkanlığını Nafigullah Aşirov yapmaktadır. Genel yönetim merkezi Moskova'da olan müftülük 28 bölgesel idare/kaziyat, 270 mahalli organizasyon ile 170 civarında da dinî grubu çatısı altında bulundurmaktadır.⁸⁵

⁸³ Kütükçü, a.g.e., s. 173, Koordinasionniy senter Musulman Severnogo Kavkaza, <http://kcmsk.ru/index.php/struktura/obshchie-svedeniya> (29.04.2019)

⁸⁴ Sovet Muftiyev Rossii, <https://www.muslim.ru/> (26.06.2019)

⁸⁵ Musulmane Rossii, Ofisalnyy Syat Duhovnogo Upravleniye Musulman Rossiyskiy Federasii, <http://dumrf.ru/> (26.06.2019)

6. Başkurtistan Müslümanları Dinî İdaresi

Başkurtistan, ayrı bir cumhuriyet olarak 1917 ihtilali sonrası meydana gelen milli hareketlerin Sovyet İdaresi tarafından desteklenmeleri sonucu ortaya çıkmıştır, denilebilir. Etnik, dil ve köken olarak birbirlerine çok yakın olan Tatar ve Başkurtların, Tatar-Başkurt Cumhuriyeti adı altında bir cumhuriyette birleşmelerinin konuşulduğu bu dönemde ‘her millete bir cumhuriyet’ prensibi gereği bunların bir çatı altında örgütlenmeleri engellenmiştir. 23 Mart 1919’da ise Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurularak Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlanmıştır.

Başkurtistan Müftülüğünün kuruluşu Sovyetler Birliğinin temellerinin atıldığı 1917 yılına kadar uzanır. Başkurt halkı 1917 yılının Temmuz ve Ekim ayları arasında üç kurultay yapmış, bu toplantılarda; Özerk Başkurtistan’ın sınırları, yönetim şekli, Rusya ile ilişkilerin nasıl olacağı, Başkurtlara has ayrı bir dinî idare kurulması gerektiği gibi konular konuşulmuştur. Dinî idarenin kuruluş hazırlıkları sayılabilecek ilk adımlar, 2 Ekim 1918’de atılmış, Sagit Mryasov’un başkanlığında toplanan Başkurt Müslümanları 8 bölgenin imamlarını belirlemiştir. 1921’in Mart’ında Sterlitamak Kantonu’nda yapılan kurultayda ise Başkurtistan Müslümanları Dinî İdaresi kurulup başkanlığına Mansur Halikov seçilmiştir. Dinî İdarenin faaliyetleri uzun sürmemiş, 30’lu yıllarda önde gelen din adamlarının Rus yönetimi tarafından sürgün ve idamlarla ortadan kaldırılmasıyla dinî idare işlevsiz hale getirilmiştir. Müftülüğün faaliyete yeniden geçmesi, tüzüğünün gözden geçirilerek Ufa’da Adalet Bakanlığına kaydıyla 21 Ağustos 1992’de gerçekleşebilmiştir. 13 muhtesipliğin, 300’den fazla yerel dinî organizasyonun bağlı olduğu kurumun başkanlığını kuruluşundan günümüze kadar halen Nurmammed Nigmatullin yapmaktadır.

Rusya Müftüler Konseyinin üyesi olan müftülük, orta seviyede dinî eğitim veren “Nurul-İman”, “Galiye”, “Meryem Sultan Ana” medreselerinin kurucusudur. Ayrıca “Risale” adlı aylık gazete çıkarmaktadır.

Başkurtistan’da ayrıca Rusya Müslümanları Merkezî Dinî İdaresine bağlı Başkurtistan Müslümanları Bölgesel Dinî İdaresi (Regional’noye Duhovnoye Upravleniye Mu-

sul'man Başkörtostana) isimli ayrı bir müftülük de faaliyet göstermektedir. Başkurtistan'da ikinci müftülük olan bu kurum, 2003 yılında RMMDİ'nin genel kurul toplantısında alınan kararlarla kurulmuştur.⁸⁶

7. Dağıstan Müslümanları Dinî İdaresi

1992'de kurulan, başkanlığını Ahmet Abdullayev'in yaptığı; 2500 civarında dinî organizasyonun bağlı olduğu Dağıstan Müslümanları Dinî İdaresi, 40'a yakını başkent Mahaçkala'da olmak üzere, 1245 merkezî, 826 mahallî cami ve 271 mescidi bünyesinde barındırmaktadır. Rusya Adalet Bakanlığı Dağıstan Şubesi verilerine göre, Dağıstan'da, 1472 talebesi ile 15 yükseköğretim kurumu, 3000'den fazla öğrencisi olan 79 adet "Medrese" (orta öğretim) ve yine bir o kadar kişinin olduğu 158 tane de "Mektep" (temel öğretim) dinî eğitim hizmeti vermektedir. "İslam" dergisi ile "As-Salam" gazetesi dinî idarenin süreli yayın organlarıdır.⁸⁷

8. Tataristan Müslümanları Dinî İdaresi

Sovyetlerin dağılmasının ardından Tataristan'da İslâmî hayat önemli ölçüde canlanmış, açılan cami ve medrese sayısında büyük artış olmuştur. Tataristan'ın başkenti Kazan, önceden olduğu gibi önemli bir İslâm merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Tataristan'daki dinî idari yapılanma, Tataristan Cumhuriyeti devlet organları ile Tataristan Müslümanları Dinî İdaresinin (TMDİ) karşılıklı iş birliği ile gerçekleşmektedir. 1998 yılında yapılan Tataristan Müslümanları Genel Kongresinde Tataristan'daki dinî organizasyonlar ve dinî eğitim veren okullar, TMDİ bünyesinde tek çatı altında birleştirilmiştir. TMDİ, Cumhuriyet'teki en yüksek dinî organizasyon olup Cumhuriyet sınırları içerisinde yaşayan Müslümanları resmi makamlar nezdinde temsil etmektedir. 2014 yılı itibariyle TMDİ bünyesinde 1420 cami mevcut olup, 1373 imam görev yapmaktadır. Ayrıca, toplamda 14 binden fazla öğrencinin eğitim gördüğü 10 medrese, 350 Kur'an Kursu ve 33 basın-yayın organı mevcuttur.⁸⁸

⁸⁶ Duhovnoye Upravleniye Musulman Başkurtistan, <https://dumrb.ru/> (26.06.2019)

⁸⁷ Muftiyat Respubliki Dagistan, <https://muftiyatrd.ru/> (26.06.2019)

⁸⁸ Duhovnoye Upravleniye Musulman Respubliki Tataristan, <http://dumrt.ru/> (26.06.2019)

Tataristan'da uygulanan dinî idare modeli çok dinli ve çok etnikli bir bölgede uygulanan başarılı modeldir. Tataristan tecrübesinin en olumlu yanlarından birisi, oluşturulan disiplinli yapı içerisinde etnik ve dinî temelli çatışmaların çıkmasına neden olabilecek menfi düşüncelerin önlenmiş olmasıdır. Bu sebeple TMDİ'nini, ülke içinde Müslümanları birleştirerek hem Tataristan hem de Rusya Müslümanları için yapıcı bir rol oynadığı söylenebilir. Tataristan, Rusya Federasyonu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tatarların, bir Millî Devlet kurulması konusunda federasyona bağlı diğer cumhuriyetler içerisinde en başarılı halklardan biri olduğu söylenebilir. Altın Orda Devleti'nin mirasını devam ettiren Tatarlar bu tarihi süreklilik içerisinde federasyonun ve kendi millî devletlerinin çıkarlarını korumakta oldukça başarılı bir çizgi izlemektedirler. Bu sebeple, Cumhuriyet'teki dinî yapılanmanın Kazan merkezli bir yapılanma olarak merkezden çevreye doğru genişlemeye çalışan bir sistem olduğu söylenebilir. Tataristan, Rusya Federasyonu'nda Kuzey Kafkasya'dan sonra Müslümanların en yoğun yaşadığı bölgedir.⁸⁹

C. İSLÂMÎ EĞİTİM KURUMLARI

Modern eğitimin kilit konularından biride, gençliğin manevi ve ahlaki gelişmelerinin oluşmasıdır. Komünizm dönemi din eğitimi alanındaki oluşan boşluğu doldurmak için Rusya din eğitimi konusuna devlet düzeyinde önem vermektedir. 22 Ekim 2013 yılında Rusya'nın Ufa şehrinde düzenlenen Rusya Müftüleri Toplantısında konuşan, Başkan Vladimir Putin, Rusya'daki İslami eğitimin önemine vurgu yaparak "Ülkemizde İslami Yüksek ilahiyat okullarının açılması Rusya Müslümanlarının en önemli görevlerden biridir" demiştir.⁹⁰

İslami eğitim, her Müslüman ülkede olduğu gibi Rusya'da da önce ailede verilmeye başlamaktadır. Ailede Anne baba, çocuk daha küçük yaşta manevi ve ahlaki gelişmelerini sağlayacak din eğitiminin temelini oluşturacak birtakım bilgilerle donatmaya çalışır. Ancak, Rusya Müslümanların komünizm döneminden geçmiş olduklarını

⁸⁹ Duhovnoye Upravleniye Musulman Respubliki Tataristan, <http://dumrt.ru/> (26.06.2019)

⁹⁰ Rinat Hamidoviç, "Akademiya Yestestvoznaniye", *Struktura Sovremennogo Rossisykogo İslamskogo Obrazonaviya*, S. 9, s. 347

göz önünde bulunduracak olursak, çoğu ailede verilen dinî bilgilerin yetersiz olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun bilincinde olan Rusya'daki İslami kurumlar, bu eksikliği gidermek için farklı seviyelerde eğitim veren eğitim merkezleri açmıştır.

Bu bağlamda Rusya Federasyonundaki İslâmî eğitimi ve kurumlarını üç kategoride değerlendirebiliriz.

I. Kategori, Her Müslümanın bilmesi gereken başlangıç ve orta derecedeki dinî bilgilerin verildiği camilerin bünyelerinde oluşturulan Yaz Kuran Kurslarıdır. Bu tarz eğitim veren camilerin her geçen sene sayısının artması nedeniyle kesin sayısı bilinmemektedir.

II. Kategoride yaygın eğitim veren medreselerdir. Bu medreselerin eğitim süreleri değişiklik göstermektedir. Medreselerden mezun olanlar, imam, müezzin ve cami bünyelerindeki mekteplerde din dersi hocalığı gibi görevleri yerine getirmektedirler.

III. Kategoride, İslam Enstitüleri, İslam Üniversiteleri ve Lisansüstü eğitim veren kurumlardır. Bu eğitim kurumlarından mezun olanlar yukarıda bahsi geçen tüm eğitim merkezlerinde, Müftülüklerde ve Üniversitelerde görev alabilmektedirler.

Yukarıda zikredilen tüm kategorideki eğitim merkezlerinde görev alacak öğretmen ve din görevlisi kadrosunun eksikliği Rusya Müslümanlarının en önemli problemlerinden biridir. Rusya'daki İslami dinî kurumlar, bu eksikliği giderme maksatlı bünyelerinde farklı seviyelerde eğitim veren merkezler açmışlardır. Bu eğitim merkezleri bazıları hakkında aşağıda özet bilgiler verilecektir.

1. Moskova İslam Enstitüsü

1994 senesinde “Rusya Müslümanları Avrupa Merkezi Dinî İdaresinin” girişimleriyle açılan Yüksek İslam Koleji olarak faaliyete başlayan kurum, 1999 yılında ‘Moskova İslam Enstitüsü’ adını alarak eğitim öğretime devam etti. Enstitü 2013 yılında, devlet tarafından akredite edilmiştir.

Enstitü Normal, İkinci Öğretim ve Açık Öğretim olmak üzere üç çeşit eğitim vermektedir. Normal eğitimin süresi 4 yıldır. Açık Öğretim ve ikinci öğretim bölümü ise 5

senedir. Açık öğretimde dersler yılda iki defa, ikinci öğretim ise haftada 3-4 gün uygulanmaktadır. Eğitim Dili Rusçadır. Enstitüde eğitim ücrete tabidir. 2019-2020 Eğitim yılı ücretleri, Normal Eğitim 70.000, İkinci Öğretim 60,000, Açık Öğretim ve Hazırlık Sınıfı ise 50.000, Rubledir.

2018-2019 eğitim öğretim yılında Normal Bölümünde 54, İkinci Öğretim 71 Açık öğretimde de 101 olmak üzere toplam 226 öğrenci eğitim görmektedir. Moskova İslam Enstitüsü müfredatına Rusya Tarihi, Rusça ve Konuşma Kültürü, Psikoloji, Ekonomi, İslam Ekonomi Esasları, Rusya'da İslam Tarihi, Felsefe, Dinler Tarihi, Yabancı Dil(İngilizce), İslam İnanç Esasları, Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Arapça, İslam Ahlakı, İslam Hukuku, Peygamberler Tarihi, Fıkıh, Tatar Dili, İslam Pedagojisi, İslâmî Akımlar, İslam Medeniyeti Tarihi, İslam Kültürü başlıkları altında dersler konulmuştur. Enstitü mezunları, Türkiye, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde eğitimlerini devam ettirme hakkına sahiptirler.⁹¹

2. Rusya İslam Enstitüsü

Rusya İslam Enstitüsü, 20 Haziran 1998'de Müftüler Konseyi tarafından Kazan şehrinde kurulan ve Rusya'da Yüksek İslâmî Eğitim veren ilk kurumdur. Enstitü Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı'ndan 2007 yılında devlet akreditasyonu alan ilk İslâmî eğitim kurumudur. Enstitüde Teoloji, Dilbilimi, Gazetecilik ve Ekonomi bölümleri mevcuttur. Enstitünün temel amacı, modern Müslüman aydınları, İslam Teolojisi Uzmanları, Tarih, Hukuk, Dil, İslam Ekonomisi gibi alanlarda uzmanlar yetiştirerek Rusya Müslümanlarına hizmet sunmaktır. Rusya İslam Enstitüsünün eğitim süresi Normal Eğitim 4 sene, Açık Öğretim ise 5 senedir. Enstitüde eğitim ücrete tabidir. 2019-2020 Eğitim yılı ücretleri, Tam Zamanlı Eğitim 20.000, Açık Öğretim ise 15.000 Rubledir. Yabancı uyruklu öğrenciler için eğitim ücreti farklı yansıtılmaktadır. Enstitüde Rusya Federasyonu'nun 30 bölgesinden ve Eski SSCB ülkelerinden gelen 600'den fazla öğrenci eğitim görmektedir. Rusya İslam Enstitüsü 2009 yılı itibarıyla İslam Dünyası Üniversiteleri Federasyonuna üye olmuştur. Bu üyelik Enstitü mezunlarına, Türkiye, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde eğitimlerini devam ettirme hakkı tanımaktadır. Enstitü 2014-2016

⁹¹ Svedeniya ob Obrazovatelnoy Organizatsii, <http://miu.su/sveden/> (09.04.2019).

yılları arasında farklı bölümlerden olmak üzere toplam 198 mezun vermiştir. Rusya İslam Enstitüsü müfredatına Rusya Tarihi, Rusça ve Konuşma Kültürü, Psikoloji, Ekonomi, İslam Ekonomi Esasları, Tatar Halkı ve Tataristan Tarihi, Bilim ve Din, İslam Tarihi, Felsefe, Dinler Tarihi, Yabancı Dil (İngilizce), İslam İnanç Esasları, Kur'ani Kerim, Tefsir, Arapça, İslam Ahlakı, Beden Eğitimi, İslam Hukuku, Peygamberler Tarihi, Fıkıh, Tatar Dili, İslam Pedagojisi, İslâmî Akımlar, İslam Medeniyeti Tarihi, İslam Kültürü başlıkları altında dersler konulmuştur.⁹²

3. Rusya İslam Üniversitesi

Rusya İslam Üniversitesi Çarlık dönemi 1906 yılında Rusya'nın Ufa şehrinde iki senelik Galiya Medresesi adıyla kurumuştur. Eğitim faaliyetine 13 sene devam eden eğitim kurumu, Çarlık döneminin sona ermesi ve Komünizm rejiminin başlamasıyla, 1919 yılında Sovyet hükümeti tarafından kapatılmıştır. Sovyetlerin dağılmasının ardından tekrar Medrese olarak faaliyet gösteren eğitim kurumu, Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi Başkanlığının gayretleriyle 11 Mart 2003 yılında "Rusya İslam Üniversitesi" adını alarak eğitim faaliyetlerine tekrardan başlamıştır. Üniversite, Rusya Federasyonu'nun yasalarına ve yasal düzenlemelerine uygun olarak faaliyet göstermektedir. Eğitim faaliyetlerini yürütmek üzere 2004 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığının iznini almıştır. Rusya İslam Üniversitesi eğitim süresi Normal Eğitim 4 sene, İkinci Öğretim ve Açık Öğretim ise 6 senedir. Fakülte Kız ve Erkek olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Eğitim dili Rusçadır. Enstitüsünün hedefi, İslam dininin yayılması, örnek Müslüman şahsiyeti yetiştirilmesi ve din görevlisi kadrolarının oluşturulması olarak belirlenmiştir. Rusya İslam Üniversitesi müfredatına Rusya Tarihi, Psikoloji ve Pedagoji, Bilim ve Din, İslam Tarihi, Akait, Felsefe, Dinler Tarihi, İslam İnanç Esasları, Kur'an-i Kerim, Tefsir, Hitabet, Arapça, Modern Arapça, İslam Hukuku, Peygamberler Tarihi, Siyer, Fıkıh, İslam Kültürü başlıkları altında dersler konulmuştur.⁹³

Yukarıda zikrettiğimiz Üniversitelerin dışında Rusya Federasyonu'nun farklı bölgelerinde medreseler, kolejler, üniversiteler ve bir akademi olmak üzere İslami Eğitim

⁹² Rossiyskiy İslamskiy İnstitut, <http://www.kazanriu.ru/> (10.04.2019).

⁹³ Rossiyskiy İslamskiy İnstitut, <http://www.riu-ufa.ru/> (12.04.2019).

kurumları faaliyet göstermektedirler. Bu Eğitim kurumlarının isimleri ve buldukları bölgelerle ilgili aşağıda bilgilendirme yapılacaktır.

4. Diğer Eğitim Merkezleri

Rusya'da İslami eğitim sistemi 90'lı yıllarda Sovyetler birliğinin dağılmasıyla yeniden şekillenmeye başladı. İslam eğitimi Rusya'nın çeşitli bölgelerinde farklı şekillerde gelişti ve gelişmeye devam etmektedir.

Günümüz Rusya'sında 80'den fazla İslami eğitim kurumu faaliyet göstermektedir⁹⁴. Bu faaliyet gösteren eğitim kurumlarının bazılarının isimleri, seviyeleri ve buldukları bölgeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁹⁵

Tablo: 1 Rusya Federasyonu İslami Eğitim Kurumları

No	Bölge	İsim	Seviye
1	Tataristan	Bulgar İslam Akademisi	Akademi
2	Dağıstan	Şeyh Muhammed Arif Adına Dağıstan İslam Üniversitesi	Üniversite
3	Dağıstan	İmam Şafi adına İslam Üniversitesi	Üniversite
4	Dağıstan	Seyfullah Kadı Adına İslam Üniversitesi	Üniversite
5	Dağıstan	Şeyh Şarapuddin al-Kikuni adına İslam Üniversitesi	Üniversite
6	Dağıstan (Derbent)	Şeyh Abdullah Efendi adına İslam Üniversitesi	Üniversite
7	Dağıstan (Hasavyurt)	İmam Şamil adına İslam Enstitüsü	Enstitü
8	Dağıstan (Hasavyurt)	Seyit Muhammed Hacı Abubakarov adına İslam Enstitüsü	Enstitü
9	Dağıstan (Hasavyurt)	İmam Aşari adına İslam Enstitüsü	Enstitü
10	Dağıstan (Hasavyurt)	Magomed Umahanov adına İslam Enstitüsü	Enstitü
11	Dağıstan (Mahaçkala)	Kuzey Kafkasya Üniversitesi İslâmî Eğitim ve Bilim Merkezi	Üniversite
12	Dağıstan (Mahaçkala)	İmam Şafi Adına Üniversite	Üniversite
13	Çeçenistan	Rusya İslam Üniversitesi	Üniversite
14	Çeçenistan	Kunta Hacı Adına İslam Üniversitesi	Üniversite
15	Çeçenistan	Ahmet Hacı Kadırov Adına İslam Enstitüsü	Üniversite
16	İnguşetya	İnguşetya İslam Üniversitesi	Üniversite
17	İnguşetya	İnguş İslam Enstitüsü	Enstitü
18	Astrahan	Hacı Tarhan Enstitüsü	Enstitü

⁹⁴ Yelena Dmitreva, *Rossiya i Musulmanskiy mir*, Ufa: 2008: s. 12.

⁹⁵ Amir Navruzov, *Sentralnay Aziya i Kavkaz*, Mahaçkala: 2007: No 1, C. 49, s. 25.

19	Nijny Novgorod	Husain Faizhanov Enstitü	Enstitü
20	Moskova	Moskova İslam Koleji	Kolej
21	Kazan	Mercani Camisi Kazan İslam Koleji	Kolej
22	Kazan	Kazan İslam Koleji	Kolej
23	Kazan	İsmailiye Medresesi	Medrese
24	Moskova	Al-Fatiha Medresesi	Medrese
25	Moskova	Kyausar Medresesi	Medrese
26	Moskova	Milost Medresesi	Medrese
27	Moskova	Risalat Medresesi	Medrese
28	Moskova	Huseyniye Medresesi	Medrese
29	Orenburg	Nur Medresesi	Medrese
30	Samara	Şeyh Said Medresesi	Medrese
31	Saratov	Lukman Hekim adına Medrese	Medrese
32	Saratov	Galiya Medresesi	Medrese
33	Başkurtistan	Maryam Sultanova adına Medrese	Medrese
34	Başkurtistan	Lala Tulpan Medresesi	Medrese
35	Başkurtistan	Nur al-İman Medresesi	Medrese
36	Başkurtistan	Sterlitamak Şehri Medresesi	Medrese
37	Başkurtistan	“Muhammediye” Kazan Yüksek İslam Medresesi	Medrese
38	Tataristan	Kazan Yüksek İslam Medresesi İslam’ın Kabulünün 1000 Yılı Medresesi	Medrese
39	Tataristan	Gadel Medresesi (Tataristan), “Medine Medresesi	Medrese
40	Tataristan	“Rızvan Medresesi”	Medrese
41	Tataristan	“Faruk Medresesi”	Medrese
42	Tataristan	Şamil Medresesi	Medrese
43	Tataristan	Rızaettin bine Fahreddin adına Almetov Orta Medresesi	Medrese
44	Tataristan	Gabdullah İbn Maksud adına Medrese	Medrese
45	Tataristan	Ak Meçet Orta Medresesi	Medrese
46	Tataristan	Risale orta Medresesi	Medrese
47	Tataristan	Kukmor Başlangın İslam Medresesi	Medrese
48	Tataristan	Fanis Medresesi	Medrese

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA FEEDERASYONU OKULLARINDA İSLAMİ DİN EĞİTİMİ

I. RUSYA FEDERASYONU EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Rus eğitim sisteminin başlangıç noktasının olarak, IX. yüzyılda Bizans imparatoru III. Mikhail'in misyoner kardeşler Aziz Kril ve Methodius'a alfabe oluşturma emrini vermesiyle başladığını söyleyebiliriz. Rusya'da ilk dönemlerde okullar, diğer Hristiyan devletlerde olduğu gibi manastırlar bünyesinde açılmış ve dersleri de daha çok din adamları vermiştir. Diğer yandan dindar bir yapıya sahip olan Rus halkının kiliselere devam etmesine karşın okur-yazarlık oranı oldukça düşüktür. Hatta bu durum ruhbanlar için de geçerlidir.⁹⁶

Büyük Petro (1672-1725) zamanına kadar eğitim öğretim Rus Ortodoks Kilisesi tarafından yönetiliyordu. 16. yüzyıl başlarından itibaren kilise ile Çarlık yönetimi arasında çatışmalar başlayınca Büyük Petro patrikhaneyi devre dışı bırakıp Kutsal Sinod'u kurdu. Büyük Petro döneminde yeni okullar açılmış, batıya öğrenciler gönderilmiş, halk eğitim yoluyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Katerina, 1. Alexander, Nikolas ve 2. Alexander yaptıkları reformlarla eğitime büyük bir ivme kazandırmıştır. Bolşevik devriminden sonra (1917) eğitimde yeniden yapılanma süreci başladı. 1918'de kilise okulları yerel Sovyet teşkilatlarına bırakıldı. Klasik eğitim sistemi ilkeleri kaldırılarak 1917-1931 yıllarında çok yoğun sosyalist devrimci eğitim sistemi uygulandı.⁹⁷

1992 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ekonomik ve idari alandaki keskin değişimler, eğitim öğretim alanında da kendini göstermiş, reform paketleriyle modern eğitim sistemi arayışları başlamıştır. Bu arayışlar neticesinde günümüz Rus eğitim sisteminde 1993-1997 yıllarında söz konusu reformlar yapılmıştır. Son olarak 2012 yılındaki değişiklikle "Rusya Federasyonu'nda Eğitim Hakkındaki 273 Numaralı Federal Kanununun 10. maddesinin 2. Fıkrası"na göre eğitim öğretim faaliyetleri uygulanmaktadır.⁹⁸

⁹⁶ Mehmet Ali Kapar, "Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi'nin Öğretimi", *Konya, S.Ü.U.S.A.D.*, C.5, (2016), s. 240.

⁹⁷ Mustafa Ergün, "Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları Ve Reformlar", *Afyonkarahisar, A.K.Ü.K.E.D.*, S. 2 (2009), s. 49.

⁹⁸ Federalnyy Zakon ob Obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii. ot 29.12.2012 N 273-FZ.

Günümüz “Rus Eğitim Politikası”, ortak insani değerleri, bireyin hayatını, sağlığını ve kişiliğini geliştirme ve çoğulculuk prensiplerini temel alır. Rusya Devleti vatanına; cinsiyetine, diline, dinine, etnik yapısına, sosyal statüsüne bakmaksızın eğitim alma hakkı verir. Rus eğitim sistemi “öğrencinin sadece muayyen miktarda bilgi edinmesini değil, kişiliğinin, idrak ve yaratıcılık kabiliyetlerinin geliştirilmesini amaçlar. Ayrıca Rusya Federasyonu eğitim sistemi, yüksek düzeyde kültür, bilim ve eğitim alanlarıyla tanınan bir ülke olarak Rusya'nın uluslararası prestijini yükseltmek üzere tasarlanmıştır.⁹⁹

Rusya'da eğitim sistemi Genel, Lisans-Lisansüstü ve Tamamlayıcı eğitim olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu üç aşamadan biri olmasa da zorunlu olmayan okul öncesi eğitime de kısaca değinmekte fayda vardır. Rusya Federasyonu'nda “Okul Öncesi Eğitim, 2013 tarihinde alınan kararlara uygun olarak yürütülmektedir. Okul öncesi eğitim, kreşler ve anaokulları tarafından sağlanmaktadır. 60 gün ile 3 yaş arasındaki çocuklar kreşlere, 3-7 yaş grubu çocuklar ise anaokullarına gönderilmektedir.¹⁰⁰

A. İLKOKUL EĞİTİMİ

Rusya Federasyonunda çocuklar ilkokula 78-96 aylık iken kayıt olurlar. Çocuğun kanuni temsilcisinin dilekçesiyle çocuk daha erken yaşta da okula başlayabilir.

B. GENEL ZORUNLU TEMEL EĞİTİM

Temel ilkokul eğitimini tamamlayan öğrenciler zorunlu olan genel temel eğitim sürecine başlarlar. Rusya'da zorunlu eğitim kesintisiz süresi İlkokul (4 yıl) ve ortaokul (5 yıl) olmak üzere toplam 9 yıldır.

⁹⁹ Emine Kaya, Kermal Duruhan, Ali Ünişen, “Yazılı Basına Yansıyan Rus Eğitim Sistemi”, *J.I.L.S.E.S.*, 2018, C.4, S. 2, s. 230-231.

¹⁰⁰ Prikaz Minobrnauki Rossii Ob Utverjdenii Federalnogo Gosudarstvennogo Obrazovatelno Standarta Doşkolnogo Obrazovaniya ot 17. 10. 2013 N. 1155.

C.TAMAMLAYICI ORTA TEMEL EĞİTİM

Kesintisiz zorunlu eğitimi tamamlayan öğrenciler, tamamlayıcı genel temel eğitime geçiş yapmayı hak kazanır ve eğitim süresi 2 yıldır. Genellikle profesyonel eğitime devam etmek isteyenler 10-11 sınıf veya mesleki eğitimden mezun olması gerekir.

D. MESLEKİ EĞİTİM

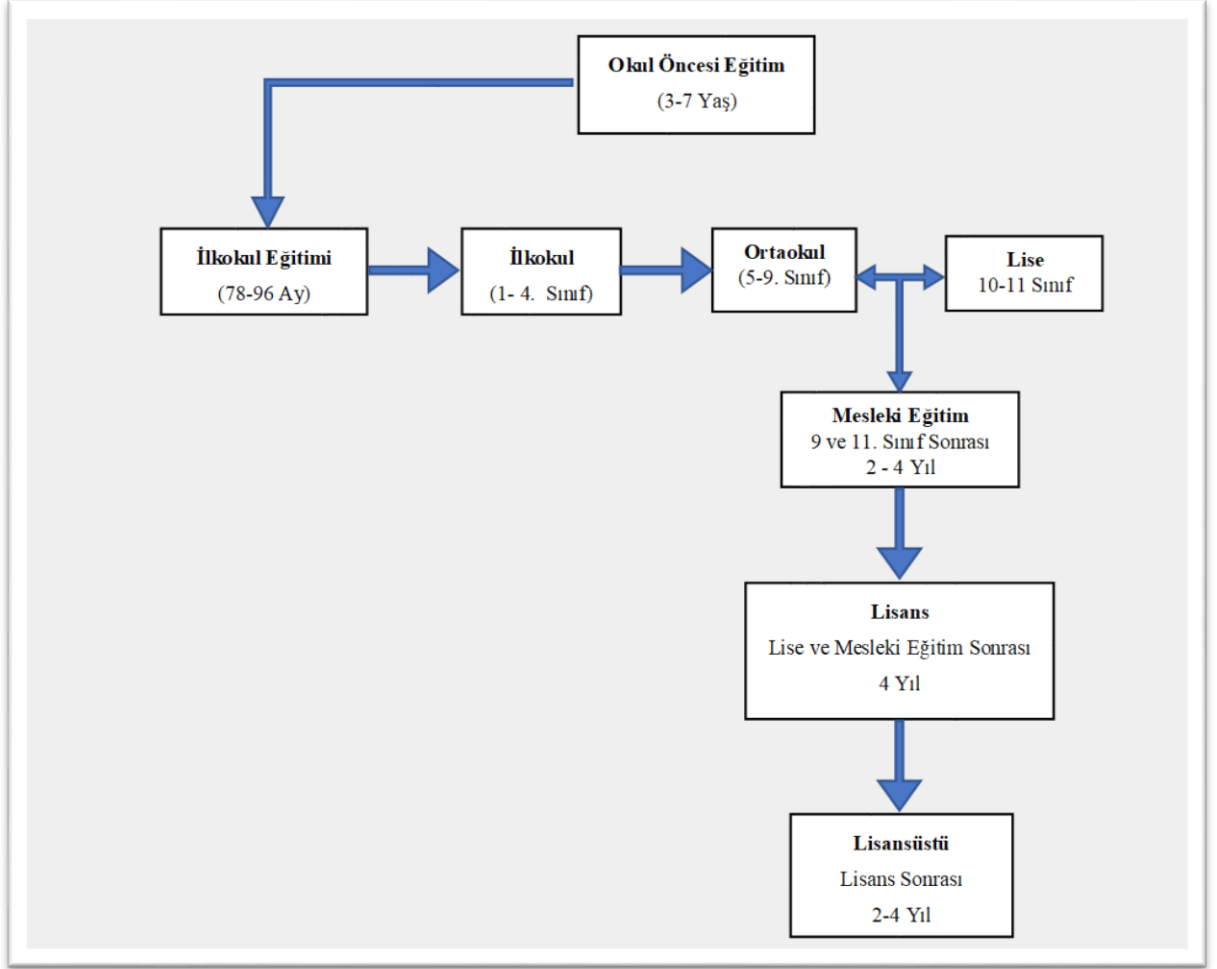
Genel zorunlu eğitimi ve Tamamlayıcı Temel Eğitimi t öğrenciler, Mesleki Eğitime başlama hakkını elde ederler. Hemşire, dişçi, veteriner, operatör yetiştiren okullar, Okulöncesi eğitimi öğretmenleri, ilköğretim okullarında görev yapacak resim, müzik, beden eğitimi ve sınıf öğretmenlerini yetiştiren okullar, Tarım okulları olarak sınıflandırılır.

E. LİSANS ve LİSANÜSTÜ EĞİTİM

Rusya’da Profesyonel eğitim Lisans, Yüksek Lisans ve doktora olmak üzere üç seviyeden oluşmaktadır. Profesyonel eğitimler akademiler, üniversiteler, enstitüler tarafından verilmektedir.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz eğitim seviyelerinin içerisinde bulunan 9 yıllık “Genel Zorunlu Eğitim” kapsamında sadece 4. sınıf öğrencilerine “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersleri 2012 yılı itibarıyla zorunlu haline getirilmiş ve okul müfredatına eklenmiştir. Çalışmamızın sonraki aşamalarında Rusya Federasyonu okullardaki din eğitimi konusuna detaylı bir şekilde bilgi verilecektir.

Grafik 1: Rusya Federasyonu Eğitim Sistemi.

II. DİN KÜLTÜRÜ VE SEKÜLER AHLÂKIN ESASLARI DERSİ

Geçmişten günümüze din, toplumsal yapının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Hatta tarihi süreç içerisinde zaman zaman devlet yönetiminde dahi belirleyici unsur haline gelmiştir. Ancak batı dünyasında din üzerinde yapılan bazı reformlar ve ayrıca din-bilim çatışması ve benzeri nedenler, bazı bilim adamlarının dinin tamamen ortadan kalkması gerektiğini savunmasına yol açmıştır. Ancak bu süreçte dinin yerini hiçbir kurum dolduramamış ve insanlar farklı yollardan tekrar dine dönmeye başlamıştır. Özellikle sekülerleşme ile başlayan din-devlet tartışmalarını baz aldığımızda bir zamanlar devlet

okullarında ve kamuoyunda tartışma konusu olmayan din ve din eğitimi son zamanların en büyük tartışma konusu haline gelmiş ve pek çok ülkenin eğitim sistemine dahil edilmiştir. Aslında genel olarak dünya ülkelerine baktığımızda dersin adı farklı olsa da bir bütün olarak bu ülkelerin çoğunda çeşitli şekillerde din eğitimi verildiği görülmektedir. Bu konuda 142 ülkenin din eğitimi üzerine yapılan bir araştırmada, 1970 ile 1990'lı yıllar arasında din eğitimi genel müfredat içinde zaman olarak ortalama %5 civarındayken, bu oran 1990'lı yıllardan sonra %8,1'e yükselmiştir.¹⁰¹

Yukarıda zikretmiş olduğumuz araştırmanın sonuçlarına biraz daha dikkatli baktığımızda 142 ülkenin 73'ün'de (%51,4) eğitim süresinin ilk dokuz yılında din eğitimi dersleri yer almakta olup, büyük çoğunluğunda zorunlu dersler olarak okutulmaktadır. Geri kalan 69 ülkenin ders müfredatında din eğitimi adı altında herhangi bir ders gözükmese de bu durum eğitim süresi buyunca herhangi bir din eğitimi dersi verilmediği anlamına gelmemektedir. Zira farklı adlar ve farklı dersler adı altında din eğitimi ile ilgili konular işlenmektedir.¹⁰²

Bu bağlamda Rusya Federasyonu'nda da 1990 yılında yürürlüğe giren 'Dinî Kuruluşlar Hakkında Kanun'¹⁰³la dinî kurumların faaliyet alanı genişletilmiştir. Böylece Rus Ortodoks Kilisesinin dinî eğitim faaliyetlerini yürütmesine imkân sağlanmıştır. Kilisenin çabaları neticesinde gayri resmî olarak devlet okullarında okutulmaya başlayan din dersleri zaman içerisinde bazı bölge okullarında zorunlu dersler arasına girmiştir. Bu durum ülkenin önde gelen bir kısım akademisyenleri ve seküler kesimi endişelendirmiş, kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. Söz konusu akademisyenlerden bir grup Vladimir Putin'e mektup yazarak, kilisenin toplum üzerindeki artan etkisinden endişe duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine yerel yöneticilerle anlaşma yoluyla devam etmekte olan din eğitimi, şikâyetler üzerine devlet tarafından standart hale getirme kararı alınmıştır. Bu meyanda Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı 2009 yılında yayınladığı bir genelge ile din derslerinin uygulama alanı daraltılmıştır. Buna mukabil Başbakan Putin bir beyanatında günümüz dünyasında ahlak ve hoşgörünün dinî değerler dışında olamayacağını belirterek bir bakıma kilise faaliyetlerine destek olmuştur.¹⁰⁴ 21 Temmuz 2009'da yapılan bir başka toplantıda, dönemin Rusya Federasyonu Başkanı

¹⁰¹ Mustafa Köylü, "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış", Kırgızistan, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi., C.6, S. 4, (2017), s. 236.

¹⁰² Köylü, a.g.m., s. 236.

¹⁰³ O Svobode Sovesti i Religioznih Organizatsiyah, <http://www.r-komitet.ru/vera/26.htm> 01.10.2019.

¹⁰⁴ Dualı, a.g.e., s. 230-231.

D. A. Medvedev, dinî liderlerle yaptığı bir toplantıda, genç neslin manevi ve ahlaki eğitiminin önemine vurgu yaparak destek kararını açıkladı. Siyasi iktidarın desteğini arkasına alan Moskova Ortodoks Patriği, Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığında din derslerinin resmileştirilmesi talebinde bulundu. Okullardaki din eğitimini desteklediğini farklı beyanatlarında ifade eden D. Medvedev, kilisenin bu talebi üzerine, 2 Ağustos 2009 yılında yayınlanan bir genelgeyle, devlet okullarında “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” adı altında derslerin uygulanması talimatı vermiştir.¹⁰⁵

A. MODÜLLERİN UYGULANDIĞI PİLOT BÖLGELER

Devlet okullarında din eğitiminin verilmesi talimatı ve çıkartılan yasa¹⁰⁶ üzerine Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı nezdinde “Dinî Kurumlar Arası Komisyon” oluşturularak konuyla ilgili çalışma başlatılmıştır. Söz konusu komisyonda Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya Müftüler Konseyi, Rusya Yahudi Dinî Cemaatler Konseyi ve Budist cemaatinden yetkililer yer almıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Rus Hükümeti 29 Ekim 2009 tarihinde “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” adı altında iki yıl süreyle (2009-2011) pilot bölge uygulaması kararı almıştır¹⁰⁷. Yukarıda alınan kararlar neticesinde Ortodoks Hristiyanlarının yanı sıra Müslümanların, Yahudilerin ve Budistlerin çoğunlukla yaşadıkları bölgelerde¹⁰⁸ din dersleri ile ilgili pilot bölge uygulamasına başlatılmıştır. Söz konusu dersler; “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” başlığı altında Ortodoks Kültürünün Esasları, İslam Kültürünün Esasları, Budist Kültürünün Esasları, Yahudi Kültürünün Esasları, “Dünya Din ve Kültürünün Esasları” ve “Seküler Ahlâkın Esasları” dersleri olarak belirlenmiştir. Devlet okullarında eğitim gören ilkokul son 4. sınıf ve ortaokul ilk 5. sınıf öğrencilerinin din dersleri, Rusya Federasyonu Eğitim

¹⁰⁵ Dualı, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁰⁶ Utverjdyon rasporojeniyem Pravitelstva Rossiyskoy Federasii ot 29 oktyabrya 2009 g. No 1578-r.

¹⁰⁷ Sobraniye Zokonadatelstva RF, st. 5369, No: 45, ot 09.11.2009 g, “Rossiyskaya Gazeta,” No: 211, ot 11.11.2009 g.

¹⁰⁸ Kalmıkya Özerk Cumhuriyeti, Yahudi Otonom bölgesi, Kamçatka, Krasnoyarsk, Stavrapol, Vologodsk, Kalilingrad, Kostromsk, Kurgansk, Novosibirsk, Penza, Sverdlovsk, Tambov, Tversk, Tomsk, olmak üzere toplam 19 bölgede

ve Bilim Bakanlığının dinî kurumlarla ortaklaşa hazırladığı ders kitaplarının müfredatında yukarıda belirtilen başlıklar altında verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁹

Bu derslerin pilot bölgelerde iki yıl süreyle uygulanabilmesi için ilgili kişi ve kurumlara görev dağılımı yapılmıştır.¹¹⁰

Tablo: 2 İlgili Kurumların Yükümlülükleri

Uygulamalar	Uygulama Süresi	İlgili Kurum
Eğitim Kurumlarında, Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları' başlığı altında verilecek olan ders ve seçimlerle ilgili ebeveynler (yasal temsilciler) ile toplantılar düzenlenmesi.	Ekim 2009 Yılı	Bilim Bakanlığı
Söz konusu uygulanacak dersler ile ilgili komisyon oluşturulması.	Ekim- Kasım 2009 Yılı	Bilim Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı
Oluşturulacak olan komisyon, derslerin uygulanması ile ilgili en az dönemde bir defa olmak kaydıyla oturumlar organize etmesi.	2009- 2011 Yılı	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı, Ekonomi ve Geliştirme Bakanlığı
Derslerin uygulanacağı bölgelerde ilgili yürütme makamı olan yerel yönetimler ile onanan kanun ile ilgili gerekli protokollerin imzalanması ve yürütülmesi için ortak çalışmalar yapılması.	Kasım 2009 Yılı	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı, Ekonomi ve Geliştirme Bakanlığı
Derslerin uygulanması için gerekli çalışmaların yapılması, öğrencilerin ve öğretmenlerin konuyla ilgili bilgilendirilmesi için her türlü kitap ve benzeri materyallerin hazırlanması.	2009 Yılı 4. Çeyrek 2010 Yılı Şubat	Rusya Federasyonu Millî Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı, Bölge ve Geliştirme Bakanlığı
Derslerde istifade edilecek olan kitap ve materyallerin basılması.	2010-2011 Yıl	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı
Uygulanacak müfredata hâkim olmaları amacıyla derslere girecek olan öğretmenlere ekstra seminerler düzenlenmesi.	2010-2011 Yıl	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı,
Pilot olarak seçilen bölgelerde derslerin uygulanabilirliği ve takibinin yapılması.	2010-2011 Yılı	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı
Konuyla ilgili düzenlenmiş olan seminer, araştırma ve çalışmaların sonuçları ile ilgili raporların hazırlanması.	Haziran 2010 Haziran 2011	Bilim Bakanlığı

¹⁰⁹ Utverjdyon rasporojeniyem Pravitelstva Rossiyskoy Federasii ot 29 oktyabrya 2009 g. No 1578-r. <http://orkce.apkpro.ru/255.html> (16.09.2018)

¹¹⁰ <http://orkce.apkpro.ru> (16.09.2018)

Onanan kanunla ilgili internet web sayfasının oluşturulması ve desteklenmesi.	2009-2011 Yılları	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı,
Rusya Federasyonunun farklı bölgelerinde din dersleri ve uygulanması konusunda en az senede iki defa istişare toplantıların gerçekleştirilmesi.	2009-2011 Yılları	Bilim Bakanlığı
Rusya Federasyonunun farklı bölgelerinde tecrübe paylaşımı amaçlı ilgili kişilerle yönelik seminerler düzenlenmesi.	2009-2011 Yılları	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı
Programın uygulandığı Rusya Federasyonunun tüm bölgelerindeki sonuçların değerlendirileceği bir toplantı tertip edilmesi.	2011 Yılı 4. Çeyrek	Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, Bilim Bakanlığı
Programın yürütüldüğü tüm bölgelerle ilgili sonuç raporlarının hazırlanması ve sunulması.	2011 Yılı 4. Çeyrek	Bilim Bakanlığı

19 bölgedeki pilot uygulamasında okulların 43,509 sınıfında “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” seçmeli dersi uygulanmıştır. Bu da gösteriyor ki dersler okulların %98,2’de uygulanmıştır. 2009-2011 yılları arasında Rusya Federasyonu’nun 19 bölgesinde “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” başlığı altındaki derslerin uygulanabilirliği, ilgili kurumlar tarafından yakinen takip edilmiş, muhtemel riskler ve olumsuzluklar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca bölgelerdeki sorumlular, koordinatörler, öğretmenler, veliler ve diğer ilgili kişi ve kurumlara yönelik memnuniyet anketi hazırlanmıştır. Anket sonucuna göre katılımcıların çoğunluğu söz konusu pilot uygulamadan memnuniyetlerini bildirmişlerdir. Rus Hükümetinin kararıyla onaylanan “Eylem Planı’nın tüm maddelerinin yerine getirilerek başarılı bir şekilde tamamlandığı rapor edilmiştir.¹¹¹

1. Din Dersi Seçimi ve Uygulanması

Tarih boyunca farklı etnik, din ve kültürleri içerisinde barındıran günümüz Rusya Federasyonu, dinî ve kültürel gelenekler hakkında, öğrencilerin bilgi edinmesi, diğer kültürlerle toleranslı ve saygılı davranması, diyalog ve iş birliği kabiliyeti gibi özelliklerinin geliştirilmesine önem vermektedir.

¹¹¹ <http://orkce.apkpro.ru>

Bu amaçla, “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” başlığı altında, İslam Kültürünün Esasları, Budizm Kültürünün Esasları, Yahudi Kültürünün Esasları, Ortodoks Kültürünün Esasları, Dünya Din ve Kültürlerinin Esasları, Seküler Ahlâkın Esasları adlı dersleri devlet okullarında ilköğretim seviyesinde 4. sınıf öğrencilerine yönelik zorunlu ders haline getirilmiştir.

a. Genel Hükümler

Devlet okullarında uygulamaya konulan Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları dersi, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Dimitriy Medvedev’in, 2 Ağustos 2009¹¹² sayılı Kararı ve 31 Ocak 2012 tarihli 69 sayılı Eğitim ve Bilim Bakanlığı’nın talimatına dayanmaktadır¹¹³.

Eğitim ve Bilim Bakanlığı’nın yönetmeliğine göre ebeveynler (yasal temsilciler) reşit olmayan çocuklarına, eğitim ve terbiye verme hakkına sahiptirler.¹¹⁴ Aynı kanun çerçevesinde ebeveynler reşit olmayan çocukları adına öğrencilere sunulan altı dersten birini seçme hakkına sahiptir.¹¹⁵

b. Ders Seçimi

Öğrenci velileri ders seçimleri hakkında bilgilendirilir.

Ders seçimi ile ilgili toplantıyı Okul müdürü veya müdür yardımcısı organize eder. Toplantıya Sınıf öğretmenleri ve okul aile birliği davet edilir.

Toplantıyı okul müdürü veya müdür yardımcısı yönetir.

Toplantı hakkında, sınıf öğretmeni veya belirlenen bir görevli en az bir hafta önceden öğrenci velilerine haber verir. Sınıf öğretmeni, kendi sınıfıyla ilgili toplantı kararını sorunsuz bir şekilde velilere ulaşıp ulaşmadığını kontrol eder, sonucu sorumlulara iletir.

Sınıf öğretmenleri yapılacak toplantıda muhtemel sorular ve problemlere karşı hazırlıklı olmak için velilerle iletişim kurar, toplantının gündemi ile ilgili sorumlu kişiyi bilgilendirir.

¹¹² Poruçeniye Prezidenta RF D. A Medvedeva ot 2 Avgusta 2009 g. 2009 r. N Pr-2009.

¹¹³ Rasporajeniye Pravitelstva RF ot 29.10.09 g. No 1578-r

¹¹⁴ Çast 1 statii 44 Federalnogo Zakona ot 29 Dekabrya 2012 g. No 273-FZ.

¹¹⁵ Çast 1 statii 44 Federalnogo Zakona ot 29 Dekabrya 2012 g. No 273-FZ.

Velilerin ders seçimi ile ilgili, öğretmenlere ve okula kolaylık sağlamak, ders kitaplarının yetersiz veya hazır olmaması, yöneticilerin telkini veya benzer gerekçeler öne sürülerek yönlendirme yapılmasına müsaade edilmez. Öğretmenlerden ders seçimiyle ilgili yardım veya tavsiye talep etmeleri durumunda, seçimin velilerin sorumluluğunda olduğuna atıfta bulunularak reddedilmeleri gerekmektedir.

c. Veli Toplantısı

Veli toplantısı, sınıf ve tarih belirlenerek toplantı gündemiyle birlikte en geç 7 gün önce eğitim kurumunun resmi internet sayfasından yayımlanır. İlan edilen toplantı tarihi, belirlenen tarihe 3 gün kala değiştirilemez.

Veli toplantısına katılması ve davet edilmesi gereken kişiler:

Veliler, seçimlerden sorumlu belediye temsilcisi, sınıf öğretmeni, “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersi vermesi öngörülen öğretmenler, eğitim kurumundaki okul aile birliği temsilcisi, toplantıya katılmak istediğini beyan eden tüm dinlerin temsilcileri ve Federal, bölgesel, koordinasyon makamlarında kayıtlı olanlar davet edilir.

Farklı sınıfların öğrenci velilerinin (2 veya daha fazla) ortak toplantı yapmasına izin verilir. Bu durumda, her sınıf için ayrı ayrı tutanak tutulur.

Toplantıyı, sorumlu olan kişi veya eğitim kurumunun yöneticisi (okul müdürü) yapması gerekmektedir.

Veli toplantısı aşağıda yazılan plana göre yapılması tavsiye edilir:

- 1) Sorumlu kişi veya yönetici yapılacak toplantı konusunu açıklar.
- 2) “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” derslerine girmesi muhtemel olan tüm öğretmenlerin tanıtımı yapılır.
- 3) Söz konusu tüm seçmeli derslerin içeriği anlatılır.

“Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” derslerinin metodolojik tanıtımı yapılır, dersin amacı ve eğitimin sonunda ulaşılmaması beklenen hedefler anlatılır. Federal eğitim müfredatının metodolojisine uyumlu, kitap, eğitsel ve yönetsel araç ve gereçler kullanılır. Müfredattaki kitaplar, ilgili dinî kurumlarda incelenmiş ve onay verilmiş olması gerekmektedir.

Dersin içeriği, Rusya’da yaşayan milletlerin kültürlerine, Rus ulusal medeni değerleri ve normlarına, hoşgörüye, aile kavramına, bireyin devlet nezdindeki saygınlığına uygun şekilde tasarlanmıştır.

İnanç ve dinî kültürlerin tanıtımında ilgili dinî kurumların yasal temsilcilerinin konuşma hakları vardır.

4) Velilerin soruları cevaplanır.

5) Dilekçe veliler tarafından şahsen doldurulur.

Dilekçe formları önceden hazırlanmalı ve toplantının sonuna doğru dağıtılmalıdır. Veliler dağıtılan dilekçe formlarını el yazısıyla doldurmalıdırlar. Dilekçeyi sadece bir velinin doldurmasına izin verilmektedir.

Her sınıf için veli toplantısı yapıldığına dair tutanak tutulmalıdır. Tutanak, sınıf ğretmeni ve veliler komitesi başkanı tarafından imzalanır.

Bazı velilerin toplantıya iştirak etmemesi tutanağa işlenir. Bu işlem ilgili eğitim kurumuna e-mail atılmadan yapılması gerekmektedir.

Tutanaktaki bilgilerle velilerden toplanan dilekçe sayısı eşit olmalıdır. Sorumlu kişi eksik olanlar dâhil toplanan tüm dilekçelerle birlikte zet bir liste hazırlar. Bu liste eğitim kurumunun müdürü, veli komitesi başkanı tarafından imzalanır ve kurumunun resmi kaşesiyle mühürlenir.

Söz konusu evraklar belli süre içerisinde, ilgili eğitim birimlerine istenilen formatta gönderilir.

Seçim sonuçları ilgili eğitim kurumunda 5 yıl süreyle saklanır:

e. İstisnai Durumlar

Veliler, geçerli bir mazeret gösterdikleri takdirde toplantıya katılmadan ve seçim yapmadan dilekçelerini sunabilirler. Bu durumda, sorumlular bu velileri önceden bilgilendirmeli ve dilekçe formlarını iletmelidirler. Ayrıca dilekçenin velilere ulaştığını kontrol etmeli ve doğru bir şekilde doldurulmuş dilekçe formlarının toplanmasını ve muhafazasını sağlamalıdır. Sorumlu olan kişi, gerektiği durumlarda, sınıf ğretmenine “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” derslerinin seçimiyle ilgili yardımda bulunmalıdır.

Ders seçiminde değişiklik yapmak isteyen velilere, istisnai durumlarda bu isteklerine izin verilmektedir. Bu durumda veliler okul müdürüne şahsen veya dilekçe yoluyla başvurması gerekmektedir. Dilekçenin onayı için eğitim kurumunun müdürü ve “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersine girecek öğretmenler ile görüşme sonucunda verilir. Değişiklikler dilekçeyle veliler tarafından yazılır ve daha önceden yazılan dilekçelerle birlikte eğitim kurumunda muhafaza edilir.

Yukarıda belirtilen uygulamalar dışında, 2009-2011 yılları arasında okul müdürlerine, derse girecek öğretmenler ve velilere, yönelik anketler hazırlayarak derslerin ne kadar uygulandığını devamlı kontrol edilmiştir. Bu süreç içerisinde yetersiz olan öğretmen kadrosu hazır hale getirilmeye çalışılmıştır.

2. 2013- Yılına Göre Bölgedeki Din Dersi Seçimi Dağılımı

2012-2013 yılı eğitim öğretim yılında 4. sınıf öğrencilerinden 1.351.647 kişinin “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersinin muhtelif dallarını seçtikleri bildirilmektedir.¹¹⁶Rusya Federasyonu genelinde 43.509 okulda 73.367 4. sınıf öğrencisi eğitim görmektedir. Yukarıda belirtilen 1.351.647 öğrencinin, 278.782’si (%26,6) Dünya Din ve Kültürünün Esasları, 605.245 (%44,8) Seküler Ahlâkın Esasları, 410.423 (%30,4) Ortodoks Kültürünün Esasları, 290 (%0,021) Yahudi Kültürünün Esasları, 5566 (%0,41) Budizm Kültürünün Esasları, 51.411 (%0,41) öğrenci ise İslam Kültürünün Esasları derslerini seçmiştir. Geçerli sebeplerle ders seçimi yapmayan öğrenci sayısı ise 230 (%0,017) olarak bildirilmiştir.¹¹⁷

Tablo: 3 Bölgelere göre ders seçim tablosu

NO	Uygulama Bölgesi	Ortodoks K E	İslam K E	Budizm K E	Yahudi K E	Dünya Din ve K E	Laik Etiğin E
1	Karaçay Çerkez Cumhuriyeti	%33	%66	-	-	-	-
2	Çuvaşistan Cumhuriyeti	%33	%1	-	-	%43	%23
3	Krasnoyarsk Bölgesi	%26	-	-	-	%24	%50

¹¹⁶ http://orkce.apkpro.ru/doc/itog_mntrng.pdf (11.07.2019)

¹¹⁷ http://orkce.apkpro.ru/doc/itog_mntrng.pdf (11.07.2019)

4	Stavropol Bölgesi	%33	-	-	-	-	%50
5	Kaliningrad Bölgesi	%30	-	-	-	%10	%60
6	Kurgan Bölgesi	%20	%1	-	%1	%18	%60
7	Novosibirsk Bölgesi	%18	%1	-	-	%15	%60
8	Tambov Bölgesi	%55	-	-	-	%7	%37

Bölgelere ve nüfusun etnik yapısına göre derslere rağbet oranı değişiklik göstermektedir. Nitekim tablodan da anlaşılacağı üzere “Ortodoks Kültürünün Esaslarıyla”, “Seküler Ahlâkın Esasları” derslerine rağbet diğerlerine göre daha çoktur. Yine bu tabloya göre velilerin neredeyse %50’ye yakın bir bölümü “Seküler Ahlâkın Esasları” dersinin çocukları açısından daha yararlı olacağı kanaatini taşımaktadır. Kuşkusuz “Seküler Ahlâkın Esasları” dersinin tercih edilmesi kilise çevrelerini rahatsız etmiştir. Bu sonuçlardan memnun kalmayan Moskova Patriği Kiril, birçok velinin “Seküler Ahlâkın Esasları” dersini tercih etmesi ateizmi tercih etmekle eşdeğer olduğunu beyan ederek Ortodoks din görevlilerinin, bu konuda velilerle görüşmeler yaparak durumun ciddiyetini izah etmelerini istemiştir.¹¹⁸

3. Öğretmenlerin Belirlenmesi ve Eğitilmesi

“Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” derslerinin verimli bir şekilde uygulanması için derslere girecek öğretmenlerin, konulara hâkim olmaları gerekmektedir. Rusya Eğitim ve Bilim Bakanlığı derslere girecek öğretmen kadrosunun mesleki gelişmelerini sağlama amaçlı en az 144 saat formasyon dersi almalarını zorunlu hale getirmiştir.

2012-2013 yılı 1 Eylül itibarıyla Rusya Federasyonu genelinde 64.592 öğretmen sertifikalarını almış ve derslere girmeye hak kazanmıştır. Ayrıca öğretmenlere yönelik el kitapçıkları hazırlanmış, seminerler, toplantılar vb. programlar düzenlenmiştir. Kurslara

¹¹⁸ “Roditeli Doljni Ponimat, Çto na Urokah Svetskiy Etiki Budut Uçit Ateizmu.” <http://regions.ru/news/2261640/>. (11.07.2019)

sadece öğretmenler değil konuyla ilgili belediye çalışanları, akademisyenler ve ilgili tüm kurumların temsilcileri eşlik etmişlerdir.

Eğitim Bakanlığının verilerine göre derslere girecek öğretmenlerin %66'sı ilkokul, %18'i tarih ve sosyal bilgiler %7'si Rus dili ve edebiyatı, %9'u ise farklı alanlarda derslere giren öğretmenlerden oluşmaktadır. Bu öğretmen kadrosunun %6'sı 20 yıl ve üzeri tecrübeye sahip, %41'i 10 ile 20 yıl arasında tecrübeye sahip sadece %3'ü ise mesleğe yeni başlamış öğretmenlerden oluşmaktadır.¹¹⁹

28 Ocak 2012 tarihli Rusya Federasyonu Hükümeti kararıyla onaylanan eylem planının 2017/2018 eğitim öğretim yılında %99,65'inin başarılı bir şekilde yerine getirildiği bildirilmiştir.

4. Öğretmen El Kitabı

Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı "Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları" derslerine girecek öğretmenlere yönelik her din dersi için ayrı ayrı kitaplar hazırlamıştır.

Söz konusu kitaptalar da, öğretmenlerin dikkat etmesi ve uyması gereken kuralardan bahsedilmektedir. Ayrıca derslerin nasıl uygulanacağı ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Ders dışı aktiviteler, öğrencilerin derslerle ilgili proje faaliyetleri, ders içeriklerini zenginleştirecek öğretmenler için ek metin vb. materyaller sunulmuştur. Örneğin "İslam Kültürü Esasları" kitabında geçen, vakfe, tavaf, ayet, hadis vb. dinî terimlerin anlam ve manaları detaylı bir şekilde anlatılmakta, ayrıca ders kitaplarında kullanılan resim vb. materyaller hakkında geniş bilgilere yer verilmektedir. Öğretmenlerin ders kitaplarıyla ilgili soru sorma ve bilgi edinebilmeleri için kitapları hazırlayan komisyon üyelerinin iletişim bilgileri verilmiştir.

5. Anne Baba El Kitabı

Anne babalar için hazırlanan el kitabında çoğunlukla velilerin sordukları ve problem olarak gördükleri konular hakkında bilgiler verilmiştir. Seçmeli ders tercihini bilinçli

¹¹⁹ Pervıye itogi vvedeniya kompleksnogo učebnogo kursa dlya obşebrazovatelnyx učerejdeniy »Osnovi Religioznıx Kultur i Svetskoy Etiki» v subyektax Rossiyskoy Federasii (Po İtoğam Monitoringa II Çetverti) http://orkce.apkpro.ru/doc/itog_mntrng.pdf (11.07.2019)

ve özgür bir şekilde yapabilmesi için, okul yönetimi velilere seçim prosedürü ve derslerle ilgili temel bilgiler vermektedir.

Okullarda yapılan veli toplantılarında, derslerin içeriği ile ilgili soruları öğretmenlere ve dinî kurumların temsilcilerine sorabilecekleri belirtilmektedir. Öğrencinin seçmeli ders tercihinin yalnızca aileye ait bir hak olduğu vurgulanmış, bu hakkın en sevdiğiniz öğretmenlere dahi bırakılmaması tavsiye edilmiştir.

6. Ders Hakkında Bilgiler

“Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersinin amacı, küçük yaştaki çocukların, Rusya'nın zenginliği olan farklı etnik yapı ve kültürlerine, dinî inançlarına, gelenek ve dünya görüşlerine saygılı bir ortamda birlik- beraberlik içinde huzurlu bir yaşam sağlamaktır. Ayrıca öğrencilere, ülkedeki tüm dinleri ve inançları tanıma imkânı sağlamaktadır. Böylece öğrenciler, Rusya'nın dinî, laik ve moral değerleriyle geçmiş ile günümüz arasındaki derin bağlantıları ortaya çıkarmaktadırlar. “Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” dersi 4. sınıf öğrencilerine yılda 34 saat üzerine planlanmıştır. Bu plana göre hazırlanan konu başlıklarının tablosu aşağıdaki gibidir.¹²⁰

Tablo: 4 Tüm ders içeriği

Tüm Derslerde				
1. Blok.				
Giriş. İnsan ve Toplum Yaşamında Manevi Değerler ve Ahlaki İdealler				
1. Ders				
Vatanımız Rusya				
Ortodoks Kültürünün Esasları	Budizm Kültürünün Esasları	Yahudi Kültürünün Esasları	Seküler Ahlâkın Esasları	Dünya Din ve Kültürünün Esasları
2. Ders Ortodoksluğun Dinî Geleneğine Giriş. Doğu Hıristiyanlığının Özellikleri	2. Ders Budist Dinî Geleneğine Giriş. Din ve Kültür	2. Ders Yahudi Dinî Geleneğine Giriş. Din ve Kültür	2. Ders Laik Etik Nedir	2. Ders Kültür ve Din
3. Ders Kutsal Kitap	3. Ders Buda'nın Öğretileri	3. Ders Yahudilerin Temel Kitabı Tevrat	3. Ders Kültür ve Ahlak	3. Ders Kültür Ve Din
4. Ders Kutsal Kitap ve Kutsal Gelenek	4. Ders Buddha ve Onun Öğretileri	4. Ders Yazılı ve Sözlü Tevrat, Klasik Metinler ve Yahudilik	4. Ders Ahlâkın Özellikleri	4. Ders Dinî Ortaya Çıkışı

¹²⁰ Olga Gnezdilova, *Prepodavanie Religii v Gosudarstvennih i Munisipialnih Şkolakh Rossii (Eksperiment 2009-2011 gg.* Voronej: Profsozyuza Leteratov Yayınevi, 2010, s. 34-38.

<i>5. Ders</i> Ortodoks Hıristiyanlar Neye İnanıyorlar	<i>5. Ders</i> Budizm'in Kutsal İlkeleri	<i>5. Ders</i> Yahudi Halkının Önderleri	<i>5. Ders</i> İyilik ve Kötülük	<i>5. Ders</i> Dinin Ortaya Çıkışı- Dünya Dinleri ve Kurucuları
<i>6. Ders</i> Tanrı ve Dünya Hakkında Ortodoks Kültürü Ne Diyor	<i>6. Ders</i> Budizm'in Kutsal İlkeleri	<i>6. Ders</i> Yahudiler Mısır'da: Yusuf'tan Musa'ya	<i>6. Ders</i> İyilik Ve Kötülük	<i>6. Ders</i> Dünya Dinlerin Kutsal Kitapları
<i>7. Ders</i> Ortodoks Kültürü İnsan Konusunda Ne Diyor	<i>7. Ders</i> Dünyanın Budizm Haritası	<i>7. Ders</i> Mısır'dan Çıkış	<i>7. Ders</i> Erdemler Ve Mengeleneler	<i>7. Ders</i> Dünya Dinlerin Kutsal Kitapları
<i>8. Ders</i> Hıristiyanlığın Kurtuluş Öğretisi	<i>8. Ders</i> Dünyanın Budizm Haritası	<i>8. Ders</i> Sina Dağında Tevrat'ın Alınması	<i>8. Ders</i> Erdemler Ve Mengeleneler	<i>8. Ders</i> Dünya Dinlerinin Rivayetlerinin Muhafızları
<i>9. Ders</i> Ortodoks Gelenekte İyilik Ve Kötülük	<i>9. Ders</i> İyilik Ve Kötülük	<i>9. Ders</i> Yahudi Kültüründe Peygamberler Ve Azizler	<i>9. Ders</i> Özgürlük Ve İnsanın Ahlaki Seçimi	<i>9. Ders</i> İyilik Ve Kötülük. Günah Anlayışı, Tövbe Ve Ceza
<i>10. Ders</i> Hıristiyan Etiği	<i>10. Ders</i> Hoşgörü Ve Şefkat	<i>10. Ders</i> Yahudi Kültüründe Peygamberler Ve Azizler	<i>10. Ders</i> Özgürlük Ve Sorumluluk	<i>10. Ders</i> İyilik Ve Kötülük. Günah Anlayışı, Tövbe Ve Ceza
<i>11. Ders</i> Hıristiyan Etiği: Hoşgörünün Altın Kuralları	<i>11. Ders</i> İnsana Karşı Sevgi Ve Hayatın Değeri	<i>11. Ders</i> Yahudi Hayatında Tapınağın Yeri	<i>11. Ders</i> Özgürlük Ve Sorumluluk	<i>11. Ders</i> Dünya Dinleri Gelenğinde İnsan
<i>12. Ders</i> Hıristiyan Etiği	<i>12. Ders</i> Rahmet Ve Şefkat	<i>12. Ders</i> Sinagoglar Ve Yapısı	<i>12. Ders</i> Ahlaki Görev	<i>12. Ders</i> Kutsal Yapılar
<i>13. Ders</i> Hıristiyan Etiği: Görev Ve Sorumluluk	<i>13. Ders</i> Doğayla İlişki	<i>13. Ders</i> Yahudi Gelenğinde Şabat	<i>13. Ders</i> Adalet	<i>13. Ders</i> Kutsal Yapılar
<i>14. Ders</i> Kurtarıcı: Kurbanlık Aşk	<i>14. Ders</i> Budist Azizler	<i>14. Ders</i> Yahudilikte Dua Ve Takdisler	<i>14. Ders</i> Özgecilik Ve Bencillik	<i>14. Ders</i> Dini Kültüründe Sanat
<i>15. Ders</i> Kurtarıcı: Ölüme Karşı Zafer	<i>15. Ders</i> Budist Kültüründe Aile	<i>15. Ders</i> İyilik Ve Kötülük	<i>15. Ders</i> Dostluk	<i>15. Ders</i> Dini Kültüründe Sanat
<i>16. Ders</i> Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları	<i>16. Ders</i> Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları	<i>16. Ders</i> Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları	<i>16. Ders</i> Ahlaklı Olmak Ne Demektir	<i>16. Ders</i> Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları
<i>17. Ders</i> Sonuçlandırma	<i>17. Ders</i> iyilik Severler hakkında Budizm Okumaları	<i>17. Ders</i> Rusya'da Yahudilik	<i>17. Ders</i> Soy, Aile, İnsanlık Tarihinde Ahlaki İlişkilerin Kaynağı	<i>17. Ders</i> Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları
<i>18. Ders</i> Hıristiyanlığın Rusya'ya Gelişi	<i>18. Ders</i> Budizm Sembolleri	<i>18. Ders</i> Yahudiliğin Temel İlkeleri	<i>18. Ders</i> Ahlaki Davranış	<i>18. Ders</i> Rusya'da Dinler Tarihi
<i>19. Ders</i> Kilise Ziyareti	<i>19. Ders</i> Budizm Gelenek ve Ritüelleri	<i>19. Ders</i> Merhamet, İhtiyaç Sahipleri İle İlgilenmek, Karşılıklı Yardımlaşma	<i>19. Ders</i> Ahlakın Altın Kuralı	<i>19. Ders</i> Rusya'da Dinler Tarihi

20. Ders Emirler	20. Ders Budizm Kutsalları	20. Ders Günlük Hayatta Ya- hudi Geleneği	20. Ders Utanç, Suç ve Af	20. Ders Adetler ve Törenler
21. Ders Niçin İyilik Yapmalı- yız?	21. Ders Budist Kutsal Tapı- nakları	21. Ders Yahudilikte Yetişkin- lik, Emirlerin Kabulü.	21. Ders Onur ve Şeref	21. Ders Adetler ve Törenler
22. Ders Hristiyan'ın Hayatın- daki Mucize	22. Ders Budist Tapınağı	22. Ders Yahudi Evi- Yahudi Dünyası: Yahudi Ta- rih ve Geleneğe Tanı- şıklık.	22. Ders Vicdan	22. Ders Kutsal Mekanlar
23. Ders Tanrı Mahkemesinde Ortodoksluk	23. Ders Budist Takvimi	23. Ders Yahudi Takvimi Dü- zeni ve Özelliği	23. Ders Ahlaki İdealler	23. Ders Bayramlar ve Tak- vimler
24. Ders Gizemin Kutsallığı	24. Ders Budist Bayramları	24. Ders Yahudi Bayramları- Tarihleri ve Gelenek- leri	24. Ders Ahlaki İdealler	24. Ders Bayramlar ve Tak- vimler
25. Ders Manastır	25. Ders Budist Kültürde Sanat	25. Ders Yahudi Geleneğinde Aile Yaşamı Değer- leri. Yahudi Halkının Parametreleri	25. Ders Anavatana Kültüründe Ahlak Örnekleri	25. Ders Din ve Ahlak. Dünya Dinlerin Ahlakı Emir- leri
26. Ders Hristiyan'ın Tabiatla İlişkisi	26. Ders Anavatana Sevgi ve Saygı	26. Ders Yahudi Geleneğinde Aile Yaşamının Önemi	26. Ders Anavatana Kültüründe Ahlak Örnekleri	26. Ders Din ve Ahlak. Dünya Dinlerin Ahlakı Emir- leri
27. Ders Hristiyan Aile	27. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Kutsalları	27. Ders Vatana Sevgi ve Saygı. Çok Uluslu Halkının Rusya Va- tanseverliği	27. Ders Görgü Kuralları	27. Ders Merhamet, Yoksullara Bakım, Yardımlaşma
28. Ders Vatanı Muhafaza	28. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Temel İl- keleri	28. Ders Proje Hazırlama	28. Ders Aile Bayramları	28. Ders Aile
29. Ders Çalışma Hayatında Hristiyan	29. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Laik Aile Yapısı	29. Ders Proje Çalışmaları	29. Ders İnsan Hayatı – Ahlakı Değerlerin Zirvesi	29. Ders Görev, Özgürlük, So- rumluluk, Emek
30. Ders Vatana Sevgi ve Saygı	30. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Tabiatla Ve Laik Etiğe İlişkisi	30. Ders Derslerin Değerlendi- rilmesi	30. Ders Anavatana Sevgi ve Saygı. Çok Uluslu ve Dinli Rusya Milleti- nin Vatansenverliği	30. Ders Anavatana Sevgi ve Saygı
31. Ders Kültürel Faaliyetler	31. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Tabiatla ve Laik Etiğe İlişkisi	31. Ders Derslerin Değerlendi- rilmesi	31. Ders Rusya'nın Geleneksel Dinleri	31. Ders Yaratıcı Projelerin Hazırlığı
32. Ders Kültürel Faaliyetler	32. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Tabiatla ve Laik Etiğe İlişkisi	32. Ders Derslerin Değerlendi- rilmesi	32. Ders Rusya'nın Geleneksel Dinleri	32. Ders Öğrencilerin Kendi Yaratıcı Çalışmaları- nın Sunumu
33. Ders Kültürel Faaliyetler	33. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin,	33. Ders Derslerin Değerlendi- rilmesi	33. Ders Yaratıcı Projelerin Hazırlığı	33. Ders Öğrencilerin Kendi Yaratıcı Çalışmaları- nın Sunumu

	Budizm'in Tabiata ve Laik Etiğe İlişkisi			
34. Ders Kültürel Faaliyetler	34. Ders Ortodoksluğun, İslam'ın, Yahudiliğin, Budizm'in Tabiata ve Laik Etiğe İlişkisi	34. Ders Derslerin Değerlendirilmesi	34. Ders Kültürlerin, Sivil Barışı ve Uyumlu İçin Diyalogu	34. Ders Kültürlerin Sivil Barışı ve Uyumlu İçin Diyalogu. Konuyla İlgili Yaratıcı Projelerin Sunumu.

“Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları” derslerinin okullarda seçmeli zorunlu hale gelmesiyle ülkenin tüm kesimleri açısından merak edilen ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu sebeple Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı konuyla ilgili kitaplar, sesli- görüntülü materyaller ve resmi internet sayfası hazırlamıştır.

Bu minvalde genellikle okul yönetimine derslerle ilgili sıkça sorulan ve merak edilen konuların bir kısmı şu şekildedir;

Soru: Din derslerine din görevlilerinin gireceği söylenmektedir. Bu doğru mudur?

Cevap: Devlet okullarındaki derslere din görevlilerinin girmesi, Rusya Anayasasının 14. Maddesi'nin ihlali anlamına gelmektedir. Söz konusu maddede “*Din devletten ayırdır ve kanun karşısında tüm dinler eşittir*” denilmektedir. Bu sebeple Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından hazırlanan 72 saatlik zorunlu formasyon derslerini almış öğretmenler girmektedir.

Soru: Öğrenci aynı anda birkaç ders seçebilir mi?

Cevap: Öğrenci sadece derslerden birini seçme hakkına sahiptir.

Soru: Dersi 4. sınıfta almak yerine daha sonra alması mümkünümü?

Cevap: 1 Eylül 2012 Eğitim Öğretim tarihi itibarıyla Rusya Federasyonu tüm okullarında 4. sınıf öğrencilerinin haftada 1 saat olmak üzere seçmeli derslerden sadece birini tercih etmek zorundadır.¹²¹

¹²¹ Aleksandr Danilyuk, *Osnovi Religioznoy Kultur i svetskoy Etiki. Kniga Dlya Roditeley*, Moskova: Prosveteniye Yayınevi, 2010, s. 5-7.

Devlet okullarındaki din eğitimi ile ilgili olan kurum ve kişiler, ortaya çıkan sorulara cevap vererek eksikleri gidermeye çalışmaktadırlar. Yalnız derslerin sekiz senedir konulmuş olmasına rağmen tam anlamıyla sorunların bittiği söylenemez.

III. İSLAM KÜLTÜRÜNÜN ESASLARI KİTABININ BÖLÜMLERİ

Rusya Federasyonu devlet okullarında verilen ve tezimizin ana konusunu oluşturan “İslam Kültürünün Esasları” adlı ders ve kitap, dört ana bölümden oluşmakta olup, haftada bir saat olmak üzere yılda 34 saat olarak işlenmektedir. Söz konusu ana bölümlerle ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıdaki gibidir.

A. İSLAM KÜLTÜRÜNÜN ESASLARI KİTABININ İÇERİĞİ

Birinci bölüm: Öğrencilere vatan sevgisi ve birlikte yaşamının önemi anlatılmaktadır. (1. ders)

İkinci Bölüm: İslam dinî esasları, Hz. Peygamber’in hayatı, İbadetler ve önemi hakkında bilgi verilmektedir. (2-17. dersler)

Üçüncü Bölüm: İslam dininin Rusya’da yayılma süreci, Müslümanın sosyal hayatındaki iyilik, dostluk, yardımlaşma ve ailenin önemi vurgulanmaktadır. (18-29. dersler)

Dördüncü bölüm: Tarihi süreç içerisinde Rus toplumundaki farklı etnik yapı ve inançlar bir arada yaşadıkları gibi günümüzde de vatan bilinci ve sevgisiyle huzurlu bir yaşamın önemi anlatılmaktadır. (30-34. dersler)

1. Rusya Bizim Vatanımız

Tüm sınıflar için geçerli olan “Rusya Bizim Vatanımız” dersi, sınıf öğretmeni arzu ederse tüm öğrencileri bir sınıfta veya konferans salonunda bir araya toplayarak genel bir tanıtım yapabilir.

“Rusya Bizim Vatanımız” başlığı altında Rusya’da birçok farklı ırkların öteden beri, birlik ve beraberlik içinde yaşadıkları anlatılmaktadır. Rusya’da yaşayan her milletin kendine has örf ve adetlerinin olduğu, dolayısıyla herkes birbirinin geleneklerine saygı duyması gerektiği vurgulanmaktadır. Rusya’nın, bu topraklarda yaşayan herkesin vatani olduğu ve bu ülkeyi sevmeleri gerektiği anlatılmaktadır. Din Kültürü ve Seküler Ahlâkın Esasları kitabının öneminden bahsedilerek, anlatılan konuların öğrencilerin manevi yönde gelişimine yardımcı olacağı anlatılmaktadır. Birbirlerinden farklı olsalar da “Rusya bizim vatanımız ve biz bu ülkede hep beraber yaşıyoruz, okuyoruz, çalışıyoruz ve vatanımızla gurur duyuyoruz” ülküsüne sahip olunması hedeflenmektedir.¹²²

2. İslam’ın Beşiği

“İslam’ın Beşiği” başlıklı konuda dünyada ve Rusya’da yaşayan Müslümanların sayıları hakkında bilgiler verilmektedir. İslam ve Müslüman kelimesinin ne anlama geldiği açıklanmaktadır. Müslümanların tanrıya “Allah” ismini verdikleri, kutsal kitaplarının ise “Kur’an-ı Kerim” olduğu, Allah’ın son peygamber olarak insanlar arasından en mükemmeli olan Hz. Muhammed’i seçtiği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed’in yaşadığı Arabistan Yarımadasının coğrafi konumu, iklimi ve sosyal yapısından, kabilelerin hayat tarzlarından ve insanların geçim kaynakları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Son olarak da Arapların Müslüman olmadan önceki inanç ve yaşantıları, Kutsal Mekân Kâbe ile ilgili özet bilgilere yer verilmiştir.¹²³

3. İslam Peygamberi Hz. Muhammed

Konu başlığından anlaşıldığı üzere Peygamber Hz. Muhammed’in doğumu, sü-tanneye verilmesi, Anne babasını kaybetmesi, himayesinde yetiştiği dedesi ve çobanlık yaptığı dönemler özet halde anlatılmıştır. Hz. Muhammed’in çocuk yaşlarda bir Rahiple karşılaşması ve onun peygamber olacağını bildirmesi, bu durumun Tevrat ve İncil’de var

¹²² Deylara. İsmagilova, Marat Murtazin, *Osnovi İslamskoy Kulturi (4-5 Klassı)*, Prosveşşeniye Yayınevi, Moskova: 2010, s. 4.

¹²³ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s. 6-7.

olduğu bilgisinden bahsedilmektedir. Ayrıca göğsünün açılma hadisesi, gençlik döneminde ticaretle meşgul olması ve evlilik hayatı ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir.¹²⁴

4. Peygamberliğin Başlangıcı

Hz. Muhammed'in peygamberlik görevine başlamadan önce "Hira" mağarasında inzivaya çekilerek tefekkür ve ibadetle meşgul olması, ilk vahyin geliş şekli ve o süreçteki Hz. Muhammed'in ruh hali anlatılmıştır. Peygamberliğin ilk senelerinden itibaren çektiği eziyetler ve Mekkeli müşriklerin inkâr sebepleri açıklanmıştır. Sona doğru ise "hüzün senesi" olarak bilinen Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talip ve eşi Hz. Hatice'nin vefatı anlatılmıştır.¹²⁵

5. Hz. Peygamberin Mucizevi Yolculuğu

Hz. Muhammed'in geçirdiği bu zorlu dönemde, Medine'den gelen bir grubun İslam'ı kabul etmesi ve "İsra" hadisesi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. "Miraç" hadisesini inkâr eden müşriklere, daha önce hiç gitmediği Mescidi Aksa ve Mekke'ye gelecek olan ticaret kervanlarıyla ilgili bilgiler vererek onları hayrete düşürdüğü ve hak peygamber olduğunun ispatı olarak zikredilmektedir.¹²⁶

6. Hicret

Mekkeli müşriklerin baskılarına dayanamayan Müslümanların Medine'ye neden hicret ettikleri anlatılmaktadır. Hicret esnasında Hz. Muhammed'in Mekke'den ayrılışı ve yolculuk esnasında onu öldürmeye çalışıldığından bahsedilmektedir. Hz. Muhammed'in Mekkeli müşriklerin tuzaklarına düşmeden, Medine'ye ulaşması ve Müslümanların O'nu büyük bir sevgiyle karşıladıkları ve herkesin evinde misafir etmek istediği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in Mekkeli muhacirleri ve Medineli Müslümanları kardeş

¹²⁴ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.8-11

¹²⁵ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.12-15

¹²⁶ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.16-17

ilan ettiği ve kısa süre sonra Mekkeli ve Medinelı Müslümanların kardeşlik örneği sergiledikleri bildirilmektedir.

Medine’de Müslümanlar dışında Yahudi ve Hristiyanların da yaşadıkları, onların bir kısmının İslam’ı kabul ettikleri Müslüman olmayanlarla anlaşmalar yapılarak bir arada yaşadıkları anlatılmaktadır. M. 630 senesine gelindiğinde Müslümanların Mekke’ye sefer düzenlediği ve herhangi bir canlıya zarar vermeden Mekke’ye giriş yaptıkları ve Hz. Muhammed’in en büyük düşmanlarını bile affederek merhamet gösterdiği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed’in hastalanarak vefat ettiği, bilahare Müslümanların halifeler tarafından idare edildiği bilgisi verilmektedir. Halifeler döneminde İslam Afrika, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına yayılmıştır. İslam dünyasının takvim başlangıcı olarak hicret olayını benimsediğinden bahsedilmektedir.¹²⁷

7. Kur’an ve Sünnet

Kur’an-ı Kerim’in Müslümanların kutsal kitabı olduğu, kaç senede ve nasıl nazil olduğu, ayet ve sürelerin sayıları, en uzun sureler ve temas edilen temel konular hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Allah’ın bir olduğu ve diğer Amentü esaslarına herkesin inanması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanın dünyada nasıl yaşaması gerektiği, ahiret hayatı, cennet ve cehennem ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kur’an’ı Kerim’de her konuda bilginin var olduğu doğru değildir, insanın gelişmesi ve bilgili olması için çok farklı kitaplar okuması gerekir denilmektedir. Kur’an’ı Kerim’in sureleri namazlarda okunduğu için her Müslüman en az birkaç sure ezberlemesi gerekmektedir. Müslümanların Kur’an’ı Kerime çok saygılı davrandığı, cenaze, düğün ve çeşitli toplantılarda da okuduklarından bahsedilmektedir. Sünnet ile ilgili de kısa bir özet verilmiştir. Sünnet ve Hadisin, Kur’an-ı Kerim’den sonra ikinci kaynak olarak kabul edildiği ve peygamberimizin sözleri, hal ve davranışlarının hadis metinleri olarak rivayet edildiği ve günümüze kadar geldiği anlatılır. Hadis rivayetleri ve naklinin nasıl gerçekteği hadislerden birkaç örnek verilerek izah edilmiştir.¹²⁸

¹²⁷ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.18-21

¹²⁸ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.22-25

8. Allaha İman

Bu bölümde imanın altı şartından biri olan “Alla İman” konusu yer almaktadır. Her Müslüman imanın şartlarına kayıtsız şartsız inanmak zorundadır. Müslüman olmak isteyen kişi öncelikle kelimeyi şahadet getirerek Müslüman olur. Müslüman, Allah’ın hey şeyin yaratıcısı olduğunu bilir. Allah tektir, bizler onu göremeyiz ama O bizi görür. Allah’ın evveli ve ahiri yoktur ve her zaman var olacaktır. Allah’ın dünyayı, Hz. Âdem (a.s) ve Havva Validemizi var edişinden, meleklerin, şeytanların, cinlerin yaradılışından bahsedilmektedir.

İslam insanlar tarafından uydurulmuş tanrılara inanmayı yasaklar. O sebeptendir ki kiliselerin aksine camilerde resim bulundurulmaz. Allah’ın 99 isminden bahsedilerek örnekler verilmektedir. Dünyada hayır ve şerrin, merhametin ve zulmün, iyiliğin ve kötülüğün, iyi ve kötü insanların olduğundan bahsedilmektedir. Allah’ın iyilik yapanları mükâfatlandığı kötülük yapanları ise cezalandırdığı anlatılmaktadır. Meleklerle İman konusu ve büyük meleklerin görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Şeytan hakkında da bilgi verilerek Müslümanların dikkat etmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹²⁹

9. Kutsal Kitaplar. Allah’ın Elçileri

İslam inancına göre Allah, farklı halklara peygamberleri vasıtasıyla kutsal kitapları ulaştırdığı ve tüm kutsal kitaplar, Allah’ın varlığı ve birliğinden, dünyanın yaradılış gayesi ve insanların nasıl yaşaması gerektiğinden anlatılmaktadır. Kutsal kitaplar değişik halklara ve farklı zamanlarda geldiği için aralarında farklar vardır. İslam, tüm kutsal kitaplara inanmayı ve saygı duymayı emreder denmektedir. Onun için Müslümanlar diğer inanç sahibi insanlara da saygı duymasını bilirler. Müslüman âlimler, Hristiyan ve Yahudilerin kutsal kitaplarında gelecek son peygamber hakkında malumat verildiğini söylemektedirler. Kur’an-ı Kerim’de Allah, birlik ve beraberlik içinde yaşamamızı emrederiyor. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de ismi geçen peygamberler ve mucizeleri, normal insanlarla olan farklarına değinilmiştir denmektedir. Son olarak ise İsa Peygamberin kıyamete yakın dünyaya tekrar döneceği ve insanları zulümden kurtaracağından bahsedilmektedir.¹³⁰

¹²⁹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.26-29

¹³⁰ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.30-33

10. Kıyamet Günü ve Kadere İman

Kıyametin nasıl kopacağı, öldükten sonra insanların tekrar yaratılacağı, işledikleri tüm amellerinin yazılı olduğu amel defterlerinin sahibine verileceği, zerre kadar da olsa şerrin ve hayrın hesabının sorulacağı anlatılmaktadır. Hesap gününden sonra günah işleyenlerin cehenneme, iyi amel işleyenlerin ise cennete gideceği anlatılmaktadır. Cennet ve cehennem tasvirleri ile birlikte Allah'ın affedici olduğu ve dilediklerini affederek cennete koyacağı bildirilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerin, bazı günahkârlar için Allah'tan af dileyerek şefaathane olacaklarından bahsedilmektedir. Kaza ve kader konusu ele alınmış, insanın kaderinin Allah tarafından bilindiğine, dünyada olan biten her şeyin Allah tarafından daha önceden yazılmış olduğuna vurgu yapılmıştır. Kaza ve kaderle ilgili birkaç örnekle konu nihayete erdirilmiştir.¹³¹

11. Müslümanın Vazifeleri

Her Müslümanın yerine getirmesi gereken dinî vazifeleri vardır. Bu vazifeler Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in sünnetinde Müslümanlara bildirilmiştir. Bu görevler İslam'ın beş temel esasını oluşturan, Kelime-i Şehadet, Namaz, Oruç, Zekât ve Hac ibadetleri olduğu anlatılmaktadır. Her Müslüman imanını kelime-i şehadetle tasdik eder. Yetişkin birisi, Müslüman olmaya karar verdiğinde şahitlerin huzurunda kelimeyi şehadet getirerek Müslüman olur. Eğer Müslüman ailede doğan bir çocuk varsa onun kulağına Kelime-i Şehadet söylenir ve o andan itibaren çocuk Müslüman olmuş olur. Kişi kelime-i şehadet söylerken onu içten ve samimi bir şekilde söylemelidir denmektedir.¹³²

12. Allah İbadet

Allah'a ibadet etmek, yaratılmış olan diğer mahlûklara kul olmayı önlemektedir. Allah'a ibadetin en iyi göstergesi namazdır. Hadislerde, gerçek iman eden ile etmeyeni ayıran en önemli şey şuurlu yaptığı ibadettir. Allah Hz. Muhammed aracılığı ile bizlere

¹³¹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.34-37

¹³² İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.38-39

beş vakit namazı vaktinde kılmayı emretmiştir. Namazın asıl amacı Allah'ı unutmadan hatırlamak ve ona yakın olmaya çalışmaktır. Müslümanlar namazlarını mescitlerde, evlerde veya temiz olan herhangi bir yerde kılabirler. Namaza niyetlenen birisinin öncelikle abdest alması, kılacağı yerin ve elbisesinin temiz olması gerekmektedir. İslam dinî temizlik dinidir denmektedir.

İslam'da maddi ve manevi temizliğe önem verilmiştir. Namaz öncesi ezan okunur, ezanı duyan Müslümanların bir kısmı camide bazıları ise evlerinde namaz kılarlar. Müslümanlar, Cuma ve bayram günleri camide topluca namaz kılarlar. Bir araya gelerek kılınan namazlar kardeşliği ve birlik beraberliği pekiştirdiği bildirilmektedir. Genelde Müslümanların yaşadıkları yerlerde camiler vardır. En önemli ve en büyük cami ise Kâbe'dir. İhtişamıyla göz kamaştıran camilerin yanında küçük mescitler de vardır. Camilere girerken ayakkabılar çıkartılmalı, giriş çıkışlarda birbirini rahatsız etmeden hareket etmeli ve yüksek sesle konuşulmamalıdır. Camilere girerken erkekler şort ve atlet giymemelidir. Kadınlar ise başları dâhil vücutlarının tamamını kapatmalıdır denilmektedir.¹³³

13. Ramazan Ayında Oruç

Ramazan ayında Müslümanlar, gündüzleri yeme- içmeden, yanlış davranışlardan, yalan, gıybet, iftira gibi kötü davranışlardan kendilerini korumaları gerektiği söylenmektedir. Ramazan ayında oruç tutamayanlar ile ilgili bilgiler verilmiş, onların ramazan ayından sonra telafî etmesi gerektiği belirtilmiştir. Orucun başlama- bitiş saatleri Hz. Muhammed'in hadislerinde mevcuttur. Oruca başladıktan sonra yeme içme yasaktır. Ancak gün batımından sonra yiyip içilebilir. Oruç sayesinde insan bazı özelliklere sahip olur. Oruçlu iken Allah'a iman daha artmakta ve çokça tövbe ederek af edileceğine inanmaktadır denilmektedir. Gerçek iman insanlara tüm zorluklara karşı göğüs germeye yardımcı olmaktadır. Oruç tutan insan, aç kalan fakir ve yoksulların halinden anlar yardım etmeye çalışır. Oruç tutan insan başka işlerde de sabretmesini öğrenir. Oruç aynı zamanda bazı hastalıklardan kurtulmaya yardımcı olur. Böylelikle oruç hem ruhumuzu hem de vücudumuzu

¹³³ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.40-43

iyileştirir. Ramazan ayı sonunda Müslümanlar bayram namazı kılar ve üç gün süren bayram boyunca birbirlerini ziyaret ederler, sadaka dağıtırlar denmektedir.¹³⁴

14. Allah Yolunda Sadaka

İslam'ın beş şartından biride Allah yolunda zekâttır. Zekât temizlenme anlamına gelmektedir. Müslüman malını Allah katında temizlemesi gerekmektedir. Zekât Müslümanın kazandığı paranın belli bir kısmını Allah yolunda harcamasıdır. Zekât, fakirlere, yoksullara, yetimlere ve öğrencilere verilmektedir. Zengin zorunlu olarak yılda bir defa vermesi gereken kısım 1/40'dir. Rusya'daki Müslümanlar zekâtlarını camilere vermektedirler. Camilere verilen zekâtlar ise görevliler tarafından tespit edilen ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Müslümanlar zekât dışında zorunlu olamayan ama verilmesi gereken sadaka da dağıtabilir. Sadaka yaşlılara, hastalara, zor durumda olanlara verilmektedir. Bu hayır işlerini yaparken gösterişten uzak durulmalıdır. İslam, sağlığı yerinde, genç ihtiyaç sahibi olmayan birilerinin dilenmesini yasaklamıştır denilmektedir.¹³⁵

15. Mekke'ye Yolculuk: Hac

Mekke'nin İslam'ın beşiğidir. Hacca gitmek ise her Müslümanın arzu ettiği zorunlu bir görevdir denmektedir. Hz. Muhammed burada doğup büyüdüğü, Peygamberlik görevine burada başladı bildirilmektedir. Hac Zilhicce ayının 7 ile 13'ü arasında dünyanın her tarafından gelen ve hacı olmak isteyen Müslümanlar Mekke'ye ihramlarını giyerek hac vazifelerini yerine getirdikleri anlatılmaktadır. Kâbe'nin inşası hakkında da kısa bir bilgi verilerek konu sonlandırılmıştır.¹³⁶

16-17. Öğrenci Çalışmaları

Geçtiğimiz derslerde İslam'ın manevi şartlarını öğrenmiş olduk. İslam Arap Yarımadasında ortaya çıkmıştır. İslam Hz. Muhammed'in adıyla anılmaya başlamıştır. Hz.

¹³⁴ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.44-45

¹³⁵ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.46-47

¹³⁶ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.48-49

Muhammed çocukluk döneminden itibaren güzel hasletleri ve insani yönleriyle öne çıkmaktaydı. O çok dürüst ve güvenilir biriydi. Müslümanların inancına göre Hz. Muhammed'e Allah tarafından Kur'an'ı Kerim indirilmiştir. İslam dinini yaymak için Hz. Muhammed çok çaba ve zaman harcamıştır. İslam'ı sadece Araplar değil diğer milletler de kabul ettiler ve Kuran ve sünnete uygun olarak yaşadılar denmektedir.

Öğrencilere ev ödevi olarak verilen konu başlıkları.

Hz. Muhammed'in Hayatı.

Allah'ın Elçisinin Ahlakı.

Hicret.

Müslümanlar için Kur'an ve Sünnet ne anlama gelmektedir?

Müslümanlar neye inanıyor?

Müslümanların dinî vazifeleri

Kutsal şehirler: Mekke ve Medine

İslam: İç ve dış temizlik dinî konu başlıkları hakkında bilgiler verilmiştir.¹³⁷

18. Rusya'da İslâm Tarihi

İslam Dinî, ortaya çıktığı VII. asırdan itibaren tüm dünyaya yayılmaya başladığı bildirilmektedir. Günümüz Rusya topraklarına ise ilk olarak VII-VIII. asırlarda Kafkasya bölgesinden geldiği, Kafkasya'da İslam'ı ilk kabul edenler ise Adigeyle, Bulgarlar, Karayaylar ve diğer milletler olmuştur. Onlar genellikle dağlılar olarak bilinmektedir denilmektedir. X. asırda ise Volga Bulgarları arasında yayılmıştır. Volga Bulgar Devleti, ilmi alanlar da dâhil çok hızlı gelişen bir devletti ve XIII. asırda Bulgar Hanlığı yerine kurulan Altın Orda Devleti, İslam Dinini resmi devlet dinî olarak kabul etti. Bu devlette Müslümanlık ve Ortodoksluk sıkıntısız bir şekilde var olmaya devam ettiği bilgileri verilmiştir.

¹³⁷ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.50-51

İslam, insanları diğer batıl inançlardan ve acımasız adetlerinden kurtardı. İslam sayesinde okullar açıldı, âlimler yetişti ve sanat gelişti. Müslümanlar diğer dinden olanlara çok sabırlı ve iyi davrandılar. İsteyen istediği gibi dinî yaşayabilmekteydi. VIII. asırdan itibaren Müslümanlar Rusya'nın tüm bölgelerine yayılmaya başladılar. XV. asırda Rusya devleti kurulduğunda nüfusun belli bir kısmını Müslümanlar oluşturuyordu denmektedir. Rusya sınırları genişledikçe Müslümanların sayısı da artıyordu. Günümüz Rusya Federasyonu'nda Avarlar, Başkurtlar, Darginler, İnguşlar, Kumuklar, Tatarlar, Çeçenler başta olmak üzere 30'dan fazla Müslüman ırkının olduğu ve toplamda ülke genelinde 20 milyon Müslümanın yaşamakta olduğu bilgileri verilmiştir.¹³⁸

19. İslâm'ın Ahlaki Değerleri

İnsanın davranışlarını ve hareketlerini dengeleyen onun ahlakıdır. Kuran dünyada iyilik yapmayı emrediyor. İslam dinî mensupları için dostluk, misafirperverlik ve gelenekler önemlidir. Ayrıca aile bağlarının kuvvetli olması, küçüklerin büyüklere saygılı davranması önemsenmektedir. İnsanın ahlaki değerlerinin en önemlilerinden birinin de vatan sevgisi olduğu bildirilmektedir.¹³⁹

20. İyilik Yapmak

İslam sevgi ve iyilik dinidir. Müslümanların kutsal kitabında iyilik nasıl yapılır ve iyilik yapmanın faydalarından bahsedilmektedir. Kur'an'da kim iyilik yapıyorsa o iyiliği kendisi için yapıyor ifadesine yer verilmiştir. Yapmış olduğunuz iyilik size mutlaka iyilik olarak geri dönecektir. İyilik yapmak demek, kendini vatanına ve insanlara adanmak demektir denilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.52-53

¹³⁹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.54-55

¹⁴⁰ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.56-57

21. Dostluk ve Yardımlaşma

“Kardeş olunuz, bir birinize yardımcı olunuz, insanları üzmeyin, tartışmayın” hadislerin birinde böyle nasihat edilmektedir. Her birimizin bir veya daha fazla arkadaşımız olabilir. Arkadaşlar bazen birbirine sırdaş olabilmektedirler. Müslümanlar gerçek dostluğa her zaman değer vermiştir denilmektedir.¹⁴¹

22. İslam’da Aile

Aile, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Müslüman kimse, aile hayatına çok önem vermektedirler. İslâmî bir ailede önemli olan sevgidir. Örnek bir aile olabilmek için ailede karı koca birbirine karşı anlayış içerisinde olmalıdır denilmektedir.

Kocasını ve çocuklarının sevgisini kazanmak için Müslüman eş nasıl olmalıdır?

Müslüman eş kocasına güvenir ve zor zamanlarda onun yanında olur. O ailede güzel yemekler yapar, evi temiz tutarak ailede huzur ortamı oluşturur. Müslüman ailesinde kocanın da ağır yükü vardır. Genelde ailenin geçimini ailenin kocası sağlar. Kocanın çok çalışmasına rağmen, hanımına ev işlerinde yardımcı olur ve çocuklarına da zaman ayırır denilmektedir.¹⁴²

23. Ebeveynler ve Çocuklar

Müslüman aileler genelde çok çocukludur. Çocuğun doğumu ailede sevinçle karşılanır. Çocuk doğduktan sonra isim verilir. Genelde doğan erkek çocuklara İsa, Yusuf, İsmail, Cebrail, Musa gibi melek ve peygamber isimleri verilmektedir. Kız çocuklarına ise Hz. Muhammed’in kızları ve eşlerinin isimleri olan Hatice, Fatma, Ayşe isimleri verilmektedir. Çocuklar ahlaki değerleri ailelerinden öğrenirler. Anne baba çocuklarına iyiliği, dürüstlüğü, adaleti, öğretmelidir. Ailelerin başlıca görevleri sigara, alkol vb. zarar veren her türlü kötü alışkanlıklardan uzak tutmaktır. Bazı ailelerde velilerin çocuklara

¹⁴¹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.58-59

¹⁴² İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.60-61

karşı sert tutum içinde olduğu görülmektedir. Anne babanın bu davranışı çocuklarını sevmiyor anlamına gelmez denmektedir.¹⁴³

24. Büyüklere Karşı Tutum ve Davranışlar

Anne babaya karşı sevgi ve saygı Müslümanların önemli özelliklerindedir. Bu özelliği İslam dinî kazandırmaktadır. Hadislerin birinde “Cennet Annelerin ayakları altındadır¹⁴⁴” denmektedir. Demek ki anneyle beraber olmak cennette olmak gibidir. Çocuklar anne ve babalarının dediklerini dikkatlice dinlemeli, onları kendilerine örnek almaları gerekiyor. İslam’da babanın isteği itiraz edilmeden yerine getirilmesi lazımdır. Aynı şekilde annenin, isteği ve yasaklarına da itiraz edilmemelidir. Müslüman ailede yaşlanmış olan Anne babalar bakımsız kalmazlar. İslam’da sadece anne babaya karşı değil tüm büyüklere saygı esastır denilmektedir.¹⁴⁵

25. Gelenekler ve Misafirperverlik

Müslümanların en güzel özelliklerinden biri de misafirperverliktir. Müslüman misafiri Allah’ın hediyesi olarak görür. Eskiden beri devam eden adetler üzere, Rusya’nın Merkezinde, Volga ve Sibiryâ bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, yılın belirli dönemlerinde yemekler hazırlayarak uzaktan yakından gelen misafirlerle bir araya gelmekteydiler. Hazırlanan sofrada kesinlikle alkollü içecek olmazdı. Bir araya gelindiğinde ise hâl hatır sorulur, hocayı dinler ve günü ibadetle geçirirlerdi. Gençler ise şarkılar söyleyerek eğlenirlerdi. Bu gelenekler halen devam etmektedir. Beklenmedik misafir geldiğinde ise tüm köy halkı sanki kendisine misafir gelmişçesine onu ağırlamaya çalışır ve evine davet etmeye gayret ederdi. Kafkas halklarında da benzeri gelenekler devam etmektedir. Eğer gelen misafir ziyarete geleceği ile ilgili haber vermemiş olsa bile önemli değildi, çünkü her Kafkas halkının evinde mutlaka misafir odası veya misafirhane hazır tutulur. Gelen misafire neden geldiği ve ne kadar süreyle kalacağı sorulmaz dinilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴³ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.62-63

¹⁴⁴ Ahmed İbn Şuayb, Es-Sünen Nesâi, C. III, Muharebe 6, Muessesetür-Risale 2001.

¹⁴⁵ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.64-65

¹⁴⁶ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.66-67

26. Eğitimin Faydaları ve Değerleri

Müslüman eğitime önem verir ve öğretmene saygılı davranır. Eğer insan ilim için yola çıkarsa, Allah ona o yolu ve cenneti kolaylaştırır. İslam dünyasında dünden bugüne İslâmî ve diğer ilimlerin okutulduğu okullar olmuştur. Rusya'nın Volga ve Kafkasya bölgesinde bu tarz okullara rastlamak mümkündür. Erkek çocuklar için başlangıç seviyedeki okula mektep denilmekteydi. Mekteplere 8-14 yaş arası öğrenciler uzak köylerden gelecek eğitim alıyorlardı. Okulda Kur'an-i Kerim; Hadis Siyer dersleri veriliyor, ayrıca okuma ve yazma öğretiliyordu. Öğrencilerin dersleri gün boyu devam ediyordu. Öğrenciler sınıfta yere serilmiş minderler üzerinde oturarak ders yapıyorlardı. Öğretmenleri ise mollalardı. Öğrencilerin hayatı okulda geçiyordu. Sınıfları aynı zamanda onların yatak sererek yattıkları yatakhaneleriydi. Eski dönemde kız çocukları da erkeklerden ayrı olacak şekilde eğitim almaktaydılar. Eski dönemlerde Yüksek İslam Okulları vardı. Bu okuldan mezun olanlar, avukat, muallim ve molla oluyorlardı. Medreseleri zengin Müslümanlar finanse ediyordu. Daha sonraki tarihlerde daha donanımlı medreseler, kütüphaneler ve benzeri eğitim merkezleri inşa edildiği zikredilmektedir.¹⁴⁷

27. İslam ve Bilim

İlk dönemlerinden itibaren bilim, İslam dünyasında yaygındı. Bilim dünyasında İslam bilim adamları çok önemli yere sahiptirler. Matematik, Fizik, Tıp, Astronomi, Coğrafya ve diğer bilim dallarında çok önemli keşiflere imza atmışlardır. Eskiden İslam dünyasında okul yazarlık seviyesi çok yüksekti. Çünkü Müslüman nüfusun çoğunluğu okul ve medreselerde eğitim almaktaydı. Bunda devlet adamlarının eğitime ve bilim adamlarına verdiği önemin rolü büyüktür. Örnek olarak VIII. asırda yaşamış halifelerden biri, ilim adamları için bilim merkezi kurdu muştur. Bu merkezde kütüphaneler, araştırma merkezleri de inşa ettirmiştir. Özellikle matematik alanında İslam âlimlerinin önemli buluşları olmuştur. Örneğin "0" ı İslam âlimi bulmuştur. Matematik alanı, astronomi alanının önünü açması ve öğrenilmesi için önemliydi. Günümüzde birçok yıldızın İslam ast-

¹⁴⁷ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.68-69

ronomları tarafından keşfedildiğini bilmekteyiz. Bu âlimlerin başında Uluğ Bey gelmektedir. Uluğ Bey XV. asırda Semerkant'ın yöneticisi idi. O şehirde yıldızları izlemek için rasathane inşa ettirmiş ve tarihteki en büyük astronomlar listesine ismini yazdırmıştı. Müslümanlar sadece uzay ile değil aynı zamanda yeryüzüyle de ilgilenmişlerdir. Örneğin İbn Fadlan yapmış olduğu seyahat yollarının haritalarını çizmiştir. Aynı şekilde Tıp alanında da Müslüman âlimlerin çok katkıları vardır. Onların yazmış oldukları kitaplar farklı dillere tercüme edilerek Üniversitelerde istifade edilmiştir. Günümüzde Nobel ödülüne layık görülmüş İslam âlimleri de vardır denilmektedir.¹⁴⁸

28. İslam Sanatları

İslam sanatları çok zengindir. Bunun sebebi ise İslam dininin içeriği ile ilgilidir. İslam sanatının kaynağı Rahman ve Rahim olan Allah'tır. İslam'ın en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an yazılarını Müslümanların yaşadığı her yerde görebilirsiniz. Kur'an yazılarını hat sanatlarında, cami duvarlarında rastlamak mümkün olduğu bilgileri verilmiştir. Çoğu Müslümanların evlerini Şemail ve Kur'an ayetlerinin yazılmış levhalar süslemektedir. İslam dünyasının farklı dönem ve zamanlarında insanları hayretler içerisinde bırakacak güzellikte medrese, cami ve minareler gibi muhteşem eserler bırakmıştır. İslam yöneticileri kendi dönemlerinde, adeta İslam sanatının ihtişamını gösteren saraylar inşa ettirmişlerdir. Bu eserler de ağaçlar, kuşlar, fiskyeler çizilerek cenneti tasvir etmişlerdir. İslam ülkelerinde günlük hayatlarında kullandıkları kıyafet, halı, tabak, bıçak, silah gibi aletlerde adeta bir sanat eseri olduğunu görmek mümkündür denmektedir.¹⁴⁹

29. Müslümanların Bayramları

Müslümanların, dinî ve milli olmak üzere birçok bayramları vardır. Dinî bayramlar kameri ayla hesaplandığı için, bayramlar her sene farklı dönem ve günde kutlanmaktadır. Müslümanların en önemli bayramı Kurban Bayramıdır. Kurban Bayramı hac bittikten sonra 3 gün kutlanmaktadır. Kurban Bayramı Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme

¹⁴⁸ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.70-71

¹⁴⁹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.72-75

hadisesi ile ilgilidir. Kurban Bayramı'nda ev hayvanları kesilerek fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Bayram günü komşular, akrabalar ve dostlar bir araya gelerek kurban etinden yemekler hazırlanarak ikramlarda bulunulur. Kurban Bayramı sabahı Müslümanlar camilerde bayram namazı için bir araya gelerek namaz kılar, dua eder ve imamın vaazını dinlerler. Kurban Bayramı Müslümanlar için çok sevinçli bir gündür denmektedir.

Müslümanların ikinci büyük bayramı ise Ramazan Bayramıdır. Bu bayram Ramazan ayı orucunun bitmesiyle kutlanır. Müslümanlar 30 gün boyunca oruç tutma gücünü ve iradesini veren Allah'a şükrederler. Bayram namazının ardından Müslümanlar fakirlere sadaka dağıtırlar. Bayramlar akrabalık ilişkilerin güçlenmesi için güzel bir fırsat sunuyor. Bu iki bayram dışında Kadir gecesi ve Mevlit Kandili gibi özel günlerde vardır. Dinî bayramlar dışında Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşayan özellikle Türk soylu Müslümanlarca kutlanan milli Nevruz Bayramı da kutlanmaktadır denilmektedir.¹⁵⁰

30-34. Vatan Sevgisi

Önceki derslerde sizlere, kaç asırdır süre gelen Müslümanların dinî, milli, maddi ve manevi yaşantıları hakkında bilgiler verdik. VII-X. Asırlarda bu topraklarda Volga boyundan hazar bölgesine kadar yaşayan milletlerin çoğu Yahudi inancına sahipti. VIII. Asırda ise Derbent'te ilk cami inşa edildi ve ülkemizde İslam'ın başlangıcı oldu. M. 988 yılında Knyaz Vladimir Rusları kutsadı ve böylelikle bizim topraklarda Ortodoksluk inancı yaygınlaştı. XVII. Asırda topraklarımıza Kalmıklar ve Buryatların katılımlarıyla ülkemize Budizm inancı da gelmiş oldu.

XVIII. Asırda ülkemizde çok yaygın bir şekilde dinsizlik kültürü yayıldı ve böylelikle ülkemiz de milli laik etik oluştu. Bizim kültürümüz farklı kültürlerden beslenerek güç kazanmıştır. Bizleri bir arada tutan, ailemizi yakınlarımıza ve vatanımıza karşı olan sevgimizdir ifadesiyle son dört dersle birlikte "İslam Kültürünün Esasları" kitap sonlandırılmıştır.¹⁵¹

¹⁵⁰ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.76-77

¹⁵¹ İsmagilova, Murtazin, *a.g.e.*, s.78-79

“İslam Kültürünün Esasları” kitabı, birçok İslami eğitim kurumları ve pedagoji fakültelerinde görevli akademisyenler başta olmak üzere ilgili devlet kurumları tarafından hazırlanmıştır. Kitap hazırlanırken birçok hususlar ve ülkenin hassasiyetleri göz önünün de bulundurulmuş olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kitabı analiz ederken ülkedeki din- devlet ilişkisi ve dinî yapısı iyi bilinmesi gerekmektedir. 80 sayfadan oluşan kitap, 34 konu başlığını içermektedir.

Kitapla ilgili birkaç husus konusunda görüş bildirmek gerekirse;

Kitabın mizanpajı: Kitap ebat, dipnot ve dizayn olarak 4. sınıf öğrencilerinin diğer ders kitaplarına yakın olarak hazırlanmıştır. Bu kitabın 4. sınıf yaş grubu için başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Kitabın mizanpaj alanında ki eleştirilebilir noktası, kitapta kullanılan resimlerin çözünürlüğünün düşük olmasıdır.

Ders konuları: Derslerin sıralanışında ilk olarak Hz. Muhammed’in hayatı ve o döneme ait bilgiler verildikten sonra, İman ve İslam’ın şartları anlatılmıştır. Daha sonraki derslerde İslam’da aile yapısı ve İslam’ın bilime gösterdiği önem ve benzeri birkaç konu anlatılmıştır. Son derslerde ise Müslümanların dinî bayramları, örf ve geleneklere anlatılmaktadır. Kitaptaki konu sıralanışının başarılı olmasına karşılık, bazı konuların bilgi açısından yetersiz ve kısa olması, öğrencilerin konuları yeterli derecede anlayamayacakları kanaatindeyim. Müfredattaki Konuların kısa ve yetersiz oluşu dışında, kitapta verilen ayet ve hadislerin kaynaklarının verilmemesi de eksiklik olarak görülebilir.

Kitap hazırlanırken sadece Müslümanların değil, Müslüman olmayanlarında istifade etmeleri için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bunun Müslüman çocuklar açısından olumsuz olarak görülse de genel anlamda faydalı olacağını söyleyebiliriz.

Yukarıda kitap ile ilgili tespit ettiğimiz eksikler kitabın belli bir kısmını kapsamaktadır. 2010 yılında hazırlanan bu derslik ilerleyen tarihlerde güncellenmiş ve bazı düzeltmeler yapılmıştır. Bu bağlamda kitabın daha yararlı hale gelmesi için, vurguladığımız hususlar eklenerek güncellenebilir.

Genel olarak bakıldığında bu kitabın din eğitimi ve çocuk gelişimi açısından uygun ve yararlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitabının kullanımında, öğretmenler, onlar için hazırlanan el kitabından istifade etmeleri, öğrenciler açısından yararlı olacağı kanaatindeyim.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rusya'daki Eğitim tarihine bakıldığında, eğitimin din ile birlikte iç içe olduğunu görmek mümkündür. Tarihi sürece baktığımızda din adamlarının eğitim öğretime ciddi katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse Rus eğitim sisteminin başlangıç noktası olarak bilinen IX. yüzyıl başlarının din adamları olan Aziz Kril ve Methodius kardeşlerinin oluşturduğu ve günümüzde, Rusya başta olmak üzere yaklaşık 200 milyon insanın kullandığı Kril alfabesini görebilmekteyiz. Eğitim öğretimle ilgili Müslüman ilim adamlarından örnek vermek gerekirse, El-Harezmi (780- 850), El-Kindi, (801-873) Farabi, (872-950), İbni Sina (980- 1037), Ömer Hayyam (1048-1131) gibi medreselerde dinî bilgilerin yanında astronomi, fizik, kimya, tıp, matematik vb. alanlarda tarihe de damgasını vurmuş nice şahsiyetleri görmek mümkündür.

1992 yılından itibaren Ortodoks kilisesinin, din eğitiminin devlet okullarının programa konulması talebi, laik bir devletin eğitim sisteminin din ile arasındaki ilişkisi açısından birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Konu ülkenin önde gelen akademisyenleri arasında uzun süre tartışılmıştır. Belirli zaman içerisinde akademik tartışmaların kapsamı dışına taşmış, sadece medyada değil, aynı zamanda Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı da dâhil olmak üzere yasama ve yürütme makamlarının çeşitli kademelerinde de oldukça yaygın bir şekilde tartışılmıştır. Tartışmalara ana babalar başta olmak üzere bilim adamları, politikacılar, pedagoglar ve neredeyse ülkenin her kesiminden insanlar müdahil olmuştur. Hatta Cumhurbaşkanının doğrudan müdahalesini talep edenler bile vardı. Bu tartışmalar boyut değiştirerek halen güncelliğini korumaktadır.

Devlet okullarındaki seçmeli din derslerinin 2012-2013 Eğitim Öğretim yılı itibarıyla zorunlu ders olarak yürürlüğe girmesi, okullarda din derslerinin gerekli olup olmadığı tartışmalarını azaltmış ise de din derslerine girecek öğretmen kadrosu, ders kitaplarının içeriği gibi tartışmaları da gündeme getirmiştir. Rusya hükümeti Konuyla ilgili bir kısım çözümler sağlayacak yasal ve hukukî düzenlemeler getirmişse de hâlâ üstesinden gelinmesi gereken problemlerin olduğu ve var olmaya devam edeceği bir gerçektir. Okullardaki genel din eğitimi tartışmaları yanında çalışmamın konusu olan devlet okullarındaki İslami din eğitim dersleri ile ilgili de tartışılması ve revize edilmesi gereken hususlar var olduğu kanaatindeyim. Bunların en başında "İslam Kültürünün Esasları" ders kitabı-

nın içeriğidir. Örneğin “İslam Peygamberi Hz. Muhammed” konulu derste, Peygamberimizin çocukluk döneminde iki meleğin insan suretinde gelerek peygamberimizin göğsünü açarak (Şakkı Sadr) temizlediği konusu anlatılmıştır. Bu konun ilkökul yaşındaki çocuklara anlatılmasının pedagojik açıdan doğru olamadığı kanaatindeyim. Ders kitabıyla ilgili diğer bir husus ise, kitabın ibadet bölümünde ibadetlerin yapılış şekli ile ilgili konuların yetersiz olmasıdır. Bu eksiklik aslında kitap içeriği ile ilgili değil öğretmenlerin bu konudaki yetersizliği ile ilgili olmalıdır kanaatindeyim. Kitap ile ilgili bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ders kitapları dışında din dersleri öğretmenleri ile ilgili bazı tespitler söz konusudur. Bunların en başında hocaların sayılarının yetersizliğidir. Kanun gereği, örneğin 30 kişilik bir sınıfta 29 öğrenci aynı din dersini, bir öğrenci de farklı din dersi seçtiği takdirde bir öğrencinin seçmiş olduğu ders programa konulmak zorundadır. Günümüz okul şartlarında göz önünde bulundurduğumuz takdirde imkânsız görünmektedir. Araştırmalarım neticesinde bu konu teoride uygulandığı söylene de pratikte genellikle okul yönetimi öğrenciye veya ana-babasına diğer öğrencilerin seçmiş olduğu dersi seçmesi yönünde telkinde bulduklarıdır. Bu ve benzeri bazı sorunların var olduğunu ve hükümet sorunların giderilmesi için çalışmalarının devam ettirdiğini bildirmektedir. Konuyla ilgili aktardığımız sorunların çözümleriyle ilgili önerilerimiz şunlardır:

- *“İslam Kültürünün Esasları” ders kitabının içeriği ile ilgili ülkedeki İslami Dinî Kurumlar ve Yüksek İslam Eğitim merkezleri tarafından komisyon kurulmalı ve kitapların içerikleri zenginleştirilmelidir.*
- *Okullardaki Din dersi saatleri artırılması gerekmektedir.*
- *Din dersleri sadece 4. sınıfta değil sonraki yıllar için de konulmalıdır.*
- *Din görevlileri Camiler bünyesinde Yaygın din eğitime gelen öğrencilere kamplar ve benzeri etkinlikler düzenleyerek din eğitiminin temelini oluşturmalarıdır.*
- *Rusya federasyonunun özellikle Müslümanların çoğunlukla yaşadıkları bölgelerde Türkiye modeli imam hatip liseleri açılması sorunların büyük ölçüde çözümü olarak görünmektedir. Bu tarz okullara Müslümanların yoğun rağbet göstereceği kanaatindeyim.*

KAYNAKÇA

- APAK Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-2 (Hülafe-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Yayınevi, Ensar, 2014.
- ARAPOV Dimitriy, *İmperatorskaya Rossiya i Musulmanskiy Mir*, Moskva: Natalis Yayınevi, 2006.
- ARAPOV Dimitriy, *Sistema Gosudarstvennogo Regulirovania İslama v Rossiyskoyimperii (poslednyatret XVIII-nachalo XX vv.)*, (Doktora Tezi), Moskva: M. V. Lomonosov adına Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi, 2004.
- AMİNOV Tim, Vladislav Benin, “Musulmanskoe Obrazovaniye v Dorevolusinnoy Başkirii”, *Obrazovaniye i Nauka*. Ufa: Moskovskiy Dvor Yayınları, 2006.
- BAKİHANOV Abbaskulu, *Gülüstani-İrem*, Baku: Berpa Yayınları, 1951KÜTÜKÇÜ Mustafa, *Rusya’da İslam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- BUNİYATOV Ziya Musa, “Dağıstan”, (*DİA*), İstanbul, 1984.
- BAYBULATOVA Liliya, Radikİshakov. *İslamskiye İnstitutı v Rossiyskoyİmperii*. Kazan: Tatar k. n. Yayınevi, 2007.
- BENİGSEN Aleksandr, *Musulmane v SSSR*. Paris: YMCA-PRESS Yayınevi, 1983.
- Başkurdistan Müslümanları Dinî İdaresi, <https://dumrb.ru/> (26.06.2019).
- ÇOĞ Mehmet, “Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2007.
- ÇAST 1 STATİİ 44 FEDERALNOGO ZAKONA ot 29 Dekabrya 2012 g. No 273-FZ.
- ÇAST 1 STATİİ 44 FEDERALNOGO ZAKONA ot 29 Dekabrya 2012 g. No 273-FZ.
- DUALI Şir Muhammed, “Rusya Federasyonu’nda Din Eğitimi Meselesi”, *İstanbul, A.V.İ.D. C. 2, S.1. 2013, ss.221-222*
- DUALI Şir Muhammed, *Paganizmden Hıristiyanlığa Rusların Din Değişirme Nedenleri*, Tokat: G.O.Ü.İ.F.D. 2013.
- DEMİRCİ Mustafa, “Abbasiler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler VIII-IX Yüzyıl” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011.
- Dağıstan Müslümanları Dinî İdaresi, <https://muftiyatrd.ru/> ,(26.06.2019).
- DMİTREVEVA Yelena, *Rossiya i Musulmanskiy Mir*, 2008.

- DANİLYUK Aleksandr, *Osnovi Religioznoy Kultur i svetskoy Etiki. Kniga Dlya Roditeley*, Moskova: Prosveşeniye Yayınevi 2010.
- ERGÜN Mustafa, “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları Ve Reformlar”, Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2009, S. 2, s. 49,
- Federalny Zakon Ob Obrazovanii v Rossiyskoy Federasii, Ot 29.12.2012 N. 273-Fz (Red. Ot 01.05.2019)
- GARUSTOVIÇ G, Srednevekoviye Avtorı o rasprostarnenii İslama v Uluse Djuçi, *Vestnik Akademii Nauk*, Kazan: 2012.
- GAFAROV İrşad, *Ot İstokov k İstineKultura i Obrazovaniye v Bulgariiİstoriya Voljskoy Bulgarii i KazanskogoHanstvonaPerekryostkemneniy*, Kazan: İdel-Press Yayınevi, 2012.
- GROSS Jo-Ann. *Resmi ve Resmî Olmayan İslâm Tartışması: Sovyet Orta Asya’sında Tasavvuf*, Çev., Abdurrezzak Tek, Bursa, *U.Ü.İ.F.D*, C. 13, S. 1, 2004.
- GNEZDİLOVA Olga, *Prepodavanie Religii v Gosudarstvennih i Munisipialnih Şkolakh Rossii (Experiment 2009-2011 gg)*, Voronej: 2010.
- HİTTİ Philip K, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989 C. 1 ss. 266-267.
- HAMİDOVIÇ Rinat, Akademiya Yestestvoznaniye, Struktura Sovremennogo Rossiskogo İslamskogo Obrazonaviya, 2013.
- İZMAYILOV İskander, “İslam i Musulmanskaya Kultura v Voljskoy Bulgarii”, *İstoriya Tatar Sdrevneyşhvremyon*, Kazan: Ruhil Yayınları, 2006.
- İBN BATTUTA TANCİ Ebu Abdullah Muhammed, İbn Battuta Seyahatnamesi I, Çev, A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İSRAFİLOVA Faima, *Rusya’da Kur’an Çalışmaları*, Erciyes Ü.İ.F.D.,S. 17, 2013.
- İBN ŞUAYB Ahmed, *Es-Sünen Nesâî*, C. III, Muharebe 6, Muessesetür-Risale 2001.KAZICI Ziya, Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye” (*DİA*), İstanbul: 2010.
- KAZICI Ziya, “Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi” İstanbul. M.Ü. İ. Y, 2012.
- KAYAYEV Ali, *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağistan-Dağistan Bilginleri Biyografileris*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- KOÇ Dinçer, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, (Doktora Tezi), İstanbul: İ.Ü.S.B.E.T.A.B.D, 2010.
- KHALİDOVA Olga, “Religioznaya Politika Rossiyskogo Gosudarstva”, *Vestnik Instituta*, Mahaçkala: İstitut İstorii arkheleogii i Etnografii, 2014.

- KAPAR Mehmet Ali, “Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi ’nin Öğretimi”, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (USAD), Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2016, C. 5, s. 240.
- KAYA Emine, Kermal Duruhan, Ali Ünişen, “Yazılı Basına Yansıyan Rus Eğitim Sistemi”, The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences (JILSES), 2018, C. 4, S. 2, ss. 230-231.
- LAPIDUS İra. *İslam Toplumlar Tarihi 19. Yüzyıldan Günümüze*, Çev., Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldız Oğlu. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2010.
- MİKAİL Elnur Hasan, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık. 2007.
- MUSAHAN Ali Yıldız, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, Erzurum: İ.L.T.E.D., S. 44, 2015.
- Moskova İslam Enstitüsü, <http://miu.su/sveden/>, (09.04.2019).
- MURTAZİN Marat, *Osnovi İslamskoy Kulturu*, Prosveşşeniye Yayınevi, Moskova: 2010.
- NAVRUZOV Amir, *Sentralnay Aziya i Kavkaz*. Mahaçkala: 2007, C 49, s. 25
- Prikaz Minobrnauki Rossii ob Utverjdenii Federalnogo Gosudarstvennogo Obrazovatel-nogo Standarta Doşkolnogo Obrazovaniya ot 17.10.2013 N. 1155.
- Poruçeniye Prezidenta Rf. D. A Medvedeva Ot 2 Avgusta 2009 G. 2009 g. N. 2009.
- Pervıye İtogi Vvedeniya Kompleksnogo Uçebnogo Kursa Dlya Obşobrazovatelnix Uçerejdeniy Osnovı Religioznıx Kultur İ Svetskoy Etiki» V Subyektax Rossiyyok Federasıı (Po İtogram Monitoringa Iı Çetverti) http://orkce.apkpro.ru/doc/itog_mntrng.pdf (11.07.2019)
- Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Rossiyskaya Gazeta, No: 211, Ot 11.11.2009 g.
- REZVAN Efim, *Koran i ego mir*, St. Petersburg: Petersburgskoye Vostokovedeniye Yayınevi, 2001.
- Rusya Federasyonu Müslümanları Dinî İdaresi, <http://cdum.ru/about/> 28.07.2019).
- Rusya Müftüler Konseyi, <https://www.muslim.ru/> , (28.07.2019).
- Rusya Federasyonu Asya Kısmı Müslümanları Dinî İdaresi, <http://dumrf.ru/>
- Rusya İslam Enstitüsü web sayfası <http://www.kazanriu.ru/> . (10.04.2019).
- Rusya İslam Üniversitesi <http://www.riu-ufa.ru/> (12.04.2019)
- Rusya Eğitim ve Bilim Bakanlığı, <http://orkce.apkpro.ru>, (16.09.2018)

Rasporajeniye Pravitelstva Rf ot 29.10.09 g. No 1578-r

Roditeli Doljni Ponimat, Çto Na Urokah Svetskiy Etiki Budut Uçit Ateizmu. <http://regions.ru/news/2261640/>. (11.07.2019)

SARAY Mehmet. “Altın Orda Hanlığı”(DİA), İstanbul: 1989.

SULTANBEKOV B., Neskolko Epizodov İz Jizni Muftiya, *Nauka i Religiya*, Moskova: Znaniye Yayınevi, No 1, 1990.

SILANTEV Roman, *Noveşşaya İstoriya İslama v Rossii*, Moskova: Algoritm-Kniga Yayınevi, 2007.

ŞEŞEN Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

TÜRKOĞLU İsmail, “Kazan Hanlığı”, (DİA), İstanbul: 2002.

TÜRKOĞLU İsmail, “Ülkede İslâmiyet”, (DİA), İstanbul: 2008.

Tataristan Müslümanları Dinî İdaresinin, <http://dumrt.ru/>, (26.06.2019).

Utverjdyon Rasporojeniyem Pravitelstva Rossiyskoy Federasii ot 29 oktyabrya 2009 g. No 1578-r , <http://orkce.apkpro.ru/255.html>, (16.09.2018).

VİSSARİNOVİÇ İosif Stalin *Polnoye Sobraniye Soçineniy*, Moskva: 1920. <https://petroleks.ru/stalin/4-71.php> (23.07.2019).

YAZICI Nesimi, *İlk Türk – İslam Devletler Tarihi*, Ankara: A.Ü.İ.F.Y, 1992. ss. 68-69

YUSİPOVA Mileuşa, “İdil-Ural bölgesinde Hristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma”, (Yüksek Lisan Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

YUNUSOVA Ayslu, *225 Let Sentralnomu Duhovnomu U pravleniyu Musulman Rossii*, Ufa: Ufimskiy Poligrafikombinat Yayınevi, 2013,

ZENKOVSKY Serge, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, Çev., Prof. Dr. İzzet Kantemir,. Ankara: İpek Matbaası, 1971.

Zakanodatelstva O Svobode Sovesti İ Relegioznax Obedineniyax. Ot 26.09.1990 g. N 1689-1.

Zokonadatelstva Sobraniye Rf (Rusya Federasyonu Kanunları Külliyatı), st. 5369, No: 45, ot 09.11.2009 g.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Zakir ŞADMAN
Tez Adı	Rusya Federasyonu Okullarında İslami Din Eğitimi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. M. Akif KILAVUZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 09.09.2019

Tarih ve İmza